



N. GOVEDIĆ: KAZALIŠNI REPERTOARI
B. POSTNIKOV: REKLAMIRANJE TURIZMA
TEMAT: 3. SUBVERSIVE FILM FESTIVAL



12 kn (HR), 2,5 km (BIH), €1,6 (SLO)

INFO

Jelena Ostojić 2, 47

DRUŠTVO

Mala zemlja za veliku raspravu
Boris Postnikov 3Razgovor sa Živoradom
Kovačevićem i Brankom Caratanom
Omer Karabeg 4-5Protiv nestanka vlastitih života
Nataša Petrinjak 6

KOLUMNA

Nova vanjska kulturna strategija
Europske unije Biserka Cvjetičanin 7

Em smo Vulkanci Nenad Perković 9

Kapetan Koma preporučuje
Zoran Roško 44Boltekove škole
Neven Jovanović 46

ANARHO SCENA

Anarhisti bez konteksta
Mate Ćosić 8SOCIJALNA I KULturnA
ANTROPOLOGIJAKriza folkloristike Barbara
Kirshenblatt-Gimblett 10-11

STRIP

Čovjek koji je kupio osmijeh
Miroslav Sekulić 12-13

VIZUALNA KULTURA

Crvena svilen haljina i smeđe
neugledne majice
Rozana Vojvoda 14-15Krzno, prirodna voda i luksuzna kada
Maja Briski 16-17

TEMA BROJA:

3. Subversive Film Festival
Priredio: Srećko HorvatUkrasiti kornjaču dok gine ili
promijeniti sag? Srećko Horvat 19Razgovor s Michaelom Lebowitzem
Srećko Horvat 20-21Krah neoliberalizma i(z) socijalističke
perspektive Tonči Valentić 22-23Na marginama glasačkog listića
Andrej Nikolaidis 26-28Car i sveti čovjek: Ruska pravoslavna
crkva između svetosti i moći
Mihail Riklin 29Očekujući Barbare
Milan Rakovac 30

GLAZBA

Recesija kreativnosti Trpimir
Matasović 31

KAZALIŠTE

Kamo su nestali kazališni repertoari?
Nataša Govedić 32-33Razgovor sa Silviom Vujičićem
Suzana Marjanić 34

KNJIGE

Treći kut Marko Pogačar 35

O miševima i ljudima
Bojan Krištofić 36-37Evolucija jede svoju djecu
Sonja Kirchhoffer 38-39O ljubavi, tiho i polako
Višnja Pentić 40

PROZA

Znaci Ljiljana Filipović 41

Marsadura
Ivica Jakšić Čokrić Puko 42-43

POEZIJA

Namještaj naših života
Efe Duyan 44

NATJEČAJ

Lukša i Luna Alen Ležaja 45

Zbir tvari Hannah Hein 45



Par lijevih cipela

U Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu otvorena je izložba *Par lijevih cipela* – *Povratak u stvarnost u Istočnoj Europi*. Par lijevih cipela iz naslova izložbe ustvari su dobivali radnici varšavske čeličane sredinom pedesetih godina kao neku vrstu bonusa za predan rad. Taj primjer organizatori izložbe uzimaju kao ilustrativan kad je riječ o prošlom vremenu i apsurdnu komunističkog sustava, njegovu rigidnom odnosu prema pojedincu i zajednici. Međutim, oni također ostavljaju mogućnost “par lijevih cipela” vidjeti kao metaforu ekonomske proizvodnje u kojoj su mnogi proizvodi bili ogledalo nefunkcionalnosti, nezgrapnosti i besmisla koje je vladalo tim društvima. S druge strane, koliko god neudobno, u paru lijevih cipela moglo se hodati. To je poanta izložbenog projekta koji se nastoji baviti upravo simptomom dvostrukog stanja, istodobno kritikom, ali i afirmacijom. Tema jest komunistička prošlost, ali ne njezini ostaci, nego provjera stvarnosti u postkomunističkim zemljama. Izložba govori o društvima, ali i o pojedincima – protagonistima prošlih vremena, prije i poslije pada Berlinskog zida, od Tita, Honeckera, Tudmana, Miloševića i vlastitih očeva pa sve do glazbenih pop ikona i Pape, ali i fiktivnih državnih paktova, utopijskih svemirskih projekata ili postkomunističkog raja divlje gradnje. Izložena djela u tehnici fotografije, videa, slikarstva, instalacija i ambijenata nastala su tijekom nekoliko proteklih godina i direktna su refleksija stvarnosti, društvenih i individualnih stanja, povijesnih i recentnih događaja, ali ujedno postavljaju snažna pitanja o temeljnim pravima i slobodama. Izložba je otvorena do 30. svibnja, a kustos izložbe je Tihomir Milovac.



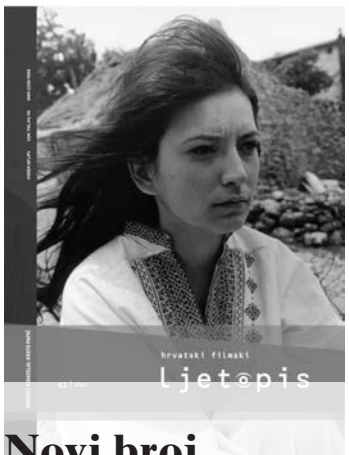
Priče o četiri godišnja doba Erica Rohmera

Kino klub Zagreb prikazuje posljednji od ukupno

tri filmska ciklusa Erica Rohmera, *Priče o četiri godišnja doba*, uz dodatnu projekciju autorova oproštajnog dugometražnog filma *Ljubavi Astreje i Caledona*. Njegovi raniji ciklusi su *Moralne priče* (*Contes moraux*) iz šezdesetih i ranih sedamdesetih te ciklus *Komedije i izreke* (*Comédies et proverbes*) nastao osamdesetih. U svom posljednjem i najzrelijem ciklusu autor je objedinio svoje interese prikazavši istovremeno zakonitosti ljudi i prirode. Mladost, zrelost, starost odgovaraju ciklusima same prirode (ljetno, jesen, zima, proljeće), a njihovo preklapanje i razdvajanje tema je ovog ciklusa. Tako u *Zimskoj priči* stagniranje i zaleđenost prirode odgovara stanju glavne junakinje koja očekuje magično buđenje vlastite sudbine.



Svaki od filmova smješten je u prostor koji najbolje dočarava atmosferu odgovarajućeg godišnjeg doba pa je tako *Ljetna priča* sva u blijedo-plavim i žutim tonovima, *Jesenja* u zagašitim toplim bojama, *Zimska priča* siva i bijela, a *Proljetna* intenzivno zelena. Svi autori filmovi imaju prepoznatljiv kolorit, svjetlo i sveukupan sklad (fotografija Nestora Almendrosa i Bernarda Lutica) što u ovom ciklusu dobiva svoj puni smisao. Prošli četvrtak u Kino klubu Zagreb mogla se pogledati *Proljetna priča*, 29. travnja prikazuje se *Zimska priča*, 6. svibnja *Ljetna priča* te četvrtak iza, tj. 13. svibnja, *Jesenja priča*. Dodatna projekcija *Ljubavi Astreje i Caledona* na repertoaru je 20. svibnja.



Novi broj Hrvatskog filmskog ljetopisa

Iz tiska je izašao 61. broj *Hrvatskog filmskog ljetopisa*, jedinog hrvatskog časopisa za film. Na naslovnici proljetnoga broja nalazi se Jagoda Kaloper, a najveći dio broja posvećen



je Krsti Papiću. Uz opsežan intervju od stotinjak kartica te potpunu filmografiju, časopis donosi studiju Jurice Pavičića o *Lisicama*, Nikice Gilića o *Izbavitelju* te Juraja Kukoča o Papićevim dokumentarnim filmovima. U ostatku 61. broja, hrvatski filmski kritičari, među ostalim, raspravljaju o najnovijim filmovima kao što su *Avatar*, *Crnci*, *Čovjek ispod stola*, *Duga*, *Ljupke kosti*, *Mjesec*, *Ni na nebu ni na zemlji*, *Ozbiljan čovjek*, *Sve o jednoj djevojci* i *Sveti Georgije ubiva aždahu*, o novim knjigama Petra Krelje, Bogdana Žižića i Mime Simić te knjigama o Robertu Altmanu, Clintu Eastwoodu i hrvatskim filmskim redateljima.



Queer Zagreb

Osmi Queer Zagreb ove se godine održava od 4. do 14. svibnja u ZKM-u, Plesnom centru, Histrionskom domu, Jedinstvu i kinu Europa. Ovogodišnje izdanje donosi jak kazališni i plesni program u kojem gostuje četrdesetak umjetnika iz SAD-a, Francuske, Brazila, Njemačke, Argentine i Slovenije. Među njima se ističu poznati koreografi Jérôme Bel s predstavom *Lutz Förster*, o plesaču iz plesne skupine legendarne Pine Bausch te Raimund Hoghe s intimnom predstavom *L'Après-midi*, koja nastavlja niz Raimundovih koreografija inspiriranih poznatim klasičnim glazbenim predlošcima, u ovom slučaju Debussyja i Mahlera. Čitav jedan segment festivala posvećen je suvremenim američkim kazalištarcima i performerima iz Seattlea, San Francisca i New Yorka. Na Queer se ponovo vraća koreografsko-plesnački dvojac Francois Chaignaud i Cecilia Bengolea te koreografi Raimund Hoghe i Jérôme Bel. Posebna zanimljivost Queer Zagreba je gostovanje radikalnih performera

skupine La Pocha Nostra iz San Francisca koji će suradivati s domaćim izvođačima stvarajući hrvatsku verziju svog performansa *Corpo/Illicito: The Post Human Society* 6.9. *Corpo-Illicito* je treći, zadnji dio serije performansa pod nazivom *Mapa Corpo* tijekom kojih se istražuju mogućnosti ljudskog tijela, duhovnosti, aktivizma. Bavi se američkim strahom od drugačijega, a bit će izveden 6. svibnja u Tvornici Jedinstvo. Slovensko mladinsko gledalište iz Ljubljane gostuje s dramizacijom Pasolinijeva romana *Amado mio*, predstavom koja je u Sloveniji naišla na veliko zanimanje i odobravanje publike, a njemačka transrodna umjetnica Antonia Baehr u izvedbi *Rire / Lachen* analizira muzikalnost i mogućnost komponiranja smijeha. Sam kraj izvedbenog dijela programa rezerviran je za atraktivnu astralnu koreografiju *Castor & Polux*, François Chaignauda i Cecilije Benogee iz Francuske. Osim kazališnog i plesnog dijela, filmski segment Queer Zagreba publici donosi najrecentniju brazilsku queer produkciju u programu Reel Tropical Extravaganza. Bit će predstavljena i raznolika selekcija filmova nazvana Mea Culpa, u suradnji s Berlin Porn Film Festivalom.

Filmovi s Dalekog Istoka

Do 1. svibnja traje 12. izdanje udinskog *Far East Film Festivala* koji predstavlja 72 naslova iz Kine, Hong Konga, Južne Koreje, Tajlanda, Indonezije, Malezije, Filipina, Singapura i Taiwana. Kao i dosadašnjih godina, i ovogodišnji festival, posvećen filmskoj umjetnosti zemalja Dalekog Istoka, predstaviti će novosti, trendove, autore i filmska ostvarenja ovog geografskog područja. Pored glavnog filmskog programa koji će prikazati najrecentnije radove, u ovogodišnjem su se programu našle i dvije retrospektive. Jedna je posvećena vjerojatno najslavnijoj japanskoj produkcijskoj kući Shin-Toho, specijaliziranoj za žanrovski film i noir trilere, dok druga predstavlja Patricka Lung Konga, politički neopredijeljenog autora vrlo bitnog za blisku povijest hongkonške kinematografije.

Ideja Jugoslavije danas

U nedjelju, 2. svibnja u kinu Europa svečano će se otvoriti petodnevna konferencija “Kolaps neoliberalizma i ideja socijalizma danas” okruglim stolom pod nazivom “Socijalizam u Jugoslaviji, socijalizam

nastavak na stranici 47 –

MALA ZEMLJA ZA VELIKU RASPRAVU

**O ČEMU ŠUTIMO
KADA GOVORIMO O
REKLAMAMA**

BORIS POSTNIKOV

**— KAKO JE KOD NAS
TURIZAM TRUIZAM,
A TERCIJARNE
SU DJELATNOSTI
PRIMARNO EKONOMSKO
PITANJE, RASPRAVE
O PROMIDŽBENIM
ISPADIMA HTZ-A VODE
SE, VEĆ TRADICIONALNO,
UOČI SVAKE SEZONE;
IPAK, OVOGA JE PUTA
EKSPEDICIJA NA RUBNA
PODRUČJA ZDRAVOGA
RAZUMA OTIŠLA DALJE
NEGO IKADA —**



Za sve je kriv nećak Sigmunda Freuda: dvadesetih godina prošlog stoljeća ambiciozni Edward Bernays oduševljavao se stričevim psihoanalitičkim raspravama pa vrlo brzo zaključio da se neki njihovi aspekti daju upotrijebiti i izvan ordinacija i sveučilišnih predavaonica – povezao ih je s idejama masovne psihologije, provukao kroz raster tržišne isplativosti i stvorio sasvim novo polje znanja i vještina: *public relations*. Tako, barem, glasi pojednostavljena i pomalo mitologizirana povijest PR-a, kako, recimo, pripovijeda popularni i nagrađivani četverodijelni BBC-jev dokumentarac *Century of the Self*. Jedna od važnijih epizoda u toj verziji događaja govori o prvom Bernaysovom uspjehu, happeningu *Baklje slobode*: na velikoj njujorškoj paradi, 31. ožujka 1929., grupa djevojaka ponosno je promarširala s pripaljenim cigaretama u rukama, šokirajući gledatelje i fotoreportere – prizor žene koja puši na javnome mjestu bio je tada još uvijek nešto nespojivo s elementarnom pristojnošću. “Skupina djevojaka pušila cigarete u gesti oslobođenja”, objavio je senzaciju naslov sutrašnjeg *New York Timesa*.

DIMNA ZAVJESA Iza priče o širenju polja ženskih sloboda stajala je, naravno, manje plemenita ideja: cure su za svoj hrabri mimohod bile solidno plaćene, a Bernaysa su zapravo angažirali vlasnici Lucky Strikea, nezadovoljni zbog toga što općeprihvaćena pravila ponašanja ometaju bolju polovicu targetiranih mušterija da češće povuku dim. Bio je to mali korak za feminizam, ali velik za duhansku industriju; profit je ubrzo skočio, a sve što treba znati o PR-u moglo se naučiti već u ovom, pionirskom poduhvatu: podvaljivanje partikularnih interesa pod opće, spretno manipuliranje medijima, vješto baratanje velikim gestama, moć neobavezne hibridizacije različitih simboličkih pore-daka... čak je i dim, oko koga se sve vrtjelo, funkcionirao kao sasvim prikladna metafora u rađanju nove industrije kreiranja i korigiranja javne percepcije.

Isti taj dim proširio se, prije otprilike dva tjedna, domaćim novinama, magazinima, portalima i tv-ekranima, stvorivši zavjesu koja je uspješno prekrila kudikamo važnije probleme, dok su voditelji, redatelji, književnici, komentatori, manekenke, aktivistice, predsjednik države i Severina Vučković raspravljali o tome treba li ili ne iz novog spota Hrvatske turističke zajednice izbaciti kadar od tri sekunde preplanule ženske guze prpošno naprćene pored najplavijeg mora na svijetu. Kako je kod nas turizam truizam, a tercijarne su djelatnosti primarno ekonomsko pitanje, rasprave o promidžbenim ispadima HTZ-a vode se, već tradicionalno, uoči svake sezone; ipak, ovoga je puta ekspedicija na rubna

područja zdravoga razuma otišla dalje nego ikada.

Prisjetimo se glavnih postaja toga puta: prvo smo u jednome od onih televizijskih novinarskih priloga koji uglavnom služe da se popune propisane minute dok negdje ne eruptira oveći vulkan ili predsjednik ne prizna odgovornost za tragedije u susjednoj državi doznali da je premijerka Kosor na Plitvicama pogledala promidžbeni spot i javno sugerirala izbacivanje uskoro najpopularnijeg tv-kadra jer je on seksistički. Na prvo slušanje, ovo je zvučalo kao klasičan kuriozitet kojim novinari vole začiniti takve poluvijesti. Ali, vrlo brzo su krenuli prvi komentari i stvar je metastazirala do neslučenih razmjera: većina novinara i kolumnista ismijavala je premijerku, natječući se poput hormonima predoziranih osnovnoškolaca tko će više puta napisati riječ “guzica” u tekstu; odmah potom, feministice i poneki feminist ustali su, logikom stvari, u njenu obranu, da bi idućih dana, u crescendo pseudorasprave, središnji Dnevnik javne televizije pokazao interes za ono što je ostalo izvan kadra napravivši intervju s, kako su je novine uskoro prozvale, “vlasnicom sporne guze”, Jelenom Glišić, emisija Otvoreno okupila šaroliko društvanje koje je sat vremena neobavezno skakutalo oko teme, a novine i portali spremno nudili prostor svakome tko je poželio reći nešto na zadanu temu. Konačno, nakon višednevnog prepucavanja zamorno jednoličnim argumentima, ikonoklasti su trijumfirali: agencija BBDO, potpisnik spota, odlučila je poslušati “dobronamjernu primjedbu predsjednice Vlade”, posuvši se usput pepelom jer “prilikom izrade spota nismo u potpunosti sagledali širi kontekst problema prikazivanja ženskog tijela u promidžbene svrhe”.

LEGITIMACIJA AUTORITETA I tako su hrvatski mediji uspjeli stvoriti žanr potpuno nepoznat u povijesti javnih komunikacija: prvu anti-PR kampanju. Jer, kada je nesretni Bernays na ulicama New Yorka postavljao temelje nove struke, zamisao je bila natjerati potencijalne mušterije da što češće razmišljaju i što ljepše pričaju o vašem proizvodu, dok vi mirno sjedite iza kulisa, indiferentno podrezujući nokte poput onog odsutnog, a istovremeno sveprisutnog autora o kojem je svojevrmeno govorio Joyce. Taj je koncept uspješno preokrenut: tjedan dana cijela se jedna zemlja bavila isključivo problemom svoje turističke promidžbe, dok nitko od onih kojima je promidžba zapravo namijenjena o tome nije imao ni najblažeg pojma.

Ako zanemarimo činjenicu da je rasprava o guzi sjajno poslužila tome da se eskiviraju neka zbilja relevantna, ali nedovoljno sexy pitanja – što je, uostalom, temeljna i već uobičajena strategija prevladajućeg (dez)infotejnmenta – cijela je priča prvenstveno legitimirala autoritet premijerke: samo jedna njezina usputna primjedba, vidjeli smo, dovoljna je da pokrene medijsku lavinu i fokusira pažnju svakog opinion-makera koji drži do sebe. Zanimljivo je, međutim, pogledati na čemu se taj autoritet temelji. Ne na državničkoj mudrosti niti na rafiniranoj senzibiliziranosti za probleme rodne opresije, niti na

golemoj, majčinskoj brizi za javni moral, kao što bi se moglo učiniti na prvi, naivniji pogled – jer kako onda objasniti da je do sada nije zasmetala baš ni jedna od bezbroj ženskih stražnjica koje se godinama bezbrižno njišu krupnim planovima reklamnih klipova i plakata? Naposljetku, čak su i oni koji su HTZ-ov spot napali zbog seksizma – a on, da ne bi bilo zabune, evidentno jest seksistički – redovito svoju osudu ublažavali činjenicom da se guza Jelene Glišić zbilja ni po čemu ne razlikuje od desetaka anatomskih joj dvojnika koje svakodnevno gledamo. Ne, istup Jadranke Kosor nije bio brižna reakcija tankočutne državnice, nego samovoljno zanovijetanje nezadovoljnog klijenta; nadobudnog naručitelja koji je iskeširao novce za svoju reklamu pa sada zbog toga ima pravo prigovarati koliko ga je volja.

PLATI PA KRITIZIRAJ Interesantno je kako su tu ulogu kapricioznog klijenta spremno prihvatili svi koji su u raspravi sudjelovali: dok su se razmišljanja o seksističkoj dimenziji reklame razlikovala, skoro nitko nije propustio priliku naglasiti da mu je spot “bezvezan”, “dosadan”, “loš”; ipak su na njega potrošeni novci iz proračuna pa smo, na neki način, svi mi bili klijenti BBDO-a, što nam onda valjda daje i pravo da po njemu do mile volje javno pljučkamo. *Recept za savršen odmor* tako je postao vjerojatno najkomentiranija reklama u tranzicijskoj povijesti Hrvatske, a iznenadna je eksplozija kritičke svijesti poslužila pritom samo tome da nam bolje osvijetli već poznatu činjenicu: da se o reklamama u našem medijskom prostoru cijelo vrijeme složeno i jednoglasno šuti. Pišu se i objavljuju kritike knjiga, predstava, izložbi, televizijskog programa, mode, vina, restorana; ali reklame su slijepe točka javne refleksije, privilegirano mjesto novinarske autocenzure, područje u koje se ne dira ili ga se komentira površno i načelno, začepljena nosa i bez namjere da se ruke uprljaju konkretnim primjerima, otprilike onako kako su to još prije više od pola stoljeća radili Adorno i Horkheimer u *Kulturnoj industriji* – samo, jasno, na daleko nižoj razini argumentacije. Tako, uostalom, i mora biti u medijima koji odavno, umjesto da plasiraju informacije čitateljima i gledateljima, nude te iste čitatelje i gledatelje, sadržajem pažljivo segmentirane u potrošačke ciljane skupine, velikim oglašivačima; reklame, simbolička reprezentacija vladavine krupnog kapitala, ostaju *terra incognita*.

I zato u raspravi o kadru sa stražnjicom problem nije istražen u onome oko čega se prepiralo, nego dobro prikriven oko čega se čega su se svi spremno složili. Osamdesetak godina nakon što je Bernays prvi put povećanje profita maskirao borbom za prava žena, vidjeli smo, stvari načelno funkcioniraju na isti način: jest da je naš “slučaj guza” stihijnska samoreprodukcija medijskih banalnosti kilometrima udaljena od promišljene i promućurne strategije Freudova nećaka, ali proklamirana se briga za “širi kontekst problema prikazivanja ženskog tijela u promidžbene svrhe” i dalje svodi na jednostavnu formulu – pravo glasa imaš tek nakon što si uredno platio svoju reklamu. **E**

ŽIVORAD KOVAČEVIĆ I BRANKO CARATAN

NOVO VRIJEME

O PROMJENI ODNOSA U REGIJI, POSEBNO IZMEĐU HRVATSKE I SRBIJE U EMISIJI Most RADIJA SLOBODNA EVROPA RAZGOVARALI SU ŽIVORAD KOVAČEVIĆ, PREDSEDNIK EVROPSKOG POKRETA U SRBIJI, I BRANKO CARATAN, PROFESOR FAKULTETA POLITIČKIH ZNANOSTI U ZAGREBU

OMER KARABEG

BRANKO CARATAN:
— PREDSEDNIK JOSIPOVIĆ JE ČITAV PRAVAC HRVATSKE POLITIKE UČVRSTIO NA NOVOJ, EUROPSKOJ LINIJI. OPTUŽBE DA JE ON KOMPROMITIRAO HRVATSKU DOLAZE IZ REDA ONIH KOJI SE NELAGODNO OSJEĆAJU U OVOJ SITUACIJI JER SU I SAMI NEPOSREDNO ILI POSREDNO BILI INVOLVIRANI U STARU POLITIKU —

U posljednje vrijeme došlo je do poboljšanja odnosa u regiji, prije svega između Srbije i Hrvatske. Vjerujete li da je ovoga puta to trajni trend, jer smo i do sada u nekoliko mahova imali periode otopljavanja odnosa nakon čega bi opet nastupilo pogoršanje?

Živorad Kovačević: Mislim da jeste. Menja se odnos prema regionalnoj saradnji, ne samo dvojice predsjednika, nego i političkih elita. Na kraju krajeva, takvi kontakti ne predstavljaju više ni za koga politički rizik u odnosu na sopstveno javno mnjenje. S druge strane, regionalna saradnja je jedan od ozbiljnih uslova za približavanje Evropskoj uniji, a na tom putu se nalaze i jedna i druga zemlja, s tim što je Hrvatska, razume se, daleko bliža Evropskoj uniji.

Branko Caratan: Mislim da je ovoga puta pomak trajan. U Hrvatskoj je izbor Ive Josipovića za predsjednika bio veliki korak u pravcu dobrih odnosa u regiji. Snage koje su protiv popravljavanja odnosa postaju sve slabije u obje zemlje. Tu je Hrvatska u nešto boljem položaju jer je pobjeda evropskih snaga u Beogradu bila dosta tijesna, ali mislim da i tamo nema povratka na staro.

VAŽNOST JOSIPOVIĆEVA GOVORA

Nedavni govor hrvatskog predsjednika Josipovića u parlamentu Bosne i Hercegovine na neki način je ključ za prevazilaženje trauma koja je ostavio nedavni rat. On je prihvatio odgovornost svoje zemlje za politiku podjele Bosne i Hercegovine koju su Srbija i Hrvatska vodile devedesetih godina. To je, čini mi se, gest bez presedana u ovoj regiji.

Živorad Kovačević: Slažem se. To je vrlo, vrlo značajno. Predsednik Josipović nesumnjivo od samog početka svoga mandata pokazuje jasnu želju i ne odstupa od toga da kaže bobu bob i popu pop, što je veoma potrebno. To je uradio, uostalom, i u Jasenovcu. Mislim da to ulazi u okvir onoga što je u Srbiji učinjeno s Deklaracijom o Srebrenici. Bez obzira na njene moguće manjkavosti i eufemizme, to je ipak značajan iskorak. S druge strane, i u jednoj i u drugoj zemlji je došlo do izliva gneva onih koji ne mogu da prežale prošle sisteme. U Parlamentu Srbije predstavnici opozicije su, izuzev Liberalne demokratske partije koja nije glasala za Deklaraciju jer je tražila da ona bude još oštija, na apsolutno neprimeren način govorili o Deklaraciji, posebno radikalni i Demokratska stranka Srbije. Koliko znam, i u hrvatskom Saboru je došlo do izliva gneva onih koji misle da je Josipovićev gest prljanje Domovinskog rata i proglašavanje Hrvatske za agresora, što je apsurdno. Te

reakcije pokazuju da proces pobožljanja odnosa u regionu neće teći glatko, ali je dobro da su dva predsjednika, koji na kraju krajeva ipak pripadaju novoj generaciji političara, spremni da idu evropskim putem. Moram da primetim, i to sa zadovoljstvom, da ovoga puta u Jasenovcu nije pomenut Bleiburg, ne zbog toga što bi to trebalo staviti pod tepih, nego zbog toga što se Bleiburg ne može staviti u istu ravan sa Jasenovcem i praviti neka vrsta ravnoteže. Ovo je, koliko pamtim, prvi put da je tako učinjeno.

Branko Caratan: Govor predsjednika Josipovića u parlamentu Bosne i Hercegovine je veoma važan. Ali želim reći da Josipović nije prvi hrvatski predsjednik koji je istupio s takvom formom isprike i žalovanja za lošom stranom hrvatske politike u devedesetima. To je napravio i bivši predsjednik Mesić. Međutim, ono što je ovdje važno je da

je predsjednik Josipović, zapravo, čitav pravac hrvatske politike učvrstio na jednoj novoj, europskoj liniji. Jako je značajno da je veliki dio, možda čak većina bosansko-hercegovačkih Hrvata, prihvatio taj govor. Josipović je dobio aplauz ne samo u Sarajevu nego i u Mostaru kada je posjetio Filozofski fakultet. Optužbe da je on na neki način kompromitirao Hrvatsku dolaze iz reda onih koji se nelagodno osjećaju u ovoj situaciji jer su i sami neposredno ili posredno bili involvirani u staru politiku. Dakle, mislim da je nastup Josipovića i u Sarajevu, i u Mostaru, i u Jasenovcu veoma jasno učvrstio liniju hrvatske politike koja ide prema poboljšanju odnosa na prostoru bivše Jugoslavije i koja je u skladu s najboljim demokratskim, europskim standardima.

DODIGOVA RETORIKA ZA DOMAĆU POTROŠNJU

Mislite li da će poboljšanje odnosa između Srbije i Hrvatske utjecati na smirivanje prilika u Bosni i Hercegovini? Živorad Kovačević: Svakako, to može imati samo blagotvoran uticaj na odnose i u Bosni i Hercegovini i u celom regionu. U slučaju Bosne i Hercegovine, koja ostaje jedno od žarišta krize, ključno je da Hrvatska i Srbija, koje su garanti Dejtonskog sporazuma i imaju specijalne odnose sa tom zemljom, svojim patronatom ne zamene patronat međunarodne zajednice kome se vidi kraj. Jako je važno da i Srbija i Hrvatska imaju prema Bosni i Hercegovini odnos bez navijanja i posebnih simpatija.

Mnogi smatraju da je premijer Republike Srpske Milorad Dodik zbog svoje retorike pune netrpeljivosti i zbog svog agresivnog ponašanja najveća prepreka uspostavljanju atmosfere dobrosusjedskih odnosa u regiji.

Branko Caratan: U stanovitom smislu to jest tako, ali stvar je vrlo kompleksna. Dodik se očito bori za unutar-nju podršku i žestina njegove retorike je u toj funkciji. Ne mislim da Dodik realno i racionalno smatra da je moguće da jednoga dana Republika Srpska izađe iz Bosne i Hercegovine i ujedini se sa Srbijom. Njegova retorika je roba za domaću potrošnju. Međutim, u Bosni i Hercegovini su i druge stvari jako važne. Važno je kakav će odnos Zagreb imati s političkim vodstvom bosanskohercegovačkih Hrvata i Beograd s Republikom Srpskom i njenim političarima. Ako se tu uspostavi jedna nova politika u kojoj nitko neće imati osjećaj da gubi, Bosna i Hercegovina će moći doživjeti svoju novu, demokratsku rekonstrukciju. Tu mislim i na stanovitu nezgrapnost dejtonskog sistema u kojem se, vjerovatno, bosanski Hrvati najlošije osjećaju. Dakle, potrebno je stvoriti sistem koji će biti apsolutno ravnoparan i efikasan, koji će omogućiti da Bosna i Hercegovina funkcioniše kao država i koji će istovremeno imati veoma jasno ugrađene federalne i neke konfederalne ili konso-cijacijske elemente.

Imam utisak da je politika Srbije prilično dvosmislena kada je u pitanju odnos prema Dodiku. S jedne strane predsjednik Tadić stalno ponavlja da je on za cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, što je potpuno suprotno od onoga za šta se zalaže Dodik, a s druge strane njeguje s njim vrlo prijateljske odnose. Kako vi to tumačite, gospodine Kovačeviću?

Živorad Kovačević: Pravo da vam kažem, meni se to ne dopada. Mislim da bi trebalo preći sa reči na dela u smislu ostvarivanja punog kontakta sa Sarajevom. Treba kao neprihvatljivu odbaciti ideju o tome da je za Srbe u Republici Srpskoj glavni grad Beograd, a ne Sarajevo. Slažem se sa profesorom Caratanom da je vruća retorika Milorada Dodika, a dodao bih i Harisa Silajdžića, koji je jednom apsolutno neprihvatljivom izjavom pokvario jedan jako lep susret u Mostaru, u funkciji unutrašnje politike, odnosno obezbeđenja podrške biračkog tela. Ali, bez obzira na to, mislim da je potrebno da se Beograd neki put ograditi od toga. A naročito mi ne prijaju izjave o tome da ćemo mi uvek podržavati Republiku Srpsku, drugim rečima ma šta ona radila, tako da stvarno mislim da u okvir poboljšanih srpsko-hrvatskih odnosa spada i to da imamo jednake aršine prema svim narodima u Bosni i Hercegovini i da nikome ne padne na pamet da bi Srbija eventualno pomi-slila, ja ni ne mislim da to želi, da bi joj odgovarao raspad

ŽIVORAD KOVAČEVIĆ:
— POTREBAN JE POLITIČKI KONSENZUS, MOŽDA PREĆUTNI, KOJI BI NA ODREĐEN NAČIN UVAŽAVAO I JEDNU I DRUGU POZICIJU I ONEMOGUĆIO DA PITANJE KOSOVA BUDE REGIONALNA JABUKA RAZDORA. TU MORA DA VAŽI FORMULA – SLAŽEMO SE DA SE NE SLAŽEMO —

**BRANKO CARATAN:
— DODIK SE OČITO BORI ZA
UNUTARNJU PODRŠKU I ŽESTINA
NJEGOVE RETORIKE JE U TOJ
FUNKCIJI. NE MISLIM DA DODIK
REALNO I RACIONALNO SMATRA
DA JE MOGUĆE DA JEDNOGA DANA
REPUBLIKA SRPSKA IZAĐE IZ
BOSNE I HERCEGOVINE I UJEDINI SE
SA SRBIJOM. NJEGOVA RETORIKA
JE ROBA ZA DOMAĆU POTROŠNJU —**

Bosne i Hercegovine i dobijanje Republike Srpske kao kompenzaciju za gubitak Kosova. To je ne samo nereально, neracionalno nego i apsolutno neprihvatljivo. I mislim da je potrebno da i naši lideri u tom pogledu budu jasniji.

HIPOTEKA DRUGOG SVJETSKOG RATA
Čini mi se da pomirenje u regiji na izvjestan način otežava stalno pozivanje na zločine Drugog svjetskog rata. Ima onih koji žele, posebno u Republici Srpskoj, da osudu genocida u Srebrenici povežu s Jasenovcem, pa traže da Hrvatska donese deklaraciju o osudi genocida nad Srbima u Drugom svjetskom ratu.

Živorad Kovačević: To je utuk na utuk: vi nama genocid u Srebrenici, mi vama genocid u Jasenovcu koji se desio stvarno mnogo davno. Mislim da je najbolji odgovor na to ono što sam već spomenuo ovogodišnji memento u Jasenovcu i govori hrvatskih zvaničnika, posebno predsjednika Josipovića. To je pravi odgovor na ta pitanja. Tražiti od nekoga da sada donese rezoluciju o tome, mislim da apsolutno nema nikakvog smisla.

Branko Caratan: Hrvatska se u tom pogledu jasno deklarirala. Prije svega, ona je imala svoju narodnooslobodilačku i antifašističku borbu u kojoj su one snage koje su stvorile Jasenovac bile poražene. Protagonisti Jasenovca su bili suđeni, često puta ubijani i bez sudova. Drugo, u političkim deklaracijama nakon rata bilo je jasno određeno da je Socijalistička Republika Hrvatska utemeljana na drugim principima, sasvim suprotnim od ustaških. Konačno, u preambuli posljednjeg hrvatskog ustava, donesenog za vrijeme predsjednika Tuđmana, jasno je rečeno da nova Hrvatska vuče svoj kontinuitet iz AVNOJ-a i ZAVNOH-a. Dakle, jedna nova deklaracija bi bila naprosto suvišna, a i uvredljiva jer bi tjerala nekoga da radi nešto što je on već uradio.

Različit odnos prema Kosovu u velikoj mjeri opterećuje odnose u regiji. Predsjednici Josipović i Tadić su u posljednjim susretima to pitanje zaobišli, ali ono je stalno prisutno i sigurno će i ubuduće utjecati na odnose između država bivše Jugoslavije.

Branko Caratan: Podsjetit ću vas na Hallsteinovu doktrinu. Njen tvorac je bio Walter Hallstein, državni tajnik u Ministarstvu vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke. On je lansirao doktrinu prema kojoj Savezna Republika Njemačka prekida odnose sa svakom državom koja prizna Demokratsku Republiku Njemačku. SR Njemačka je, kao što znamo, postala ekonomska sila, ali nije mogla prinuditi druge da poštuju pravila Hallsteinove doktrine. Na kraju je i sama prekršila te principe i uspostavila diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom. Dakle, ako Zapadna Njemačka u tome nije uspjela, teško da će to poći za rukom Srbiji. To je očito bolno pitanje za Srbiju i zato ga je najbolje u ovom trenutku ostaviti po strani i pričekati da ojačaju ekonomske, kulturne i druge veze između država bivše Jugoslavije te da samo Kosovo bude uvučeno u te integrativne procese.

KOSOVSKI STATUS QUO

Živorad Kovačević: Moramo računati sa tim da će taj problem još dugo pratiti odnose u regionu i da moramo na neki način naći odgovor na to. Pri tome se mora računati sa nekoliko činjenica. Pre svega, Kosovo su priznale najveće svetske i evropske sile i nije realno očekivati da će doći do promene njihovog stava, ma kakvo bude mišljenje Međunarodnog suda pravde. Kao što, uostalom, ni vlada Srbije neće, odnosno dovela je sebe u situaciju da i ne može, ni na koji način odustati od te mantre o Kosovu kao neodvojivom delu Srbije. Kosovo su priznale i sve zemlje regiona, sem Bosne i Hercegovine iz razumljivih razloga, tako da Srbija ne može i ne treba da kao najvažniji kriterij za odnose sa drugima, a posebno sa susedima, uzima njihov odnos prema

nezavisnosti Kosova. Na kraju krajeva, ne-prikosnoveno je pravo svake zemlje da se ponaša u skladu sa onim što smatra da je u njenom najboljem interesu i razumljivo je da nijedna država u regionu ne želi da bude izuzeta od opšteg trenda.

Ali, s druge strane i susedi Srbije moraju imati u vidu delikatnost pozicije u kojoj se našla Srbija i da je nemoguće očekivati da ona u dogledno vreme odustane od stava da je Kosovo neodvojivi deo njene teritorije. I tako će to, verovatno, trajati godinama. To ne bi bio neki izuzetak u međunarodnim odnosima, pa bi stoga bio potreban jedan politički konsenzus, možda prečutni, koji bi na određen način uvažavao i jednu i drugu

poziciju i onemogućio da pitanje Kosova bude regionalna jabuka razdora. Tu mora da važi ona formula: slažemo se da se ne slažemo. Ako ta formula važi za odnose Srbije sa Washingtonom i Bruxellesom, zašto je ne uvažiti i u odnosima sa susedima. Mora se naći nekakav praktičan, pragmatičan odgovor. Kao što znate, predsednik Tadić je zbog učešća predstavnika Kosova odbio da dode na inauguraciju predsednika Josipovića, a ovaj je na to vrlo racionalno reagovao: dobro, mi se sa tim ne slažemo, ali nećemo mu uzeti za zlo. Međutim, ako svaka od akcija koje slede priznanje slanje ambasadora, raznih delegacija itd. bude izazivala reakcije Srbije, pogotovu ako se blokira regionalna saradnja, neće biti dobro. Mislim da je neophodan dijalog Beograda sa Kosovom o konkretnim, praktičnim, životnim problemima ljudi, kao što su snabdevanje električnom energijom, obnova zgrada i verskih objekata, carina, pasoši, nestale osobe, sudska zaštita i sl. O svemu tome se može pregovarati na radnom, neformalnom nivou, pri čemu svako može da ostane pri svom osnovnom stavu. Recimo, kad je reč o granici između Kosova i Srbije, Priština je može smatrati državnom, a Beograd administrativnom, ali mora se srediti da se preko te granice normalno prelazi, kao i preko svake druge granice u Evropi.

**ŽIVORAD KOVAČEVIĆ:
— MORAM DA PRIMETIM, I TO SA
ZADOVOLJSTVOM, DA OVOGA PUTA
U JASENOVCU NIJE POMENUT
BLEIBURG, NE ZBOG TOGA ŠTO
BI TO TREBALO STAVITI POD
TEPIH, NEGO ZBOG TOGA ŠTO SE
BLEIBURG NE MOŽE STAVITI U ISTU
RAVAN SA JASENOVCEM. OVO JE,
KOLIKO PAMTIM, PRVI PUT DA JE
TAKO UČINJENO —**

Ali to pitanje se naročito postavlja u zaoštrenoј formi prilikom organizovanja regionalnih skupova. Srbija traži da Kosovo na takvim skupovima nastupa kao UNMIK Kosovo, Priština to odbija i inzistira da se pojavljujuje isključivo kao nezavisna država. Može li se tu naći nekakav kompromis, pa da se ne ponovi situacija koju smo imali prilikom nedavne regionalne konferencije na Brdu kod Kranja kada je Srbija odbila da učestvuje?

Branko Caratan: Ovdje je lopta na srpskoј polovini terena. Naime, neki funkcioneri iz Beograda su davali previše žestoke izjave, mislim tu prije svega na ministra vanjskih poslova, i na taj način su sami sebe doveli u situaciju iz koje je teško pronaći, kako bi rekli Amerikanci, izlaznu strategiju. Vjerojatno će jednoga dana Srbija morati prihvatiti da sudjeluje na regionalnim skupovima gdje će biti i predstavnici Kosova. Rješenje bi moglo biti da predstavnik Srbije na početku kaže da on ne prihvaća Kosovo kao državu, ali da sudjeluje na tom skupu u interesu dobrih odnosa u regiji. Inače, ne vidim način kako bi predstavnici Kosova mogli odustati od inzistiranja na tome da su oni sada nova država. To je teško zamisliti. Treba biti svjestan činjenice da će uporno istrajavanje na stavu da se ne dolazi na skupove, na kojima Kosovo učestvuje kao država, blokirati Srbiju. Mislim da to nije u interesu Srbije. Time se samo produbljuje nacionalni antagonizam na Kosovu, a to opet nije dobro za Srbe koji tamo žive. Dakle, mora se pronaći neka solucija da se ti odnosi premoste i da se na kraju uvede, možda, trgovačko predstavništvo Prištine u Beogradu i Beograda u Prištini, razmijene i kulturna predstavništva, pa se na taj način počne komunicirati. Tada formalno predstavljanje

s državnom zastavom neće biti toliko presudno. Svakako, to ne možemo očekivati preko noći, ali to će jednog dana biti potrebno napraviti. Uostalom, svi mi smo se odrekli nekih velikih pretenzija. Kada se samo sjetim što su sve nacionalisti tražili, kakve su granice crtali ulazeći u tuđe teritorije, pa su se na kraju primirili. Hrvatska neće imati granicu na Drini i to je progutano. To čak i najžešći hrvatski nacionalisti više ne traže. To je stvar dugoročnog procesa u kojem je jako važno ne davati preoštре izjave i sniziti oštrinu svoje retorike.

Da li će Srbija na kraju ipak morati da odustane od svog stava da neće učestovati na regionalnim konferencijama na kojima Kosovo nastupa kao nezavisna država?

Živorad Kovačević: Nisam siguran u to, jer presedani postoje. Sastaju se, na primer, ministri policije, takav jedan sastanak bio je u Zagrebu. Tamo su sedeli ministar unutrašnjih poslova Srbije Ivica Dačić i ministar policije Kosova ispred koga je pisalo Kosovo Rezolucija 1244, ne UNMIK. Oni su razgovarali o sprečavanju krijumčarenja ljudi i narkotika i taj razgovor je bio normalan. Dakle, moguće je naći neko rešenje. Ne bih bio u stanju da ga ponudim, ali se mora znati, bez obzira šta ja lično o tome mislim, da to za Srbiju nije jednostavno, da ona traži neki simbol, neku izjavu kao što kaže gospodin Caratan, čime bi se pokazalo razumevanje za njenu poziciju. Na kraju krajeva, ako bi uz ime Kosovo i stajao taj dodatak UNMIK ili Rezolucija 1244, to ne bi značilo da Kosovo sebe ne smatra samostalnom državom ili da ga drugi ne smatraju takvom državom. Ako nismo u stanju, a moraćemo, da pronađemo *modus vivendi* između Srbije i Kosova, moramo naći makar *modus operandi*, ali bez onoga što se zove gubljenje obraza. Jer najgore u svakom pregovaranju je dovesti jednu stranu u poziciju da bude primorana da nešto učini. Prema tome, mislim da se na dužu stazu mora naći način za dijalog između Beograda i Prištine i za učešće Srba na Kosovu u radu kosovskih institucija. Mislim da je to pravac kojim se mora ići. Ali čini mi se da Evropska unija neće primoravati Srbiju da ide preko nečega na šta njena vladajuća elita u ovom trenutku, ne samo da nije spremna, nego se i boji da bi zbog toga mogla izgubiti i vlast toliko je to pitanje ovde politizovano. Da li je i u narodu baš tako, nisam sasvim siguran.

FRAZE O LIDERSTVU U REGIJI

Do prije izvjesnog vremena ministar inostranih poslova Srbije Jeremić, a i predsjednik Tadić, govorili su da Srbija treba da bude lider u regiji. Sada se o tome manje govori. Gospodine Kovačeviću, mislite li da je rukovodstvo Srbije odustalo od te ideje?

Živorad Kovačević: Meni to jako smeta. Prvo, Srbija nije lider u regionu. Po mnogim pokazateljima, recimo, kad je u pitanju konkurentnost njene privrede, izvoz, izdvajanje

za nauku, pa i dokle je stigla na putu u Evropsku uniju, ona je pri dnu liste. Prema tome, objektivno na to nema pravo. S druge strane, i da je tako vidljivo je da je Hrvatska lider u regionu kad se radi o procesu evrointegracija to ni na koji način nije dobro isticati, jer bi to na određen način vredalo ostale i izazivalo, ne samo nelagodu, nego i otpor. Prema tome, to treba izostaviti iz rečnika. Mislim da su pogrešno protumačene izjave, koje često dolaze iz Washingtona i iz Brüsselsa, da je Srbija važan igrač u regionu, da na određen način može da bude, s obzirom na njenu veličinu, i ključna za odnose u regionu. To je daleko od liderstva. Nikad nisam mogao da prihvatim da se ono što je jedan od prioriteta spoljne politike Srbije, a to su dobri odnosi sa susedima i regionalna saradnja, protumači kao nekakva predvodnička uloga Srbije u regionu. Mislim da je to u svakom pogledu loše i dobro je što u posljednje vreme sve manje čujemo takve izjave. Ali to se, izgleda, iz politike preselilo u druge oblasti, pa generalni direktor JAT-a, čija će firma uskoro biti raspuštena jer ima ogromne dugove, kaže da bi JAT trebalo da bude lider u regionu.

Branko Caratan: To prisvajanje uloge lidera je stvar za domaću upotrebu. I ovdje je svojevremeno postojala teza o Hrvatskoј kao regionalnoj sili, pa se na kraju sve to zaboravilo. Potrebno je, zapravo, nešto drugo. Potrebni su nam lideri koji će razumjeti što je projekt budućnosti, lideri koji će svoje zemlje voditi naprijed, a ne natrag i koji će biti u stanju da se otrgnu od prošlosti i okrenu prema budućnosti. To je ono što svim zemljama u ovoj regiji treba. A, ako netko želi da bude vodeća sila u tom procesu, on se mora dokazivati tako što će kooperirati, podupirati druge, uspostavljati, a ne rušiti mostove. ■

PROTIV NEŠTANKA VLASTITIH ŽIVOTA

4. MEĐUNARODNA KONFERENCIJA O INDUSTRIJSKOJ BAŠTINI, PRO TORPEDO, 23.-24. TRAVNJA 2010., POMORSKI I POVIJESNI MUZEJ HRVATSKOG PRIMORJA, RIJEKA

NATAŠA PETRINJAK

“Vidio sam krasne brodove u borbi s okrutnim olujama, i vidio sam kako se neki od njih predaju, nestajući u valovima visokim poput dvoraca. Bilo je to poput dvoboja. Predivno. No *Alliance* se nije mogla boriti. Njezin je kraj bio tih. Morska površina bila je gotovo ravna, svuda unaokolo. Na žalost, neprijatelj je bio u njoj, a ne pred njom. I s takvim neprijateljem, sva njezina snaga bila je uzaludna. Vidio sam ja već mnogo života nasukanih na taj besmisleni način. Ali nikada brod.” – zaključio je Thomas, junak Bariccoova romana *Ocean more*, plutajući na splavi nakon potonuća fregate francuske mornarice. Asocijacija se sama nametnula jer, tako nekako, snažno i malodušno istovremeno, poput brodolomnika koji želi preživjeti, ali koji zna da je *Alliance* bio snažan brod za čiju je gradnju trebalo tri tisuće hrastova i kojeg more ne bi povrijedilo, osjećaju se danas mnogi u Hrvatskoj. Prateći izlaganja na 4. međunarodnoj konferenciji o industrijskoj baštini u Rijeci, 23. i 24. travnja ove godine, boje i nijanse upravo takve slike bivale su sve jasnije i preciznije. Pro Torpedo, udruga za promicanje i očuvanje riječke industrijske baštine u suradnji, prvi put, i sa Sveučilištem u Rijeci te uz potpore Grada, Županije, Ministarstva kulture, Županijske gospodarske komore i Turističke zajednice, okupila je sedamdesetak domaćih i stranih istraživača/ica industrijskog nasljeđa, bogatstva ljudskog uma i rada koji su kreirali i određuju naše materijalne i mentalne krajolike. Bogatstva kojim i Hrvatska raspolaze u zavidnoj mjeri, ali snaga kojeg se, kao i mnogo čega drugoga, pokazuje uzaludnom.

STANOVATI U SILOSU, PORED PRUGE Moto konferencije “Grad Rijeka i brodograđevno nasljeđe: jučer – danas – sutra” pojašnjenje je centralne teme konferencije, zbirni opis većine radova koji su petnaestominutnom brzinom otkrivali slojeve brodogradnje koja se, dakako, ne iscrpljuje u proizvodnji brodova. Još od nastanka slavni jedrenjaka koji su stanovnike Europe i Azije povezali s cijelim svijetom, sukreirala je i razvoj arhitekture, urbanizma, obrazovanja, sve oblike prometa, tehnologija, pojedinačnih i kolektivnih kulturalnih modela. Domaći/e istraživači/ice tako su, slikom i riječju, svjedočili

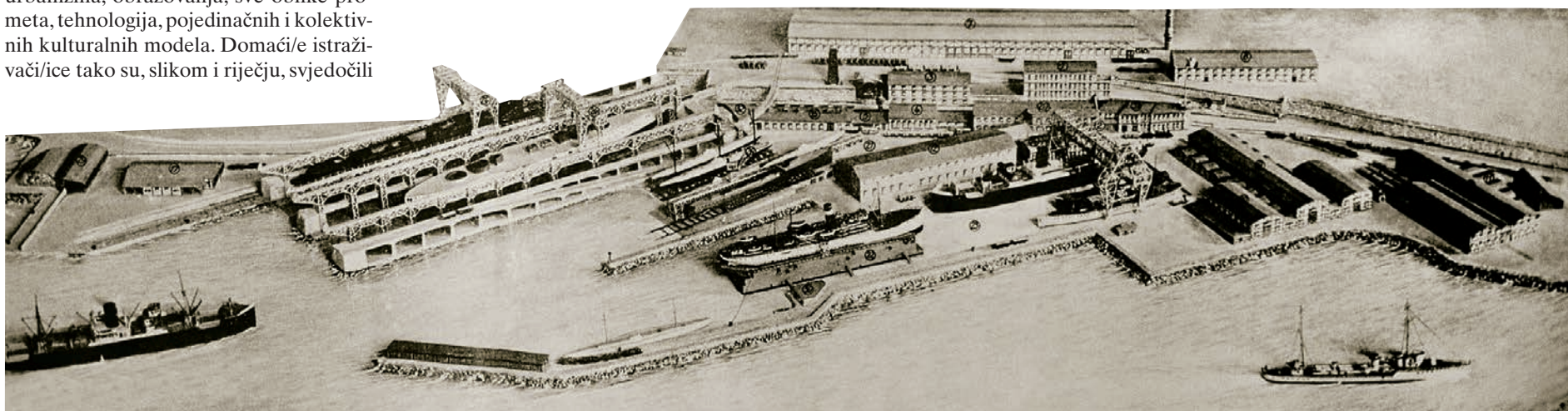
o arhitektonskoj baštini brodogradilišta 3. maj, nastalom na temeljima malog brodogradilišta za popravak drvenih brodova s kraja 19. stoljeća (Palinić), o slavim kaptanima riječkim brodograditeljima (Lukežić, Čalić), znanstvenicima i profesorima poput Lepoloda Sorte (Sorta-Bilajac) čiju kvalitetu potvrđuju generacije studenata određujući se: *Sortine smo sorte sorte*. Što je sve prethodilo i što je sve nastalo nakon razvoja dizelsko električnih podmornica klase *Heroj*, zapravo je zanimljiva povijest Brodarskog instituta u Zagrebu, riječkog Brodoprojekta i Brodosplita (Korbar), a vrelo informacija o, gledano iz današnje perspektive, čudu poslijeratnog razvoja brodogradnje, časopis je *Brodogradnja* koji kontinuirano izlazi više od šezdeset godina. Vojne i ratne povijesti svakako su nepotpune bez uvida u gradnju razarača i torpednih čamaca (Freivogel), a još jednom se pokazalo – izlaganjima o školskim brodovima Pomorske škole Bakar (Cvjetković), Školskom brodu *Galeb* (Radić Štivić) i školskom jedrenjaku *Kraljica mora* (Keber) – da se odguravanjem povijesti obrazovanja u “drugu ligu” uništava sama supstanca ukupnog kulturnog kapitala. I dok je, od podataka olupina što leže na Jadranskom dnu (Frka) do promišljanja budućnosti (Jurković, Gašparović), ljekovito rastao adrenalin, poput hladnog tuša nadošla su, tog prvog dana, izlaganja gostiju iz inozemstva. Popisivanje bogatstva industrijskog nasljeđa i utvrđivanje njihova stanja – daleko je iza njih. Brodovi, strojevi, dizalice, vjetrenjače, hale, postrojenja, skladišta, silosi, kanali, ceste, pruge – već su odavno, i nadalje, u funkciji – za stanovanje, za nove proizvodnje, kao turističke atrakcije. Nakon što je prijetilo da cijeli kvartovi gradova, cijele oblasti i regije postanu kulise tek za snimanje postapokaliptičnih SF filmova, Europa je shvatila da će nepovratno nestati dio njezine vlastite povijest – artefakti, svjedočanstva i svjedoci industrijskog doba. I krenula obnavljati, ne bez problema, izmišljanja novih rješenja i tehnologija. Dimenzije domaće zaostalosti svakako su ostavile bez daha i riječi nakon što je prezentirana ERIH, Europska

ruta industrijske baštine (Ebert) koja trenutno obuhvaća 60 industrijskih spomenika, “najbolje od najboljeg u europskoj industrijskoj baštini”. Pored zadovoljstva znatiželjnika i putnika, donosi i golemu zaradu, mreži, lokalnim budžetima, kao i europskom budžetu. Tajna uspjeha krije se i u premisi – “bitna je tema, a ne destinacija”, potvrđujući tako i međuzavisnost svakog pa i industrijskog razvoja, kao i besmislenost nacionalnih država. Hrvatske ne participira ni na koji način.

SVE JE SNIMLJENO Bilo je na momente i bolno i mučno, gotovo mazohistički, slušati entuzijaste iz Pule, Rovinja, Zagreba, Osijeka, Rijeke koji govore, oslikavaju, upiru prstom u fascinantne primjerke materijalne i nematerijalne industrijske baštine, a koja nepovratno nestaje. Propada, urušava se, ismijava se, izvrgava ruglu. A riječka Rafinerija nafte bila je prvi europski pogon za preradu nafte na industrijski način (Đekić), Koromačno-tvornica cementa, prvi planirani industrijski grad u istarskoj Labinštini (Lozzi-Barković, Miličević-Miošek), a listu industrijskih gradova nadopunjuju i Borovo, Uble, Raša, Podlabin (Karač), Belišće (Klarić-Čuljak), Đurđenovac (Radović-Mahečić, Haničar-Buljan). Sve što Zadar jest nezamislivo je bez njegovih arsenala, Osijek bez Šećerane, a struja što je svakodnevno neupitno koristimo bez Denzlerovih trafostanica (Jakšić, Šerman). Apel za spas ljevaonice metala i tvornice alatnih strojeva braće Ševčik što ga je uputila Željka Čorak, apel je za spas jednog od najljepših primjeraka industrijske arhitekture, ali i urbanističkog rješenja arhitekta Feliksa Florschützja, od kojeg da se učilo, da ga se slušalo, danas bi Zagrepčani živjeli u daleko humanijem i ljepšem gradu. I još mnogo toga, bilješki, crtica, začudnih rješenja i novih metodologija moglo se zabilježiti ta dva dana u Pomorskom i povijesnom muzeju u Rijeci; prežgusnuti i nedovoljno tematski organizirani rasporeda (dobronamjerna kritika organizatorima) ublažen je ugodnim vožnjama po riječkom akvatoriju, jer s te morske strane možda se najbolje može sagledati potka riječke

industrijske baštine. A gdje je srž problema, kada je o propadanju industrijske baštine na tlu Hrvatske riječ, kao i olako bacanje novca u vjetar, savršeno su ilustrirali filmovi što su, kao uvod u konferenciju, prikazani u Art-kinu Croatia – *Rijeka, luka srednje Europe, Rijeka, naša najveća luka, Rijeka u obnovi, Vlakom Rijeka – Zagreb: danas – jučer – sutra i Jedan dan na Rijeci*. Sve ih, osim svjedočanstva o tome kako se i što gradilo nakon uništenja u 2. svjetskom ratu, povezuje i karakteristika – rada. Živih ljudi.

NE peškaju PUNO Danas, kada se programi gospodarskog spasa zemlje temelje na terminima poskupljenje i štednja, riječi rad i raditi paraju uši. Bjelodano propagandi filmovi tadašnjih vlasti kojima se podizao moral ratom osiromašenog stanovništva, naspram praznih parola današnjih vlasti, djeluju poput uradaka za Pulitzerovu nagradu. Naime, kako filmovi svjedoče, tada je iza tih riječi bodrenja postojalo stvaranje novih vrijednosti – luka, brodogradilišta, pruga, kuća, stanova, stvarni rad ljudi, izgradnja njihovih života. Kada bi bilo kakve naznake da će shvatiti da iza riječi mora postojati i materijalna i mentalna supstanca, Hrvatska kinoteka koja te filmove čuva i pazi mogla bi napraviti jednu tematsku sjednicu Vlade. Možda bi tada postalo jasno kako je to baština temelj budućnosti, ona naime svjedoči o živim ljudima, o životima za koje se borimo i mi, prisutni danas. S nadom da će potaknuti barem razmišljanja u tom smjeru, ako ne već tematsku sjednicu Vlade, citiramo i kapetana Jakova Karmelića: “I ljude se uspoređuje s brodovima: za one koji nemaju puno pameti, kaže se da ne *peškaju* puno, a za one koji su izgubili razum, kažemo da su *izgubili kompas*. Stari pomorci govorili su da im je *život težak ka’ pun, nakrcan brod*. Od iskona more povezuje ljude i brodove. Brod govori čovjeku: ‘Čuvaj ti mene, od kraja, a ja ću tebe od mora’. Kad to čine zajedno, u kakvoj pomorskoj nesreći, to je samo zato što su vlastitu sudbinu prepustili u ruke onom drugom, brod čovjeku i čovjek brodu”.



kulturna politika

NOVA VANJSKA
KULTURNA STRATEGIJA
EUROPSKE UNIJE

VAŽNOST ULAGANJA U POLITIKE I PROGRAME KOJI JAČAJU SOCIJALNU I OBRAZOVNU DIMENZIJU EUROPSKOG PROJEKTA, TE POZICIJU UMJETNOSTI I KULTURE U NOVOM EUROPSKOM OKVIRU, NAGLASIO JE PREDSEDNIK EUROPSKE KOMISIJE JOSÉ MANUEL BARROSO

BISERKA CVJETIČANIN

Na proljetnom summitu održanom krajem ožujka ove godine, Europsko vijeće prihvatilo je prijedlog Europske komisije o strategiji Europa 2020 koja nosi podnaslov "Strategija za inteligentni, održiv i uključiv rast" i zamjenjuje dosadašnju Lisabonsku strategiju, lansiranu 2000. godine. Važnost ulaganja u politike i programe koji jačaju socijalnu i obrazovnu dimenziju europskog projekta, te poziciju umjetnosti i kulture u novom europskom okviru, naglasio je uvodno predsjednik Europske komisije José Manuel Barroso, što daje nadu u takve razvojne politike u kojima Europska unija neće biti samo ekonomski projekt, već će višedimenzionalnim pristupom obuhvatiti i socijalnu održivost. Strategija će bitno utjecati na buduće politike i inicijative, te se kulturni djelatnici i stručnjaci (na primjer, iz političke platforme *Culture Action Europe* sa sjedištem u Bruxellesu) s pravom pitaju kako povećati utjecaj u okviru nove strategije, a pri tome ne svoditi kulturu i umjetnost jedino na ekonomske parametre.

INOVIACIJA I KREATIVNOST Posljednjih godina pojmovi inovacije i stvaralaštva sve su više nalazili mjesto u službenim dokumentima Europske unije, što više, 2009. godina proglašena je Europskom godinom kreativnosti i inovacije, a kultura definirana kao njihov katalizator. U radnom dokumentu EU2002 stavljenom na javnu raspravu i konzultacije (o kojem je *Zarez* pisao u broju od 4. veljače 2010.), kao prvi cilj navodi se stvaranje boljih, "atraktivnijih" uvjeta za inovaciju i kreativnost u okviru politika obrazovanja i istraživanja. U finalnoj verziji pojam kreativnosti se izgubio. Premda se kultura i kreativnost ne pojavljuju kao takvi u strategiji, postoje potencijalni razvojni prostori koji omogućuju europske kulturne aktivnosti kao što su europski gradovi kulture i europski gradovi općenito kojih "dinamičnost kreativnih industrija predstavlja ključni element strategije EU2020" (Barroso). Na Europskom forumu kulturnih industrija krajem ožujka ove godine, europski ministri kulture također su se zalagali za "kulturu u središtu strategije Europa 2020". Potpora Europske unije kulturi i umjetnosti ne može se ograničavati na ekonomske strategije, već mora promicati održivost, socijalnu koheziju, solidarnost, kulturnu raznolikost, interkulturalni dijalog i suradnju.

GLOBALNA I RAZLIKOVNA STRATEGIJA Složene odnose između (neoliberalnih) ekonomskih strategija sa strogim fokusom na liberalizaciju tržišta, i pozicije kulture, prvenstveno poštivanja, zaštite i promicanja raznolikosti kultura, reflektira studija koja se pojavila istodobno s EU2020 i koja zagovara novu vanjsku kulturnu strategiju Europske unije (*Pour une nouvelle stratégie culturelle extérieure de l'Union européenne*, 2010). Studiju je izradila francuska radna grupa koju su činili predstavnici različitih francuskih administrativnih tijela i stručnih organizacija kulturnog sektora.

Autori se pozivaju na odluku ministara kulture Europske unije donesenu u studenom 2008. o izradi globalne europske strategije vanjskih kulturnih odnosa. Noviji europski dokumenti, pa i ova studija, pokazuju koliko su brze promjene u samim tradicionalnim, klasičnim pojmovima s kojima smo se još početkom 2000. godine služili u kontekstu kulturnih politika i strategija. Još nedavno, naslov studije asocirao bi na suradnju, na komunikaciju, na kulturno povezivanje Europske unije sa svijetom. Da je riječ o nečem drugom, postaje jasno iz same preambule studije: "U doba globalizacije, digitalnog razvoja i uspostavljanja Unescove Konvencije o zaštiti i promicanju raznolikosti kulturnih izraza, Francuska smatra neophodnim istražiti mjesto kulturnog sektora u ekonomskim i trgovinskim sporazumima koje Europska unija sklapa s trećim zemljama i u okviru multilateralnih trgovinskih sporazuma Svjetske trgovinske organizacije". Nekoć je Francuska zagovarala i provodila koncepciju *exception culturelle* u svjetskim trgovinskim tokovima. S usvajanjem Konvencije 2005. i njenim stupanjem na snagu 2007., Francuska procjenjuje da je nastupilo vrijeme razvijanja pregovaračke strategije koja će istodobno biti globalna i razlikovna, koja će osiguravati autonomiju kulturnog sektora i, šire, omogućivati artikulaciju i postizanje koherentnosti različitih pregovora s instrumentima kulturne suradnje s trećim zemljama, imajući u vidu da je kultura bitna dimenzija razvoja političkog utjecaja Europske unije.

— STUDIJA SE ZALAŽE ZA NOVI EUROPSKI PRISTUP KULTURNOJ SURADNJI S TREĆIM ZEMLJAMA, ZASNOVAN NA AUTONOMIJI OKVIRA/ PROTOKOLA I SPORAZUMA O KULTURNOJ SURADNJI U ODNOSU NA TRGOVINSKE SPORAZUME —

Novi izazovi pred kojima su se našle kulturne i audiovizualne industrije u svjetskoj ekonomiji zahtijevaju veći angažman Europske unije na bilateralnoj i multilateralnoj razini, osobito u skladu s Unescovom Konvencijom o kulturnoj raznolikosti u kojoj je istaknuta specifična priroda kulturnih dobara i usluga. Unescova Konvencija, navodi se u studiji, "mora ostati srž svake europske strategije u kulturi, kako na planu bilateralnih i regionalnih odnosa Europske unije, tako i na multilateralnom". Globalna strategija kao vodeće principe trebala bi primjenjivati slijedeće: uvjetovanost stupanja na snagu protokola ili sporazuma kulturne suradnje koje pregovara Europska komisija, prethodnom ratifikacijom Unescove Konvencije koja postaje "Arijadnina nit" europske kulturne politike; analiza kulturnih politika partnera i njihovog kulturnog

sektora, odnosno stupnja razvoja kulturnih industrija, u cilju identificiranja obostranih interesa i poznavanja potreba i zahtjeva partnera upućenih Europskoj uniji; zahtjev partnerima da poštuju propise u području autorskih prava. Razlikovna strategija znači da Europska unija više ne bi trebala predlagati "tipske" okvire/protokole kulturne suradnje za sve partnere, već ih prilagoditi situaciji svakog pojedinačnog, prema ekonomskim kriterijima (sadržaj okvira/protokola kulturne suradnje mora voditi računa o razini razvoja kulturnih i audiovizualnih industrija trećih zemalja, a sukladno članku 16. Unescove Konvencije povlaštenu tretman moguće je odobriti jedino zemljama kojih su kulturne i audiovizualne industrije slabo razvijene, odnosno u razvoju), te pravim (angažman prema Svjetskoj trgovinskoj organizaciji) i kulturnim kriterijima (različiti dometi, interesi itd.).

PRISTUP ZASNOVAN NA AUTONOMIJI U studiji se predlaže niz konkretnih mjera provedbe, te ističe da je, uz bilateralnu razinu, osobito važno šire razmišljanje o izradi multilateralne europske strategije, s jedne strane usmjerene na Svjetsku trgovinsku organizaciju (pristup, rješavanje sporova itd.) a s druge, u korist aktivnog promicanja Unescove Konvencije o kulturnoj raznolikosti.

Studija se zalaže za novi europski pristup kulturnoj suradnji s trećim zemljama, zasnovan na autonomiji okvira/protokola i sporazuma o kulturnoj suradnji u odnosu na trgovinske sporazume. Na taj način Eu-

ropska unija izražava svoj stav, navodi se u studiji, o specifičnoj prirodi kulturnih dobara i usluga koju ističe Konvencija. U dosadašnjim pregovorima, pa i onima koji su u toku, kulturna domena je integrirana u trgovinsku. Specifičnost kulturnog sektora opravdava kalendar pregovora koji ima vlastiti ritam, autonoman u odnosu na kalendar pregovora o ekonomskim i trgovinskim sporazumima. Neke teze u studiji trebalo bi posebno razmatrati, na

primjer tezu o prethodnoj analizi kulturnih politika i kulturnog sektora partnera koja će utjecati na razvoj kulturnih politika tih partnera, što izražava, blago rečeno, paternalistički stav.

Studija posvećena vanjskoj kulturnoj strategiji Europske unije značajna je prije svega jer u središte stavlja Konvenciju o kulturnoj raznolikosti i njene široke mogućnosti primjene u praksi. ■

ANARHISTI BEZ KONTEKSTA

MATE ĆOSIĆ

U Zagrebu se od 26. do 28. ožujka održao šesti Anarhistički sajam knjiga na kojem su i ove godine sudjelovale razne grupe, organizacije i pojedinci/ke iz Slovenije, Srbije, Francuske, Češke, Italije, Hrvatske itd. Pored samog izlaganja knjiga, brošura i pamfleta, Sajam je i ove godine imao popratni program predstavljanja tekućih projekata, diskusija i filmova, kao i neformalna *off topic* druženja, diskusije i planiranja nekih novih projekata i akcija između afinitetnih grupa i pojedinaca. U takvoj kompoziciji, Sajam je možda jedno od rijetkih mjesta gdje se može sresti povećati broj istomišljenika/ca i jedna od rijetkih prilika kada oni/e imaju priliku reflektirati svoje prakse i producirati refleksiju na kontekst u kojem žive i djeluju te eventualno ponuditi neke modele “aktiviranja sadašnjosti” (kako je Zygmunt Bauman karakterizirao funkciju utopije) u cilju društvene transformacije. Prirodno okruženje za ostvarivanje nečeg takvog svakako su programske diskusije te u tom pogledu one zaslužuju najviše mjesta u mojem ogledu. (Tu odmah trebam reći da nisam mogao sudjelovati na svim diskusijama te da se moj “ogled” bazira na ponudenoj literaturi za diskusiju i komentarima nekih od sudionika/ca same diskusije. Ustvari, ovaj se tekst prije treba shvatiti kao moj doprinos tim debatama, nego što predstavlja izvještaj o njima.) Ove je godine domaćin Sajma ponudio tri diskusije, a jednu je diskusiju, uz prezentaciju filma i fotomaterijala, imao i gost iz Češke (*Ratovi za skvotove*).

Međutim, prije ulaska u elaboraciju spomenutih tema, potrebno je reflektirati na sve ono što se dogodilo od posljednjega Sajma jer nam ta refleksija otvara pogled (stavlja “naočale”) kroz koji možemo ocijenjivati aktualnost svojih vlastitih diskusija i promišljanja. Prošla je godina tako bila izrazito značajna za domaći i regionalni anarhistički pokret: u travnju 2009. godine studenti/ce su blokirali dvadesetak fakulteta u osam gradova i kao svoje tijelo djelovanja izabrali nešto vrlo blisko anarhističkom pokretu – plenumsku demokraciju i “okupaciju” (eksproprijaciju?) fakulteta; s druge strane, regionalni anarhistički pokret susreo se s dosad najvećom državnom represijom, odnosno optužbom “beogradске šestorke (B6)” za “međunarodni terorizam od osamnaest eura”. Oba događaja, barem u očima anarhista/kinja kojima je klasa centralni koncept borbe, predstavljali su veliki test za pokret i potaknuli proces refleksivnosti koji traje do danas. Gledano kroz ove “naočale” čini se da su teme ponuđenih diskusija velikim djelom bile ili “alijenirane” od tih događaja ili su ih (stranputicama) tematizirale na idealno apstraktnoj (i u krajnjoj konzekvenci teorijski donekle točnoj), ali kontekstualno i praktično manje relevantnoj osnovi.

KAKO SE JEDAN POKRET MOŽE NOSITI S REPRESIJOM? Tako je tema *Nove strategije nadzora i kontrole* mogla biti interpretacijski sugestivna u sagledavanju slučaja B6 u širem kontekstu

ideologije sigurnosti, “rata protiv terorizma”, povećanja policijskih ovlasti, “proizvodnje pristanka” i praktičnog korištenja tih zakona protiv emancipatorskih društvenih pokreta. Sasvim je izvjesno da se slučaj B6 ne može gledati kao “lokalni eksczes” Republike Srbije, nego kao globalni trend dominacije kapitala i kriminalizacije pokreta/djelovanja koji se tim procesima nastoje suprotstaviti. Pa ipak, takvo stanje stvari i nije nešto kvalitativno novo jer je ustvari cijela povijest emancipatorskih pokreta istovremeno i povijest njihove represije. U slučaju konkretne diskusije bojim se da se propustilo lokalizirati te tendencije i utemeljiti analizu na okolnostima domaćeg ili aktualnog regionalnog konteksta u kojem smo mogli vidjeti ne samo konkretnu represiju države, nego i propitati spremnost, snagu i solidarnost regionalnih anarhističkih pokreta u takvim situacijama. Možda bi upravo takva pitanja, poput onih kako se jedan pokret može nositi s represijom, bila puno relevantnija od puke interpretacije same represije?

Slično tome, čini mi se da je jednako u zraku lebdio i poziv na diskusiju *Strategije socijalnih sukoba* u kojem su predlagatelji/ce diskusije (opet) ponudili interpretaciju svodeći pitanje o strategiji (uglavnom) na binarne opozicije nasilja i nenasilja, legalnog i nelegalnog te normalnog i nenormalnog (“stanja stvari”). S pravom se istaklo kako je pitanje nasilja izrazito “sklisko područje” za emancipatorske pokrete jer otvorenim zagovaranjem nasilja protiv institucija države i kapitala, pozivom koji je kao takav uronjen u kontekst “patologije pacifizma”, ti pokreti riskiraju još veću izolaciju i represiju. Pored interpretacije nije izostala i prosudba onih anarhista/kinja koji “često odbijaju koristiti metode koje sistem smatra radikalnima” te time, prema prosudbi predlagatelja/ica diskusije, “vrše svojevrsnu autorepresiju i neutraliziraju svoje djelovanje”. U ovakvom se postavljaju problema možda najbolje može uvidjeti opasnost “idealističkog imaginarija” (nasuprot doživljaju!) prakse otpora u koje anarhisti/kinje često upadaju. Čini mi se da ovakva teza o “autorepresiji” (kao u sebi već kritika neke ne-idealne prakse) propušta misliti dvije stvari – materijalnu snagu samog anarhističkog pokreta, kao i činjenicu da ni jedna praksa nikada nije bez kontradikcija i svoje negacije.

U tom smislu pitanje nasilja i nenasilja/legalnog i nelegalnog nije toliko uvjetovano “autorepresijom”, strahom ili željama, koliko je ono uvjetovano refleksijom na materijalne snage koju neki pokret u nekom kontekstu uopće i ima. To mi se čini kao onaj najmanji temelj s kojeg se uopće može i misliti na (spomenute) strategijske izbore, a čini se da je i samo pitanje “Kako stvoriti tu snagu?” već strategijsko te kao takvo postavlja vrlo bitno pitanje za domaći pokret (u traženju veza s “realnošću” konteksta). Nadalje, kao što sam napisao, ni jedan otpor, ni jedna konkretna praksa, nije bez svojih kontradikcija i negacije. Ustvari, kontradikcija i negacija često su srž same prakse, koja je kao takva uvijek

otvoreno polje kretanja (u bilo kojem smjeru). Tome je tako, čini mi se, između ostaloga, i zbog banalne činjenice da emancipatorski pokreti uvijek djeluju u širem društvenom kontekstu koji im kao takav postavlja ograničenja djelovanja i “determinira” strategiju. Staro pitanje djelovanja i strukture (ili konteksta) na određeni se način opet artikulira. U tom smislu “ideal-tipski” anarhisti/anarhistkinje možda predstavljaju samo drugi kraj pola (obrnutu sliku u zrcalu) već proživakanih “objektivnim okolnostima ograničenih” marksista/marksistkinja. Ali pitanje djelovanja i strukture ostaje naravno i dalje otvoreno. Čini mi se, kako je upravo Juan García Oliver (“anarhistički” ministar za vrijeme španjolskog građanskog rata) ponudio plodnu argumentaciju za izbjegavanje kako (ili donkihotske ili moralno “papinske”) idealističke, tako i “znanstvene” pozicije. Ustrajući protiv teza o “nespremnosti ljudi” za promjenu (aktualnu u tridesetim godinama prošlog stoljeća jednako kao i danas), on je ustvrdio da se u takvom stavu ne radi toliko o tome jesu li ljudi “spremni” ili ne, koliko o tome da je socijalno (i političko) pitanje postavljeno na takav način već promašeno, iz razloga jer konstruira (često puta čak imaginarne) granice djelovanja i na taj način ubija sam potencijal djelovanja. Prema Juanu Garcíji Oliveru, socijalno (i političko) pitanje se postavlja na način da se slobodarski principi (sloboda kao sredstvo i kao cilj) guraju dokle god oni mogu ići, i nakon toga guraju još dalje. Čini mi se da je to kvalitativno drugačiji princip od “znanstvenih” marksista/marksistkinja (jer ne postavlja granice slobodi, nego slobodu gura do granica) koji također (za razliku od mnogih “čistih” i “moralnih” revolucionara) ima svijest o kontekstualnim ograničenjima. U takvom kontekstu svijest da naše prakse nisu idealne, da su kontradiktorne, da u konkretnim aspektima ne obuhvaćaju totalnost eksploatorskog sistema igraju možda manju ulogu od imperativa materijalizacije slobodarskih praksi u širim društvenim poljima (među radnicima/radnicama, studentima/studenticama itd.).

POZIV NA “UKIDANJE SVEUČILIŠTA” I tu, na samom kraju, dolazimo možda do problema neaktualnih aspekata goruće i aktualne teme – sveučilišta. Diskusija *Akademistički pristup anarhizmu* gotovo da je promašila “geografski prostor” u kojem se oglašava. U Hrvatskoj



— Ponuđene teme na ovogodišnjem Anarhističkom sajmu knjiga, iako vrijedne diskutiranja, ostale su nažalost gluhe na kontekst —

danas postoji doslovno dvoje zaposlenih profesora koji u svojim kolegijima imaju teme anarhizma te u tom smislu naslov teme nije toliko relevantan za pokret. Relevantno nije toliko ni isticanje razlike između akademizma i anarhije jer je sasvim jasno da se radi o dvije kulture; s jedne strane, kako je to sugestivno istaknuo André Gorz, o “sveučilišnoj kulturi” odvojenoj od produktivnih ili militantnih praksi te o “kulturi otpora” čija je arhiva sagrađena kroz konkretne prakse “siromašnih” (kako je Bauman nazvao nositelje “socijalističkih” ideja). Ono što je relevantno jest proljetni ustanak studenata i njihova borba za besplatno obrazovanje, kao i njihova primjena direktne demokracije (sa svim njezinim nesavršenostima) čime su se u širem javnom/političkom diskursu uspjeli artikulirati barem fragmenti slobodarskih praksi. I naravno, ni ta borba, s idealne “revolucionarne” pozicije, nije bila idealna te je pokazala, da opet posudim riječi A. Gorza, ono očito: “...studenti sami ne mogu producirati niti drugačiju kulturu niti revoluciju. Međutim, ono što mogu činiti jest spriječiti da sve veća kriza buržoaskih institucija, podjele rada i selekcije “elita” i dalje bude maskirana (plaštem društva znanja, mobilnosti i demokracije)”. Već je i to neki početak s velikim emancipatorskim potencijalima, možda daleko većim od idealnog (i u našem kontekstu nerealnog) poziva na “ukidanje sveučilišta” (na kojega je i sam Gorz još 1970-ih pozvao).

U generalnoj ocjeni, mogu samo dobronamjerno ustvrditi kako su ponuđene teme, iako izrazito zanimljive i vrijedne diskutiranja, ostale gluhe na kontekst, a pritom je i kontekst isto tako malo dobio od njih. **E**

čudna šuma EM SMO VULKANCI

DA BISMO STEKLI DRUKČIJU SLIKU SVIJETA, POTREBNO SE NAGUTATI MALO VULKANSKOG DIMA. PA MAKAR I NEVIDLJIVOG. TAMO GORE, NA ŠEST KILOMETARA. KOJI NIKAD NEĆEMO NI SPAZITI, A KAMOLI UDAHNUTI

NENAD PERKOVIĆ

Strojni splet moderne civilizacije krasno funkcionira kad je vrijeme lijepo. Čim nastupi suša, ili dođe do poplave, padne mnogo kiše ili snijega, pokazuje se kako je sve nezamislivo labilno. Počinje se ljuljati, i to ne u ovom ili onom detalju. Počinje se ljuljati sve. I institucija države funkcionira samo u slučaju lijepog vremena.

— Béla Hamvas, *Tajni zapisnik*

Slobodni protok ljudi, robe i kapitala nad Unijom ozbiljno je poremetio vulkan na Islandu. Kakva drskost! Umjesto da lijepo eruptira i razori okolne udoline, rastjera lokalne seljake i njihove krave i ovce, završi priču po kratkom postupku kao svaki čestiti potres ili tsunami, danima je samo izbacivao dim i pepeo. I još izbacuje.

I dok je to za jedan vulkan skoro pa ništa, tek slabo geološko kašljucanje, zatvoreno nebo nad Europom prisililo je milijune putnika da bivakuju po zračnim lukama ili traže alternativni prijevoz do svojih odredišta. Mnogima je to bila, ili će biti, pustolovina života (eh, dosadnog li doba!).

KATASTROFIČNI PODBAČAJ Još do prije sto godina, ili pedeset, nitko ne bi ni znao za slabašnu prehladu starog Eyjafalla, osim, naravno, Islandana. Sofisticiranoj tehnologiji zahvaljujemo da sad znamo. A sofisticirana kakva jest, tehnologija zakaže i na najmanji propuh nastao elementarnim silama prirode. Sve nam je to dobro poznato, ali svejedno se volimo pretvarati da nije baš sasvim tako. Kad kakva manje ili više spektakularna katastrofa, s manjim ili većim žrtvama

ili štetama, oplahne neko područje planete, reći ćemo kako “priroda uzvraća udarac” ili da “Bog kažnjava grijehe”, ili bilo kakvu egomanijačku misao, radije nego suočiti se s golom činjenicom: “Sve nam je to za drek, dobro je samo dok je lijepo vrijeme”.

Zanimljive su bile reakcije medija, napose elektronskih, najbržih i najpristupačnijih (dok ne nestane struje!). Prosječnog konzumenta, dakle krvožednog i lakomislenog gutača crnih kronika i estradnih rubrika, nije bilo lako zadovoljiti islandskom erupcijom. Nije bilo mrtvih i ranjenih, a ni Brad Pitt nije ostao zarobljen na Islandu. Tu i tamo pojavio se kakav katastrofični kvazikomentar o potencijalnom supervulkanu, neko predviđanje nepredvidivog, novovjeko gatanje i bajanje koje uvijek započne s “kažu znanstvenici” (novovjeko babe gatare), i koje se u medijima razvilo u specifičan žanr katastrofe. Tako se u valovima širi panika pred ptičjim, svinjskim i inim gripama, asteroidima, supervulkanima i superpoplavama. Žanr je neobično učinkovit jer osjetljiviji ljudi zaista padaju u tjeskobu, čak i vlade reagiraju slanjem specijalaca na prehladene kokoši po selima, a pod psihozom histerije troše se milijarde na cjepiva protiv fantomskih pandemija...

ŽRTVE CIVILIZACIJE Islandska erupcija je u tom smislu (medijski) podbacila. Zbog zastoja prometa u zraku čitav se slučaj mogao podvesti samo pod rubriku “stanje u prometu”, kao kad zimi obilno zapadne snijeg. To je ujedno bila i jedina korisna informacija o svemu tome, baš kao što su “stanje na cestama” ili

— ISLANDSKA ERUPCIJA JE (MEDIJSKI) PODBACILA. ZBOG ZASTOJA PROMETA U ZRAKU ČITAV SE SLUČAJ MOGAO PODVESTI SAMO POD RUBRIKU “STANJE U PROMETU”, KAO KAD ZIMI OBILNO ZAPADNE SNIJEG. TO JE UJEDNO BILA I JEDINA KORISNA INFORMACIJA O SVEMU TOME —

“vremenska prognoza” ili “izvješće za pomorce” jedini u medijima koji daju konkretne i korisne informacije. Kako bi popunili taj jaz koji je zinuo između (ipak i koliko-toliko) spektakularne erupcije i činjenice da je prouzročio tek zastoj u zračnom prometu, doduše na čitavom kontinentu, mediji su, pritisnuti valjda i duhom vremena, pribjegli očekivanom i iritantnom manevru. Iz dana u dan vijesti su započinjale s financijskim gubicima u zračnom prometu, gubicima koji su nevjerojatno uzrujali aviokompanije. Čak su i najodgovorniji za sigurnost letenja morali javno objašnjavati nešto što se podrazumijeva: sigurnost putnika je na prvom mjestu. Ipak se histeriziralo o gubicima koji to, ako ćemo pravo, uopće i nisu. Oni su tek virtualni, “očekivani”. Da bi nešto izgubio, moraš to najprije

imati. Kad farmer uzgoji iks hektara ip-silona pa mu nevrijeme to potuče, onda je riječ o gubitku. Izgubio je što je imao. Kad prevoziš robu i ljude pa ih iz ovog ili onog razloga ne možeš prevesti, onda nisi ništa ni izgubio. Možda si planirao tu zaradu, ali, avaj, ponestalo je lijepog vremena. Postaješ žrtva civilizacije. Ne prirode, civilizacije. Nema dovoljno velikih slova da bi se naglasio značaj ove razlike.

RASKORAK Udaljavanje čovjeka od prirode u ritmu posvemašnje nezgrapnosti posebna je, velika i dosadna tema. Česta je predrasuda kako približavanje prirodi podrazumijeva odustajanje od komfora ili tehnologije. Propaganda napretka, po kojoj bi sličan povratak značio “korak unazad za civilizaciju” ima nevjerovatan psihološki učinak na ljude. Riskirati sigurnost putnika prihvatljivije je nego riskirati financijski gubitak. Ta poprilično stravična misao ostala je lebdjeti u zraku (punom vulkanskog pepela) kao neizrečena, ali opipljiva i neosporiva. Raskorak između surove prirode i surove civilizacije profita prevelik je, jedino što im je zajedničko jest surovost. Priroda je i dalje što je oduvijek i bila, stvarna i tvorna, civilizacija je samo naš konstrukt, najčešće tek misaoni, prešutni dogovor o međusobnim odnosima. Kad priroda, baveći se svojim poslima, poremeti prešutni međuljudski dogovor, zbunjeni smo. Uljuljkani u samozavaravajuću racionalnost koja to nije, izgubili smo trezvenost. Tu i tamo nas netko treba podsjetiti, kao nedavno Žižek, na puku činjenicu da smo tek jedna od vrsta na ovom planetu, bez dociranja kako bismo se, zbog toga, trebali ponašati.

Dovoljno je prostora da to očitamo kako hoćemo i da pridamo odgovarajuće značenje, ali trka za profitom, žurba i okrutnost zacijelo nisu jedine značajke ljudske vrste, ponajmanje obvezujuće.

IDILA Sunčan dan. Konzekventno, civilizacija bi trebala normalno funkcionirati. Kao i uvijek za toplih i ugodnih dana, nastavljam tradiciju čaće i djedova: sjedim na pragu

svojih balkonskih vrata u rebrastoj potkošulji, pušim i promatram svijet. Nebo je čisto. U dubini srca, razlomljenog raznim dvojbama, jedno je sigurno i pouzdano: jebe mi se živo, odavde pa do vječnosti, za financijske gubitke aviokompanija!

To je pravi trenutak da ustanem i ugasim radio. **E**



KRIZA FOLKLORISTIKE

KAD NAZIV DISCIPLINE IZGUBI KORAK S PREDMETOM KOJI PROUČAVA

BARBARA KIRSHENBLATT-GIMBLETT

Folkloristika sve više gubi korak s predmetom koji proučava – jaz između naziva predmeta i folklorističke prakse sve je veći. (...) Problem naziva naše discipline povezan je s rodoslovljem predmeta koji proučavamo. Nekoć je našu disciplinu pokretalo otuđenje – ono isto otuđenje iz kojeg su izniknule pogreške, praznovjerja i prežici, kao i razlozi njihova proučavanja. A danas se ono okrenulo protiv nas te nas proganja. Čim se dotaknemo problema našeg nazivlja, klupko se počinje odmotavati sve do samog početka našeg pothvata. Raširena (kriva) shvaćanja pojma folklora i folkloristike su atavizmi koji upućuju na istinu o našoj povijesti. Korištenje istog naziva za disciplinu i predmet njezina proučavanja izaziva privid da predmet prethodi disciplini, a ne obrnuto. (...) Discipline stvaraju svoje predmete, istodobno stvarajući same sebe. Razvijaju se u skladu s povijesnim razvojem svojih predmeta. Premda je lako pomisliti da folklor pretihodi njegovu proučavanju, valja razlikovati povijest pojma i povijest onoga na što se taj pojam odnosi. Nadalje, i sâm pojam ima vlastitu energiju koja ga pogoni u nekom smjeru; a ta energija – i naša nemogućnost da je kontroliramo – u velikoj mjeri dijelom krize naše discipline.

PREDMET PROUČAVANJA Ključna pitanja stoga nisu “Što je folklor?” i “Kako ćemo zvati disciplinu koja proučava folklor?”, nego “Kako je nastao predmet proučavanja područja koje zovemo folkloristikom?”. Način njegova nastanka možda krije razloge krize u kojoj se danas nalazimo. Spominjemo krizu identiteta ili krizu našeg ugleda. To su samo simptomi. Izvor naše nelagode je u tome što je predmet našeg istraživanja proizašao iz zonâ napuštenoga (engl. zones of repudiation), koje su nastale procesima reforme (engl. reform), predstavljanja (engl. rehearsal) i oduzimanja (engl. foreclosure). Naše se polje temelji na proturječjima. Sakupljanje grešaka uvertira je njihovom iskorjenjivanju. Kulturni se oblici uništavaju uz izliku da ih se čuva. Pamćenje je preludij zaboravu. Vrata nam se otvaraju u trenutku nestanka. To načelo pokretač je povijesti proučavanja narodnih starina, što pokazuje naslov knjige *Istraživanje običnih i svakodnevnih pogrešaka* (*Enquiries into Vulgar and Common Errors*, 1649.) Sir Thomasa Browna. Kako smo od Brownova proučavanja napuštenoga došli do pritužbe Richarda M. Dorsona: “Nestručnjaku, ali i stručnjaku folklor sugerira lažnost, pogrešnost, fantaziju i iskrivljenost. Ili priziva slike bakica koje pričaju tradicijske priče u planinskim brvnarama ili lijepo urešenih seljaka koji plešu prigodne plesove?” (...) Unatoč tomu što historijski rječnik *Oxford English Dictionary* navodi da su se značenja “pučka fantazija ili vjerovanje” i “kriva informacija” engleske riječi folklore pojavila tek nedavno, svejedno je riječ o atavizmu, povratku potisnutoga, o dubokom sloju u arheologiji našeg znanja.

PREDSTAVLJANJE KULTURE Rana povijest našeg područja sukladna je onome što Steven Mullaney naziva predstavljanje kulture. Prilikom dolaska kralja Henrika II. u Rouen 1550. godine, blizu grada je sagrađena replika brazilskog sela (koje je za tu priliku napućeno brazilskim Indijancima i prigodno napućeno francuzima), koja je bila pozornica tobožnje opsade i francuske pobjede. Mullaneyjeva se analiza ovog događaja ne bavi toliko ponovnim stvaranjem koliko brisanjem: “Briga etnografa i njihovo znanje iskazani u Rouenu bili su istinski, izuzetno temeljiti i vrlo detaljni; ali im cilj nije bio razumjeti brazilsku kulturu, nego je izvesti, dovodeći tako do njezinog paradoksalnog samouništenja”. Mullaney dalje tvrdi da je zanimanje za brazilsku kulturu iskazano u Rouenu zapravo poslužilo u “ritualne, a ne etnološke svrhe, a prikazani običaj zapravo je imao za zadatak ukloniti svoj prateći”. Takve su izvedbe, nastavlja, zapravo predstavljanja – u smislu predstavljanja, navođenja dokaza u dokaznom postupku – te ih valja shvatiti u okvirima dramaturgije moći, koja prvo prikazuje ono što će kasnije “otpremiti u zaborav”. Predmet naše

discipline počinje se pojavljivati upravo kod takvog predstavljanja kulture.

Termin *folklor* skovan je u Engleskoj 1846. godine, a odnosio se na “prežitke” ponašanja iz ranijih stupnjeva kulturne evolucije u civiliziranome društvu. Njihov je izvorni kontekst nestao. U ostatku Europe taj se naziv ili njegovi bliski ekvivalenti (Volkskunde, traditions populaires) odnosio na čistoću nacionalne kulture, sačuvanu u zabačenim ruralnim mjestima izvan dosega kozmopolitskih metropola. U oba je slučaja folklor u raskoraku sa svojim vremenom i okolinom, što se može smatrati ključnom značajkom tako definiranog folklora.

U knjizi *Kultura puka i kultura elite u Francuskoj, 1400.-1750.* Robert Muchembled pokazuje na koji način reforma stvara ono što je popularno. Muchembledu, koji popularnu kulturu definira kao “jednu od povijesnih gubitnica”, cilj je dokazati da “popularna kultura doista postoji”, usprkos pokušajima da je se potisne, što je razvidno i iz njezinog izostanka iz povijesnih zapisa. Za razliku od Muchembleda koji pokušava dokazati postojanje popularne kulture, ja bih željela istaknuti da je sama kategorija (bez obzira koje prakse smatramo “popularnom kulturom”) povijesni pojam koji nastaje istodobno kad i potiskivanje koje opisuje Muchembled. Proučavanjem “arheologije centralizirajuće moći”, koja je u rukama crkve i države, Muchembledova studija popularne kulture pokazuje da represija u ime reforme ima dugu povijest i da je popularna kultura dugo bila područje na kojem se ta borba odvijala. (...) Dugotrajni procesi “kulturne evolucije”, nasilne revolucije, sustavni programi reforme i procesi apsorpcije za sobom ostavljaju ono što su odbacili. Zone napuštenoga, u kojima se nalaze izbačene scene kulturnog procesa montaže, tvore neku vrstu *genize*. Na taj način katolička Europa postaje izvorom fascinacije za protestante koji žele vidjeti što je reformacija odbacila te je to do dana današnjeg plodno područje proučavanja za one koji se bave pučkom religijom. (...)

REFORME KULTURE Tako su i pokušaji reforme židovskog načina života odbacivanjem tradicijskih praksi stvorili veliko područje kulturnog otpada koje se kasnije vratilo kao “folklor”. (...) Početkom 19. stoljeća, *Sulamit*, popularni časopis za Židove u Njemačkoj, imao je rubriku nazvanu “Galerija degutantnih zloporaba, šokantnih navika i besmislenih običaja Židova”. Pišući stilom koji bi se mogao nazvati etnografskom burleskom, autor prvo uspoređuje jednostavnost i prirodnost života u Bibliji s bizarnim običajima koje su uveli rabini. Zatim čitatelje uvjerava da prihvate profinjene i istančane navike kozmopolitskih Židova. Primjerice, u opisu svadbenih običaja, autor ne odobrava ugovorene brakove, jer se čini da se time zanemaruju želje mladog para i da se stavlja naglasak samo na grube financijske transakcije. Autor propituje korištenje nerazumljivog hebrejsko-aramejskog jezika za nešto toliko važno poput obreda vjenčanja. Vrijeda ga javna svečana povorka uz glazbu, to je kao da se mladence u nekom prljavom dvorištu



— NAŠA SE DISCIPLINA BAVI PREDMETOM KOJI NESTAJE. DJELUJEMO PET DO DVANAEST. PRIJE DVANAEST JE ŽIVOT, A POSLIJE DVANAEST JE SMRT. ALI U TOM PRIJELAZNOM TREUTKU NALAZI SE PROCJEP IZ KOJEGA JE TIJEKOM POVIJESTI NASTAO PREDMET NAŠEG PROUČAVANJA —

javno izlaže da ih svi vide. Koliko su samo poželjnije profinjene prakse Židova iz Leipziga koji vjenčanja diskretno održavaju u najljepšoj dvorani u gradu.

Tu se reforma ne provodi oružjem, nego putem procesa koji je Norbert Elias objasnio na sljedeći način: “To se može objasniti kao smanjenje praga neugode ili srama, ‘profinjeno’ odnosno ‘uljudba’”. Etnografska burleska izaziva sram, određujući sama prag njegova nastanka. To umijeće postizanja očudenja retoričkim putem navodi čitatelja da napusti ustaljene običaje i internalizira nove oblike osjećajnosti i obrasce ponašanja. Ipak, sužavajući područje koje se smatra normom, kritičari tradicijskih običaja i navika istodobno proširuju polje onoga što nije norma. Prakse kojih se sramimo mogu se proučavati, sakupljati i izlagati. Pedeset godina kasnije napadi iz *Sulamita* ustupit će mjesto nostalgiji, a svadbeni običaji koji su prikazani kao burleska ponudit će se kao prikaz židovske doličnosti. Oni postaju upisani, a ne ukopani.

Proces osporavanja kulturnih praksi obrće se nakon što je uspio arhaizirati “greške”. Doista, procesom arhaizacije, koji je jedan od načina kulturne proizvodnje, napušteno se ponovno vrednuje i postaje baštinom. Sam naziv “folklor” označava transformaciju grešaka u arhaizme i njihovo ponovno vrednovanje kad ih više nije opasno sakupljati, čuvati, izlagati, proučavati pa čak i osjećati nostalgiju za njima i ponovno ih oživljavati. Koliko je to bezopasno, drugo je pitanje. Prema riječima Johna Comaroffa, folklor je “jedna od najopasnijih riječi engleskog jezika”, jer prikriva “izuzetno nerefleksivni populizam”. (...)

IZLAGANJE KULTURE Bilježenje i izlaganje dio su nestanka onoga što se prikazuje; na taj se način izaziva zgražanje onih koji još uvijek usvajaju nove norme,

Člankom Barbare Kirshenblatt-Gimblett “Kad naziv discipline izgubi korak s predmetom koji proučava. Kako premostiti jaz” nadovezujemo se na *Folk temat* objavljen u prošlom broju *Zareza*, a posebice na članak Alana Dundesa “Folkloristika u 21. stoljeću”. Radi se o ključnom tekstu tzv. *rasprave o imenu discipline* koja se tijekom 1990-ih godina vodila pretežno među američkim folkloristima. Rasprava o imenu discipline, koja je ustvari bila usmjerena na probleme povijesti i budućnosti folkloristike, njezine društvene i akademske prepoznatljivosti i relevantnosti, vezana je dakako uz specifičnosti institucionalizacije i (auto)prezentacije folkloristike, ali i uz radikalnu transformaciju američkih sveučilišta u 1980-ima i 1990-ima potaknutu tada aktualnim epistemološkim i ekonomskim trendovima. U slučaju ovoga članka ta je rasprava bila potaknuta i obilježavanjem 150. obljetnice članka “Folk-Lore” Williama J. Thomsa kojim je 1846. godine u englesko govorno područje uvedena u uporabu složenica *folklor*, tada pisana crticom (*folk-lore*). (Bilješku napisala Marijana Hameršak.)

— **KULTURALNI SE STUDIJI USREDOTOČUJU NA RAZLIKE, A FOLKLORISTIKA NA RAZNOLIKOST – TJ. NA ZAJEDNICU, SOLIDARNOST I TRADICIJU – ŠTO DJELOMICE OBJAŠNJAVA I RAZLIKE U STILU RADOVA. KULTURALNI SE STUDIJI U PRVOM REDU BAVE SUVREMENIM. KANONSKI JE PREDMET FOLKLORISTIKE OVOVREMENO – ONO ŠTO JEST U SADAŠNJOSTI, ALI NIJE SASVIM SADAŠNJE.** —

opravdava se genocid (što je bila namjera nacista kad su planirali izložbu izumrle rase) ili se prikazuje napredak, kao u slučaju maorskog sela u koje je za primjer uvedena voda i kanalizacija. Takvo predstavljanje kulture, koje Mullaney uspoređuje s iznošenjem dokaza i predočavanjem dokaznog materijala na sudu, kao nužnu posljedicu ima “izlaganje onoga što valja izbrisati, potisnuti ili podvrgnuti strožoj kontroli”.

Primjerice, u zabavnim parkovima kao što je *Čudesna Kina* na Floridi (koji je otvoren 1993. godine) izlaganje ima aktivnu ulogu u nestajanju onoga što se prikazuje – spomenika, palača, hramova i religijskih i kulturnih praksi etničkih manjina – pa nije ni čudo da je to mjesto izazvalo javne prosvjede. (...) Doista, i sâm termin “folklor” podrazumijeva poseban odnos prema onome što označava, npr. odnos burleske, nostalgije, ironije ili zgražanja. *Zabavni park svjetskog folklor*a koji se gradi u gradu Guangzhou u Kini posjetitelje poziva da “uživaju u raskoši svjetskog folklora izravnim sudjelovanjem u egzotičnom životu ljudi koji imaju neobične običaje i navike”. (...) “Greške” postaju bezopasne – dobivaju vrijednost kao arhaizmi i egzotizmi. Izlaganje dopušta razigrano sudjelovanje u zoni napuštenoga, nakon što je zona napuštenoga izdvojena tako da više nikome ne pripada. Procesi kojima greške postaju arhaizmi, predmeti etnografskim predmetima, a način života folklorom, utvrđuju otuđivost onoga što je pronađeno na izvoristu. (...)

PROUČAVANJE KULTURE Naša se disciplina bavi predmetom koji nestaje. Djelujemo pet do dvanaest. Prije dvanaest je život, a poslije dvanaest je smrt. Ali u tom prijelaznom trenutku nalazi se procjep iz kojega je tijekom povijesti nastao predmet našeg proučavanja. Zato je tih pet minuta uvijek uz nas i one se pomiču s neminovnošću sljedećeg nestanka. Na taj smo način nestanak povijesno smjestili izvan pojmova i praksi naše discipline – u “stvarni” svijet. Riječima Richarda M. Dorsona: “Uvijek se kuka da parni valjak industrijske civilizacije gazi cvijeće tradicije. Za nekoliko godina folklora više neće biti pa stoga neće biti potrebe ni za folkloristima”. On je zato folklor potražio drugdje te ga je našao u medijima i gradovima.

Ali sâmo trajanje tih pet minuta pokazuje da je predmet naše discipline, pa onda i naša disciplina, na rubu nestanka. (...) Osim toga, postojanost pojava koje proučavamo ne jamči preživljavanje predmeta naše discipline. Svaki put kad nam antropologija, etnomuzikologija i kulturnalni studiji uzmu neku “našu” temu, podsjećaju nas na to pravilo. U tome i jest bit krize.

Discipline ne traju vječno, što će pokazati čak i letimičan pogled na našu vlastitu povijest. Mi smo baštinici fragmentacije velikih sveobuhvatnih disciplina 17. i 18. stoljeća – kozmografije, geografije, statistike i filologije. U drugoj polovici 19. stoljeća, podjelom na uže specijalnosti, sveobuhvatne su discipline nestale ili su postale tek blijedi odraz onoga što su bile ranije. Njihovo nam rodoslovlje može pomoći da shvatimo uzrok nevolje u kojoj smo se našli. Geografija, jedna od najstarijih sveobuhvatnih disciplina, nekoć se bavila svime što je na površini zemlje. Njezini su dijelovi bili meteorologija, geologija, oceanografija, botanika, zoologija te neka područja koja danas povezujemo s antropologijom i folkloristikom. U drugoj polovici 19. stoljeća sve je više njezinih užih područja, da tako kažem, napustilo federaciju, tako da se sve više smanjivalo ono što je ostalo pod njezinim nekad enciklopedijskim okriljem. Do druge polovice 20. stoljeća njezino se polje djelovanja svelo na urbanizam, ekološku geografiju i turizam s jedne strane, i fenomenologiju prostora s druge. Taj je trend toliko vidljiv da danas u Sjedinjenim Američkim Državama ima vrlo malo odsjeka za

geografiju, premda nekoć nije bilo pravog sveučilišta bez tog odsjeka.

Kako su političke znanosti preuzimale na sebe proučavanje države, statistika se smanjila te je od discipline posvećene svemu što je bilo vezano uz državu, uključujući i ono što smatramo folklorom i narodnim životom, postala polje posvećeno onome što se može brojčano izraziti. Godine 1918. u knjizi posvećenoj židovskoj statistici, Joseph Jacobs zaprepastio se da se stara statistika, koju je on shvaćao kao sinonim za Volkskunde toliko drastično stisnula da je postala znanost brojeva.

Filologija je bila “znanost o svim aspektima civilizacije” promatranim iz perspektive jezika. Prema Geraldu Graffu “tu je riječ oživio Friederich Wolf sa Sveučilišta u Göttingenu, koji je njome obuhvatio ‘proučavanje gramatike, kritike, geografije, političke povijesti, običaja, mitologije, književnosti, umjetnosti i ideja ljudi’”. Kao znanost svim aspektima civilizacije, filologija je u devetnaestostoljetne rasprave fizičkih antropologa o rasi dometala dokaze iz područja etimologije. Te su rasprave bile naročito žestoke tijekom 1880-ih, tj. u desetljeću kada je počela masovna imigracija iz istočne i južne Europe i kada je utemeljeno Američko folklorno društvo.

FOLKLORISTIKA – POVIJEST Folkloristika je skup užih polja koja su se odcijepila od svojih matičnih sveobuhvatnih disciplina pa sadrži tragove raznih znanosti iz kojih potječe, što ćemo oprimjeriti statistikom i filologijom. Statistika 18. stoljeća pokušavala je odgojiti “administrativne folkloriste” (kako ih naziva Uli Linke), kojima je cilj bio “povećati područje pod vlašću pojedinih njemačkih država”, što su činili, primjerice, proučavanjem regija i izradom “detaljnih etnografskih studija čitavih zajednica”. Za razliku od toga, filologija je odgajala “romantične folkloriste”, uz koje uglavnom većemo povijest naše discipline. Oni su sakupljali i tumačili tekstove iz izgubljene i nanovo pronađene nacionalne baštine, težeći političkom ujedinjenju nacije.

Takav postanak naše discipline razjašnjava aktualnu razliku između *folklor*a, koji povezujemo s usmenim tradicijama i smještamo u jezik, i *narodnog života* (engl. *folklife*), koji je zadržao statističke i geografske teme te proučava značajke okoline, zavičaja i materijalne kulture. Navedeno rodoslovlje upućuje i na primjenjivost rane folkloristike – kao ideološkog sredstva društvene reforme, ali i kao oblika otpora stranoj dominaciji te kao praktičnog načina upravljanja u domovini i izvan nje. Te su primjene ujedno zaslužne i za konzervativnost folklora kao kulturne kategorije, ali i za njegovu radikalnost kao kulturne prakse.

— **POVIJESNO GLEDAJUĆI, FOLKLORISTIKA JE POČIVALIŠTE TEMA KOJE SU DRUGE DISCIPLINE NAPUSTILE.** —

Kako se približavamo kraju tisućljeća, karta znanstvenih disciplina opet se mijenja. Institucijske ustrojbene jedinice koje su nadživjele najbolje dane disciplina koje predstavljaju na meti su napada. Odnos između predmeta istraživanja, disciplina i institucionalizacija se mijenja. Odsjeci se ukidaju ako su područja kojima se bave ili njihove institucionalne realizacije slabe – a jedno često ide s drugim. Zatvaraju se odsjeci za lingvistiku. Odsjeci za psihologiju mijenjaju ime u odsjeke za kognitivnu znanost. Odsjeci za književnost pokušavaju se pronaći kroz kulturne studije. Odsjeci za teatrologiju razmišljaju o izvedbenim studijima. Programi folkloristike integriraju se u programe svjetskih umjetnosti i kultura, antropologije, regionalne komparatistike i kulturnih studija. Ostarjele su discipline, a ne samo znanstvenici. A sveučilišta nisu posljednja počivališta mrtvih disciplina.

Povijesno gledajući, folkloristika je počivalište tema koje su druge discipline napustile. Tijekom 1880-ih, dok se proučavanje književnosti udaljavalo od filologije, folkloristika je, s intelektualnog gledišta, postala područjem relikata, područjem bavljenja zastarjelom filologijom. Georgea Lymana Kittredga (i folklorističku školu koju je predstavljao) poistovjećuje se sa sterilnom specijalizacijom i revnim sakupljanjem. Drugi, poput Romana Jakobsona, bili su pripadnici avangarde, i bilo im je svejedno kako će nazvati ono čime su se bavili.

FOLKLORISTIKA – ZNANSTVENA (POST)DISCIPLINA Želimo li razumjeti zašto se za razliku od folkloristike kulturnalni studiji čine toliko suvremenima, osvrnimo se na razdoblje odrastanja folkloristike u američkoj akademskoj zajednici tijekom 1960-ih. To je bilo razdoblje nove etničnosti. Tadašnja istraživanja imigrantskog folklora i folklora pojedinih etničkih zajednica uglavnom su bez razmišljanja prihvaćala postavku da se folklor temelji na starini, što je povijesno nasljeđe iz razdoblja kada je folkloristika bila u službi nacionalizma. Naša današnja preokupacija tradicijom, zajednicom i identitetom čvrsto je ukorijenjena u razdoblju kada smo postajali dio američke akademske zajednice. Te su preokupacije povijesno povezane s poviješću naše discipline u Europi u kontekstu romantičnog nacionalizma.

Kulturnalni studiji, novo područje na američkim sveučilištima, smještaju se “tamo gdje se nove politike razlike – rasne, spolne, kulturne, transnacionalne – mogu udružiti i izraziti u svoj svojoj blistavoj mnogostrukosti”. Upravo se tu, u teorijskom promišljanju razlike, folkloristika i kulturnalni studiji razilaze unatoč sve većim konvergencijama. Kulturnalni se studiji usredotočuju na razlike, a folkloristika na raznolikost – tj. na zajednicu, solidarnost i tradiciju – što djelomice objašnjava i razlike u stilu radova. Kulturnalni se studiji u prvom redu bave suvremenim. Kanonski je predmet folkloristike ovolovremeno – ono što jest u sadašnjosti, ali nije sasvim sadašnje. Sukladno tomu razlikuje se i političko djelovanje dvaju područja. Folkloristika je, što nimalo ne čudi, pobornik očuvanja.

Rješenje naše krize, ako rješenja uopće ima, nije u obrani intelektualne tradicije niti u zadržavanju našeg stigmatiziranog imena kao simbola časti, ali ni u ispravljanju krivih shvaćanja onoga što folklor jest ili čime se folkloristi bave. Potreban je radikalniji pristup – radikalniji u smislu da mora ići do samih korijena naše intelektualne povijesti i nastanka naše discipline, sve do atavizma koji je sačuvan u laičkom shvaćanju folklora kao greške i do revolucionarne energije koju je Walter Benjamin našao u njegovu okrilju.

Kako da onda nazovemo svoju disciplinu? I, u konačnici, je li to važno? Koliki je ulog? Ta pitanja ne upućuju samo na sudbinu našeg područja, nego idu dublje do problema znanstvenih područja uopće. Strogo određeni predmet istraživanja, jednoobrazna teorija i misaona cjelovitost (od kojih je polazio Dorson) ostaci su starijeg shvaćanja znanstvenog područja. Dorsonovi pokušaji da sazda znanstveno područje i da ga institucionalizira temeljili su se na jasnim granicama predmeta i metoda, na jedinstvenom identitetu, autonomiji i lojalnosti. Više ne možemo pretpostaviti podudarnost znanstvenog područja i predmeta njegovog proučavanja. Rasprave iz 1890-ih – je li folklor “grada” koju je najbolje proučavati kao dio antropologije ili je folkloristika “zasebna znanost” – pitanja su u čijim okvirima danas više ne smijemo razmišljati. Nije ni stvar u

tome da se pokaže da folkloristika stvarno i intelektualno uključuje više nego što to smatraju oni koji nas omalovažavaju. Ne, pitanje je kako će izgledati naša budućnost u razdoblju nakon strogih podjela na znanstvena područja, naša budućnost kao strukture utemeljene na samosvojnoj in-

telektualnoj povijesti koju smo sada voljni u potpunosti prihvatiti. Kako ćemo postajati svjesniji te strukture, iznaći ćemo i njezin naziv.

Mi folkloristi bavimo se “proučavanjem tradicije” te nam je zato teže nego drugima (ili nam se bar tako čini) raskrstiti s tradicijom pa i našim nazivom. Ipak, valja imati na umu da bismo u borbi da zadržimo naziv mogli izgubiti znanstveno područje. Hoćemo li zadržati naziv, braniti ono čime se bavimo na temelju tog naziva i ispravljati kriva shvaćanja o tome što je folklor i čime se bave folkloristi? Hoćemo li svima baciti pijesak u oči – promijeniti naziv da bismo povećali izgleda da ćemo preživjeti – a zatim nastaviti ići za svojim poslom kao da se ništa nije dogodilo? Vrijeme je da pogledamo gdje smo – bez obzira jesmo li folkloristi obrazovanjem ili se smatramo folkloristima – i da se zapitamo koji naziv najbolje opisuje ono čime se bavimo. ■

Preveo s engleskoga Mateusz-Milan Stanojević
Donosimo prijevod članka Barbare Kirshenblatt-Gimblett “Topic Drift: Negotiating the Gap between the Field and Our Name”, prvotno objavljenog u *Journal of Folklore Research* 33(3), 1996., str. 245-254.

Cjelovit prijevod bit će objavljen u *Folklorističkoj čitanci* (Institut za etnologiju i folkloristiku, AGM, Zagreb, 2010., ur. Marijana Hamersak i Suzana Marjanić).
Oprema teksta redakcijska.



Strip "Čovjek koji je kupio osmijeh" osvojio je 3. nagradu na najvećem svjetskom festivalu stripa u francuskom Angoulêmeu, u kategoriji "Mladi talenti";

na natječaju je sudjelovalo preko 450 autora iz cijelog svijeta. Autor stripa, slikar i ilustrator Miroslav Sekulić iz Zagreba, trenutno završava i svoj prvi autorski



album koji planira izdati do kraj godine u suradnji s Francuskim institutom u Zagrebu. Zagrebačka publika moći se uskoro upoznati i s radovima odabranih

20 najboljih "Mladih talenata" s ovogodišnjeg festivala u Angoulêmeu na izložbi u Medijateci Francuskog instituta u Zagrebu, početkom lipnja.

CRVENA SVILENA HALJINA I SMEĐE NEUGLEDNE MAJICE



— SUVREMENA UMJETNOST U DUBROVAČKOJ SREDINI, NAVIKLOJ NA ŠTAFELAJNO SLIKARSTVO S MOTIVIKOM DUBROVAČKOG PODNEBLJA, JOŠ UVIJEK TREBA DOKAZIVATI SVOJ RAISON D'ÊTRE —

U MEDIJU FOTOGRAFIJE I VIDEO, ALI I TRADICIONALNOG - SLIKARSTVA I CRTEŽA, IZLOŽENI RADOVI ODOSE SE NA SVAKODNEVNI ŽIVOT I NASLIJEDE TE DRUŠTVENU I PRIRODNU STVARNOST GRADA

ROZANA VOJVODA

Domaći rad – Upoznajmo suvremenu umjetnost u Dubrovniku, Art radionica Lazareti, Dubrovnik, od 19. ožujka do 4. travnja 2010.

Naslov izložbe *Domaći rad – Upoznajmo suvremenu umjetnost u Dubrovniku* u organizaciji Art radionice Lazareti indikativan je zbog činjenice da usprkos kontinuiranom dvadesetogodišnjem djelovanju Art radionice Lazareti te usprkos promoviranju mlađih suvremenih umjetnika izložbama u organizaciji Umjetničke galerije Dubrovnik, suvremena umjetnost još uvijek u dubrovačkoj sredini, navikloj na štafelajno slikarstvo s motivikom dubrovačkog podneblja, treba dokazivati svoj raison d'être. Ovaj tip izložbi, bez obzira na poneke manjkavosti kao što je nedostatak čvršće konceptijske okosnice, u Dubrovniku ima posebnu težinu i vrijednost jer se na gotovo "školski" način prezentira zaista vitalna i kvalitetna scena koja u širokom vremenskom luku uključuje 29 autora koji su ili rođenjem ili sadašnjim mjestom djelovanja vezani za Dubrovnik.

PREISPITIVANJE SLIKARSKOG MEDIJA Autori koji ostaju vjerni tradicionalnom mediju slikarstva često se bave preispitivanjem mogućnosti slikarske reprezentacije, slikarski medij koriste u simbiozi s filmskim kadriranjem ili pak u svrhu pojačavanja značenjskog sloja odabranog motiva unutar šire zasnovane koncepcije cjelokupnog rada. U dva platna Tine Gverović preuzimaju se povijesne kompozicije Mata Celestina Medovića i Vlaha Bukovca koje umjetnica tretira lazurnim premazima, u prigušenoj gami boja i velikim praznim površinama i nazivljem *Colours couldn't change us* uključuje promatrača u svoj intimni dijalog sa slikarskim nasljeđem hrvatske tradicije. Cjelokupna kompozicija prenesena u novi kod postaje konstitutivni element Tininog "finog tkanja" u kojem se isprepliću pitanja o odnosu prema umjetničkom djelu, naučenosti gledanja i stvarnoj krhkosti percepcije. Viktor Daldon monokromnim platnom tamne boje i kvadratnog oblika na kojem je štampanim slovima otisnuta riječ "SUVENIR" problematizira status umjetničkog djela s gotovo

gorkom referencom na tržišni sustav te dubrovački konsumeristički masovni turizam u kojem suvenirima postaju redovito produkti najniže kvalitete. Stanko Ivanković, umjetnik koji je svoj prepoznatljivi izričaj izgradio slikama manje poznatih i eksploatiranih dubrovačkih vizura (novi dubrovački most) ili intervencijama današnjeg vremena na povijesni prostor Dubrovnika (npr. nametljivog božićnog osvjetljenja zidina), ovaj put se predstavlja intimnijim motivima-izloščima i postamentima u tek naznačenim noćnim interijerima Umjetničke galerije Dubrovnik gdje radi kao noćni čuvar. Ana Marija Obradović, jedna od najmlađih sudionica izložbe, slika motive gradilišta i natpis *Sobe / Zimmer / Rooms*, amblema, u ljetnim mjesecima, pomahnitalog turističkog hrvatskog Mediterana te kritički reagira na posvemašnji rasap autohtonog mediteranskog načina života. U radu Ane Marije Kriste *EBO system*, na razmiedi slikarstva, ready-madea i umjetničke instalacije pčelinja saća, dakle fine organske tvorevine, pričvršćena su na platna i prenesene u kod umjetničkog djela, s dodanom mogućnošću transformacije uslijed njihove odvojenosti iz matičnog ambijenta.

TKANINA KAO ISHODIŠTE ZA INTERPRETACIJE Ana Požar Piplica u posljednjim radovima otiskivanjem digitalnih fotografija na platnu te tretmanom fotografija koje u konzekvenci ostavljaju piktoralni dojam, također se, u svom radu, referira na medij slikarstva. Ovom prilikom umjetnica radi seriju autoportreta u donjem dijelu popraćenih tekstom koji naznačuju introspekciju autorice na strateški odabranim prostorima konavoskog kraja. Česti elementi prikaza, tkanine finih tekstura i živih boja u ovoj gotovo filmskoj sekvenci, postaju autoričini instrumenti, opredmećeni prikazi stanja; namočene, oskrnavljene i otežale u prljavoj vodi postaju ishodište za priču u kojoj potom lepršaju u eteričnoj, gotovo nestvarnoj pojavnosti. Odnos prema tkaninama kao

ishodištu za različite interpretacije očituje se i u instalaciji Mirande Rako Kuzmanić i radu Berte Miloš. Miranda Rako Kuzmanić konopcem veže crvenu svilenu haljinu i smeđu neuglednu majicu te likovno zanimljiv kontrast teksture i boje tkanina, postavljen u razinu pogleda postaje priča o dvojnostima vezanim u nerazmrsiv čvor. Berta Miloš pak predstavlja tkanje od konoplje s ostavljenim praznim prostorom za amblematski prikaz spirale koja sugerira proces vrtnje u krug.

VIDEO RADOVI, FOTOGRAFIJE, CRTEŽI, INSTALACIJE Na izložbi su u velikom broju zastupljeni video radovi intimističkog karaktera (Nives Sertić, Marijana Vukić) kao i oni s referencama na dubrovački prostor i društveni moment. Ivona Vlašić tako radi montažu scene sa stare razglednice s motivom kupališta u uvali Lapad iz sedamdesetih godina i prizora uzburkanog mora, spajajući dvije udaljene stvarnosti u cjelinu i relativizirajući kategorije prošlog i sadašnjeg, linearno omeđene stvarnosti u kojima se odvijaju ljudske aktivnosti i cikličkog vremena prirodnih procesa. Ivana Dražić Selmani u radu *1200 poljubaca za 1200 kvadrata* poljupcima u staklenu opnu između nje i kamere humorno reagira na spornih 1200 kvadrata Art radionice Lazareti za koje je gradska vlast svojevremeno promišljala profitabilniju djelatnost. Hipnotički zvuk poljubaca postaje i općeniti komentar svakojake demagogije i mistifikacije.

Emocionalno najintenzivniji te zasigurno jedan od najkvalitetnijih radova izložbe je video fotografkinje Ane Opalić pod nazivom *Pismo* u kojem promatrač gotovo voajerski sudjeluje u kompleksnom obraćanju umjetnice majci. Jednostavni prizori koji se meko pretapaju; detalji stare fotografije majke i umjetnice koju u punini vidimo tek pred kraj videa, krupni kadrovi i detalji lica, koprenasta polufigura majke u gibanju naprijed-nazad, u savršenom su dosluhu s riječima pisma koje otkrivaju

sjećanja, bol, strepnju, zabrinutost, nemoć, ljubav. U mekim prijelazima između pojedinih prizora i riječi otvara se međuprostor ispunjen zgusnutim referencama na kategorije “nekad i sada” i bolnom, vibrirajućom emocijom na koju će rijetko koji promatrač ostati ravnodušan. Video Luka Piplice *Što je u valovima?* u kojem su akteri radnje sam umjetnik i valovi koji ga tuku, zapljuskuju i prekrivaju, u ovom uratku izrazite filmske strukture, bliskog postulatima Dogme 95 (snimanje na odabranoj lokaciji s jedinstvom vremena i mjesta, pronađeni zvuk, kamera u ruci, boja) i dojmljive vizualnosti uspješno izbjegava bilo kakvu patetičnost i pretencioznost koja bi se odabirom teme mogla provući. Povremeno ga, osim mora, zapljuskuju i kante suradnika, element “artificijelnog” usred dominacije moćnog prirodnog elementa, a dijelovi filma montirani su u vrtnji unatrag s izrazito začudnim efektom. Rad je zapravo, prema riječima samog umjetnika, hibrid između performansa, filma i videa u kojem se analiziraju kategorije stvarnog i simuliranog, situacije koja se dogodila i one koja se proizvodi, na tragu osvještavanja onog “umjetnog” u umjetnosti. Fotografije Mare Bratoš spajaju motiviku njezinog ciklusa lučkih gradova i portrete autoričinog čestog modela, glumice Jelene Perčin, a Marko Ercegović se predstavlja kvalitetnim meditativnim fotografijama s motivom kugle u različitim pojavnostima. Ivana Pegan Baće radi *light box* (znakovito, bez svjetla) s apliciranom fotografijom usamljenog prolaznika, zapravo preuzetim isječkom jednog od mnogobrojnih melankoličnih prizora Straduna koje svakodnevno, kao konstantu televizijskog programa, prikazuje dubrovačka televizija.

Veliki broj radova uključenih u izložbu pokazuje i svojevrsnu ležernost pristupa autora koja se očituje u naglašenom ludičkom elementu. To su npr. humorne fotomontaže Mara Mitrovića, autoironični rad Ivane Jelavić, igre riječima u crtežima Bena Caina i natpisima Karmen Dugeč, pop-artovski asemblaž Petrunjele Vuković, instalacija Andree Knezović koja neskriveno odaje dječji senzibilitet, ili rad Igora Knezovića u kojem se odvija pomalo ironično koketiranje sa cyber spaceom. Crtež Ervina Babića s referencom na promjenjivi položaj Art radionice Lazareti u odnosu na gradsku vlast, i instalacija Kristine Kojan Goluža s jezgrovitom referencom na mentalitet te prošlost i sadašnjost konavoskog kraja, pak, radovi su jasnog lokalnog društvenog angažmana.

KONCEPTUALNI UMJETNICI SREDNJE GENERACIJE Izložba obuhvaća i radove konceptualnih umjetnika srednje generacije kao što su Antun Maračić, Slaven Tolj i Božo Jurjević. Maračić se predstavlja ciklusom *Solarni grad*, fotografijama i videom snimljenim u Dubrovniku, u rano jutro između šest i deset sati. Nepromjenjivost kadra pažnju usmjerava na proces postupnog osvjetljavanja Grada ili, prema riječima autora, širenja Grada u “u svoju stvarnu, solarnu dimenziju”. I makar se radi o tipičnoj vizuri koje su prepuni turistički vodiči, razlog zašto ove fotografije ne zapadaju u puku dopadljivost je taj što im je motiv zapravo ideja o Gradu; tihi svakodnevni proces osvjetljavanja nije samo buđenje, Grad kao da se uzdiže iznad taloga naših predrasuda, kao da ozdravlja. Slaven Tolj u ugao izložbenog prostora postavlja zarolanu i stoga polučitljivu fotografiju, zapravo fotodokumentaciju performansa *Hrana za preživljavanje*, izvedenog s Marijom Grazio 1993. godine s jasnim referencama na rat na dubrovačkom području. Iako se rad može iščitavati na više nivoa, od problematiziranja odnosa performansa i suhog arhiviranja, do “kožarićevskog” poništavanja vlastitih djela, najsnažnija je kategorija vremenskog odmaka i svega što taj odmak implicira. Božidar Jurjević predstavlja se humornim i ironičnim videom i city lightom (u kojem je sakrivena i referenca na nikad izvedeni pokušaj stvaranja duge iznad Dubrovnika pomoću kanadera) pod nazivom *Best of Heritage*, u kojem upozorava na nekontroliranu i često neosvijestenu upotrebu pojmova tradicije i baštine.

I da rezimiram vlastiti “domaći rad”, mislim da je osnovna kvaliteta ove izložbe to što uspješno skicira suvremenu dubrovačku scenu (iako su igrom slučaja izostali poneki umjetnici/ce), ali i ukazuje na činjenicu da uključeni autori mahom u svom stvaralaštvu zahvaćaju moment društvene stvarnosti i referiraju se na njega, ili u svom umjetničkom angažmanu slobodno i lucidno interpretiraju mogućnosti kako novih, tako i *klasičnih* medija. Izložba, kao prva postavljena u preuređenom prostoru, simbolično rezimira dosadašnju praksu Art radionice Lazareti i najavljuje novi zamah suvremenih likovnih događanja, koja se tek trebaju odigrati. **E**



KRZNO, PRIRODNA VODA I LUKSUZNA KADA

PROJEKT KOJI POSTAVLJA PITANJE: MOŽE LI SE UMJETNIČKIM DJELOM PROMOVIRATI BUSINESS?

MAJA BRISKI

Povodom projekta *Charlie's Fox in the Spoon of H2O* Damira Čargonje Charlieja



“Zatvaranje kluba Palach, ali i, po njemu, opće ozračje besperspektivnosti za mlade ljude u Rijeci, naveli su glumca Bosnimir Ličanina, dugogodišnjeg voditelja danas zatvorene Otvorene scene Belveder, da za 25. siječnja u 16 sati najavi javno samospaljivanje ispred zgrade Grada Rijeke na Korzu. Ukoliko Ličanin realizira svoj naum, njegov protestni čin dogodit će se točno devet dana nakon godišnjice spaljivanja Jana Palacha – 16. siječnja 1969. godine. ‘Namjeravam se politički alkoholom, ne benzinom, i zapaliti se šibicom. Pored mene bit će moja fotografija u prirodnoj veličini, ali još nisam odlučio hoću li spaliti sebe ili fotografiju. Ovim činom ne želim ni popularnost ni zahvalnost, nego to činim zbog besperspektivnosti budućih mladih koji su osuđeni na alkohol i drogu jer im nisu ponuđeni adekvatni sadržaji’ – izjavio je Ličanin.” (Novi list od 22. 01. 2008.)

PRIJE SVEGA ČINJENICE... Za desetak godina Palachove ere Damir Čargonja Charlie neprestano je kroz artistsku i koncertnu produkciju ignorirao evidentan raskol između alternative i mainstreama, promovirajući samo ono što bi osobno procijenio vrijednim, a svoje prostore redovno je otvarao i za medijsku promidžbu outsidera poput Koalicije udruga ovčara, Hrvatske udruge homoseksualaca i lezbijki, Eko-Kvarner-afera JANAF, GONG, itd. Kako svaka vlast, bilo legalna, bilo ona zakamufilirana u podzemlju, ima raznovrstan instrumentarij za uklanjanje iritirajućih problema, tako je i neprilagođeni D.Č. prema vlastitim riječima bio izložen “...nerazumijevanju, pritiscima, anonimnim prijetnjama, praćenjima, zastrašivanjima, zabranama te fizičkim i drugim represijama od strane mračnih tipova... Posljednje godine našeg boravka obilježene su stalnim prisustvom policije i raznih inspekcija koje su nas zatvarale zbog banalnih razloga – prekoračenja radnog vremena od desetak minuta, prekoračenja dozvoljene razine buke od nekoliko decibela, itd. Osim toga, vlasnik prostora Grad Rijeke skratio je radno vrijeme do 23 sata, a uz to je došla i zabrana koncertne djelatnosti. Ako uzmemo u obzir da smo se uglavnom sami financirali, skraćivanjem radnog vremena i onemogućavanjem održavanja koncertne djelatnosti kao jedine donekle komercijalne kulturne djelatnosti, onda se može pretpostaviti da je cilj bio ekonomski nas uništiti i na taj način nas otjerati iz prostora. Zanimljivo je da danas novi zakupnik prostora kluba Palach radi do 05 sati te mu je dozvoljena koncertna djelatnost, iako je prostor ostao potpuno isti, tj. po pitanju famozne zvučne izolacije kluba Palach ništa se nije napravilo”. Odustajanje D.Č.-a

od Palacha izazvalo je ogromnu medijsku pozornost i različite komentare u rasponu od neartikulirane alternativne galame do informativnih, supilovski uravnoteženih izvješća oficijelnih medija.

“Od 10. veljače službeno završava era Damira Čargonje Čarlija u Palachu – njegov Multimedijalni centar prekjučer je podnio službeni zahtjev za raskid ugovora o zakupu kulturnog kluba u Kružnoj. Zbog “velikog interesa”, Palach će raditi za vrijeme karnevala, odnosno u petak, subotu i nedjelju. Idući petak, dakle 8. veljače, u galeriji O.K. otvorit će se izložba, a 9. veljače održati će se tradicionalni Dan performansa. U nedjelju, 10. veljače službeno počinje otkaz ugovora i MMC ima osam dana da isprazni prostor.

Damir Čargonja Čarli je najavio kako će trgovačko društvo Multimedijalni centar putem svojeg odvjetnika Marka Puhovca iz ureda Puhovac-Večerina potom na nadležnom Trgovačkom sudu u Rijeci podnijeti i zahtjev za stečaj tvrtke.

Grad Rijeka u roku od dva tjedna planira raspisati novi natječaj po istim ili sličnim uvjetima za atraktivnih šestotinjak kvadrata Palacha u samom centru Rijeke.” (Novi list od 30. 01. 2008.)

Možda je Damir Čargonja Charlie istjeran iz Palacha, ali da će ga Rijeka zauvijek onesposobiti... e to je ipak bila samo neutemeljena iluzija. Nakon dvogodišnjeg oporavka, D.Č. je na Sušaku otvorio klub umjetnika (K.U.N.S.) s pripadajućom Galerijom O.K. gdje trenutno nastavlja svoju multimedijalnu producentsku, kao i vlastitu artistsku putanju.

H2O DESIGN “Na temelju dugogodišnjeg iskustva vlasnika u poslu s keramikom i opremanjem kupaonica, nastala je ideja za otvaranjem trgovine koja bi našim kupcima zasićenim dosadašnjom prilično unificiranom ponudom na tržištu ponudila nešto novo i još neviđeno na našim prostorima. Poznato je da čovjek nakon pažljivo odabrane odjeće koju nosi i hrane koju jede te automobila kojeg vozi, želi i svoj dom uređiti s pažnjom. U tu svrhu bira se funkcionalan i moderan namještaj, pažljivo biraju boje zidova i podova, a nerijetki su oni koji za uređenje svog doma angažiraju stručnjake... Ipak, svatko od nas s posebnom pozornošću uređuje baš kupaonicu, prostoriju u kojoj žene, a sve više i moderni muškarci, provode dosta vremena.

Trgovina H2O DESIGN koja se nalazi u Rijeci na adresi Ružičeva 1 stoga želi ponuditi jedan posve novi asortiman proizvoda. Tako opremu za kupaonice te podne i zidne obloge povezuje zajedničko obilježje – dizajn. Naime, svaki proizvod, za razliku od onih koji se prodaju u ostalim

— POPRIŠTE KONTINUIRANE PLJAČKE JEDNE ZEMLJE OD STRANE NJEZINIH VLASTITIH STANOVNIKA, STANIŠTE MINISTARA KOJI “SKLANJAJU” MILIJUNE, UTOČIŠTE BORACA ZA SLOBODU KOJI POSTAJU BORCI ZA TAJNOST SVOG REGISTRA, LEGLO MEDIJSKOG PRIMITIVIZMA I NAKLADNIČKOG TERORA, NIJE OBEĆAVAJUĆE MJESTO NITI ZA UMJETNOST NITI ZA POSAO —

salonima kupaonske opreme, ima potpis barem jednog svjetski poznatog product designera.

Zanimljivo je da posebno dizajnirani proizvodi koji se mogu pronaći u H2O DESIGN trgovini često nisu puno skuplji od “običnih” proizvoda prisutnih u velikoj količini na tržištu, a koji nemaju potpis barem jednog poznatog dizajnera. Osim toga, većina proizvoda kupljenih u trgovini H2O DESIGN zadržat će svoju vrijednost tijekom vremena, a nerijetkima će vrijednost postupno i rasti.” (www.h2odesign.hr)

SPOON XL Kada za kupanje koju su 2005. za talijansku tvrtku AGAPE oblikovali Benedini Associati (Bibi, Camilla i Giampaolo Benedini). Proizvedena je od bijelog Cristalplanta, a svojim “nagibom i konkavnim profilom omogućava optimalnu distribuciju vode pa se korisnici mogu maksimalno opustiti”. Kapacitet kade je 230 litara, težina 135 kilograma, a dimenzije 180,9 x 98,5 x 49 cm.

Maloprodajna cijena u prodavaonici H2O DESIGN je 68.000 kuna.

AGAPE / CRISTALPLANT / NICOS AGAPE je talijanska kompanija osnovana 1973. čija je misija “preispitivanjem konvencionalnih standarda, učiniti kupaonicu što ugodnijom i estetski stimulirajućim mjestom”. Čak 70% proizvodnje AGAPE izvozi u više od 40 zemalja. Glavni showroom u Mantovi u blizini je sjedišta kompanije koje se od 2003. nalazi u seocetu Correggio Micheli gdje je bivšu štalu za poljoprivredne alate u glamuroznu “natural habitat” urede preuredio Giampaolo Benedini.

CRISTALPLANT je inovativni materijal prepoznatljiv po tome što ostavlja dojam “mekog dodira” i po ljepoti usporedivoj s prirodnim kamenom. “Sastoji se uglavnom od minerala, prije svega aluminijskog trihidrata i slitina s dodacima smole. Stvoren je u istraživačkim laboratorijima tvrtke Nicos International, a glavne su mu osobine to što je čist, ugodan na dodir, čvrst i otporan. Postao je standardni materijal nekolicine čuvenih dizajnera i proizvođača kupaonica

za proizvodnju kada, tuš kada i originalnih umivaonika. Osim toga, Cristalplant se koristi u zubarskoj industriji te u brodogradnji”. Cristalplant ima, naravno, svoju web stranicu kao i godišnji natječaj za najbolji product design izveden iz tog savršenog materijala.

NICOS INTERNATIONAL, tvrtka smještena četrdesetak kilometara od Venecije, već je više od trideset godina svjetski predvodnik na području proizvodnje različitih čvrstih materijala koji nalaze primjenu u najrazličitijim industrijskim sektorima. Specifičnost plasmana njihovih proizvoda poput Cristalplanta, Mineralmarmoa, Ceramiluxa i Ecoriteca je u tome što se ne prodaju na slobodnom masovnom tržištu, nego Nicos realizira svaki objekt ili element kao unikatni personalizirani kalup, specijalno dizajniran za svakog naručioca posebno. Takav postupak garantira perfekciju izvedbe, originalnost i ekskluzivnost svakoj kompaniji koja se odluči na proizvodnju u nekom od Nicosovih materijala. (p.s. Prilikom detaljnijeg informiranja na webu potrebno je obratiti pozornost na to da se Nicos International ne zamijeni s tvrtkom Nicos International Corp., kineskim “profesionalnim i iskusnim proizvođačem i izvoznikom sex igračaka za odrasle, donjeg rublja, priprava seksualne medicine i fetiš odjeće”. Primjerice, jedna od perjanica njihove ponude je MAXMAN, kutija s 12 kapsula koje “1) u vrlo kratkom razdoblju povećavaju penis za šest do osam centimetara, 2) stalnom uporabom kapsula kontinuirano povećavaju penis, 3) čine ga tvrdim, 4) poboljšavaju preranu ejakulaciju, 5) povećavaju penis sigurno i prirodno i 6) nema popratnih nuspojava, garantiramo 100%!”)

ALOPEX LAGOPUS POLARNA LISICA, “Arktička ili često polarna lisica (*Alopex lagopus*) zoološki je svrstana u porodicu pasa. Srodnik joj je polarni vuk, jedna od najslabije poznatih podvrsta vukova.

Znanstveni naziv ove vrste bi u doslovnom prijevodu značio “lisica zečjih stopala”, jer su joj šape s donje strane obrasle gustom

dlakom. Oblik tijela je tipično lisičji, no njezina glava i njuška izgledaju nešto zbijenije nego kod crvene lisice. Prosječna dužina polarnih lisica od njuške do kraja repa dugog oko 35 cm je između 65 i 90 cm. U ramenima su visoke oko 30 cm, a teške oko 5 kilograma. Ženke su samo malo manje od mužjaka. Arktička lisica je jedina vrsta pasa čija boja krzna se mijenja u skladu s godišnjim dobom. Ljeti su im glava, leđa rep i noge smeđi, dok su im bokovi i trbuh svijetli. To je naročito izraženo tijekom srpnja i kolovoza, a krzno im je u odnosu na zimsko kraće i bojom izvršno služi kao zaštita u tundri. Dok je ljetno krzno svih polarnih lisica vrlo slično, u zimskom razdoblju se pojavljuju dvije različite verzije, bijela i plava. Prema tome se i nazivaju bijela lisica i plava lisica. Zimi bijela lisica ima potpuno bijelo krzno. Zimi, boje plavih lisica variraju od svijetlo sive do tamno plave pa čak i crne. Razlike se javljaju od legla do legla, ali i zemljopisno. U kanadskim Nunavut i Sjeverozapadnom teritoriju značajno preteže bijela varijanta, dok se plava pojavljuje u oko 1% u unutrašnjosti, a na arktičkim otocima oko 5% populacije. Suprotno tome, na Aleutskim i još nekim aljaškim otocima dominira plava varijanta. Na jugu Grenlanda omjer je jednak. Generalno, plava varijanta bi trebala biti dominantna, no kroz prirodni odabir nametnule su se bijele lisice zbog svoje bolje prilagođenosti zimskom okolišu. U 19. i prvoj trećini 20. stoljeća trgovina skupocjenim zimskim krznom arktičke lisice bila je vrlo intenzivna. Glavni predmet razmjene između Inuita i Europljana bile su životinjske kože. Posljedica velikog lova dovela je do ekstremnog pada populacije lisica, što se katastrofalno odrazilo na gospodarski položaj domorodačkih stanovnika sjeverne Amerike. U međuvremenu se populacije arktičkih lisica sjeverne Amerike, Sibira i Grenlanda smatraju ponovo donekle normalnim i stabilnim, dok su u Skandinaviji i na Islandu vrlo rijetke.” (*Wikipedia*)

AUKCIJA “Polarna lisica (ne okovratnik, nego kompletan kaputić), veličina 38, dužina 85, ramena 48, dužina rukava 62, bokovi 68. U odličnom stanju, vrlo malo nošena, jako topla! Trenutna cijena 2000 kuna. (Aukcije.hr)

SHE “Nezaobilazni modeli od krzna: nerc, samurovina, hermelin, činčila, nutrija ili polarna lisica... Glamurozno i luksuzno prirodno krzno zahvaljujući najsuvremenijoj tehnologiji obrade poprimilo je razigraniji izgled, a zahvaljujući neograničenoj inventivnosti dizajnera, i neobuzdanost boja i oblika... Za izgled vampa ili dame... Za jutro ili večer... svejedno je. ‘Ulični’ šik predložen je i za najveću studen, uz pelerine, kapute s krznenim detaljima ili krznene kapute jarkih boja i ekstravagantnog kroja.” (She. hr / rujan 2009.)

JANA / VODA IZVAN KONKURENCIJE “Zašto je Jana drugačija? Puni se u novoizgrađenoj punionici u Svetoj Jani koja je opremljena najmodernijom linijom za punjenje u ovom dijelu Europe. Prednost pred drugima je primijenjena aseptička tehnologija koja omogućava punjenje Jane izravno u boce iz 800 metara dubokog izvora bez ikakvih vanjskih utjecaja ili dodira s okolinom. Kakva je 800 metara ispod površine zemlje, takva se pažljivo sprema u boce kao jedinstveni dar prirode čovjeku. Ni voda niti ambalaža se ni u jednom trenutku tehnološkog procesa ne tretiraju nikakvim umjetnim sredstvima. Prvi dodir s ljudskim svijetom Jana ima u trenutku kad je osjetite na svojim usnama. Izvor Jane zbog svoje dubine od 800 metara izvanredno je hidrogeološki zaštićen od bilo kakvog onečišćenja. Prije prvog punjenja Jane Jamnica je nekoliko godina ispitala stabilnost izvora, prateći

mineralni sastav i mikrobiologiju vode kroz različita godišnja doba. Ispitivanjima je ustanovljeno da je voda Jana izvanredno stabilnog sastava i mikrobiološke čistoće, a njezina starost procjenjuje se na oko 3000 godina. U boci Jane uistinu možete osjetiti iskonske vrijednosti netaknute prirode. Na svom dugom putu kroz slojeve mineralnih stijena Jana se, uz druge minerale, posebno obogaćuje kalcijem i magnezijem. Izrazito uravnotežen odnos tih minerala daje joj jedinstveni okus lakoće i svježine te je čini posebno pitkom. Zbog svog izbalansiranog sastava i provjerene čistoće posebno se preporučuje djeci za pijenje, za pripremljanje dječje hrane i napitaka te trudnicama, koje su posebno osjetljive na manjak vode u organizmu. Također, izvrсна je za nadoknadu tjelesne tekućine izgubljene tijekom cjelodnevnih aktivnosti. Ukratko, voda za cijelu obitelj kao zamjena za vodu iz pipe u svakoj prilici.” (Vitamini.hr / 09. 11. 2006.)

U međuvremenu, američki magazin Forbes uvrstio je Janu u vrh liste najzanimljivijih voda u boci na američkom tržištu (gdje su prihodi od prodaje flaširane vode primjerice 2004. iznosili skoro deset milijardi dolara), na Aqua sajmu u Parizu proglašena je najboljom prirodnom vodom i osvojila Eauscar itd. Tvrdokorni hrvatski cinici, međutim, isključivu zaslugu za rast prodaje i potrošnje izvorskih voda u posljednjih deset godina pripisuju intenzivnim marketinškim kampanjama u kojima su između ostalih sudjelovale planetarne heroine Janica Kostelić i Blanka Vlašić. Pritom naglašavaju i zanimljivu usporedbu između Jane i vode iz gradskog vodovoda prema kojoj pitka voda iz zagrebačkih cijevi stoji 1 (jednu!) lipu po litri dok litra Jane, ovisno o pakiranju i o tome gdje se kupi, stoji: u supermarketu 7,98 kuna, na benzinskoj crpki 12 kuna, a kafiću ili restoranu respektabilnih 52 kuna! S pozicije svakodnevnog korisnika klorirane tekućice u metropoli, prodavati kapljicu u boci Jane tisuću puta skuplje zaista se čini pretjeranim ili bar nepristojnim. Stoga ćemo je piti samo mi kojima je kvaliteta važnija od cijene i oni stanovnici prigradskih naselja koja još nemaju uveden vodovod. No iako su putovi businessa nedukučivi, napredak je neminovan pa možemo biti sigurni barem u jedno: nitko, čak niti na ovim prostorima, ne može više napuniti bocu muljem iz gradskog vodovoda i uvaliti je na tržište pod etiketom bistre izvorske vode kao što je to u Londonu svojedobno izvela neuništiva Coca-Cola.

... A POTOM FIKCIJA! Kakva je to, na prvi pogled nerazumljiva veza kult(urnog) producenta i artista Damira Čargonje Charliea s trgovinom H2O DESIGN, high tech kadom SPOON XL, polarnom lisicom i izvorskom vodom? Vrlo jednostavno: riječ je o novoj instalaciji s performanceom koju D.Č. prezentira u vlastitoj Galeriji O.K. Elementarna stilska čistoća tog projekta zaista je besprijekorna: autor od H2O DESIGNA posuđuje skupocjenu kadu (garantirajući vlastitim životom da će je vratiti bez ogrebotine!), postavlja je u središte praznog galerijskog prostora, odbacuje odjeću i smješta se u kadu (ugodno ispružen kako stoji u prospektu), prekriva se desecima staklenih boca Jane, oko vrata pažljivo obavija krznašce polarne lisice, nepomičan je do granice pothlađivanja, zatim izlazi iz kade (uz diskretan zveket sudaranja punih staklenki), odijeva se, polaže lisicu na vrh Janinog ostakljenog jezera i odlazi.

Za razliku od efektne i svima pristupačne vizualne jednostavnosti performansa, istoimena instalacija koju autor višednevno ostavlja na uvid idućim promatračima, izaziva znatiželju o mogućim motivima njegovih aktualnih aktivnosti. Kad bi se čovjek u

toj početnoj nedoumici ograničio na lokalni ambijent, taj bi se umjetnički impuls mogao objasniti autorovim pitanjem: “Može li ...” Ne može, bio bi moj brzometni odgovor. No, dopustimo mu da ipak postavi pitanje: “Može li se umjetnički djelom promovirati business?” Taj bi se upit u ovom slučaju mogao proširiti i konkretizirati nizom mogućnosti što ih performans sam po sebi nedvojbeno otvara: trgovina H2O DESIGN mogla bi uz korektnu nadoknadu otkupiti prava na korištenje originalnih vizualnih materijala, pokrenuti kampanju promocije svoje ekskluzivne ponude objavom fotografija u dnevnom tisku, specijaliziranim i glam magazinima, načiniti efektan tv-spot i kao rezultat uspješne propagandne kampanje, isprazniti svoja skladišta. Pritom bi zaradio i trgovac i umjetnik, naravno i sva ta živahna promotivna mašinerija. No, kako se zna da je za tango potrebno dvoje, kakvog bi opravdanja za H2O DESIGN imala jednokratna investicija od najmanje pola milijuna kuna na teritoriju koje naprosto nije tržište?!? Poprište kontinuirane pljačke jedne zemlje od njezinih vlastitih stanovnika, stanište ministara koji “sklanjaju” milijune, utočište boraca za slobodu koji postaju borci za tajnost svog registra, leglo medijskog primitivizma i nakladničkog terora, zaludenosti nogometnim kladionicama i primitivnom estradom u kojoj čak i jedna Severina ismijava aktualnu vlast kiteći se brošem s brojem nezaposlenih, a studenti lijeno zijevajući protestiraju tražeći doživotno besplatno studiranje (znajući da se nakon neadekvatnog školovanja mogu odmah preseliti na burzu) itd., zaista nije obećavajuće mjesto niti za umjetnost niti za posao.

RAZRJEŠENJE DILEME Skepticima koji mi možda ne vjeruju na riječ, preporučila bih prelistavanje knjige *Svjatovi umjetnosti* Howarda S. Beckera koji iz ambijenta u kojem postoji i vrhunski art i razvijeno tržište između ostalog opservira o tome kako “raskidanje s postojećim konvencijama i njihovim pojavnim oblicima u socijalnoj strukturi i materijalnim artefaktima povećava neprilike umjetnika i smanjuje kolanje njihovih djela, no istodobno povećava njihovu slobodu da biraju nekonvencionalne alternative i da bitno odstupe od uobičajene prakse”, istodobno napominjući da “umjetnička djela nisu proizvodi individualnih tvoraca koji posjeduju rijedak i osobit dar, nego su prije zajednički proizvodi svih ljudi koji surađuju u procesu njihova nastajanja”. U takvom poticajnom okruženju, na tako razvedenom promotivnom tržištu, svoje bi mjesto izborile čak i alternativne vizije Damira Čargonje Charliea, ne dovodeći u pitanje njegov osobni i umjetnički dignitet. Ekspresno razrješenje te prve moguće dileme, vodi nas na malo širi teritorij s osobnim tonovima na kojem možemo letimično promotriti i umjetnikovu dosadašnju produkciju. “Performans, akcija, happening, art turizam, site-specific projekti su institucionalno priznati pojmovi, forme, koji su možda bili najbliže mom pokušaju razumijevanja sebe i svog umjetničkog djelovanja. No počeo sam osjećati da sve to više nema smisla.” Unutar te kontinuirane potrage za vlastitim umjetničkim identitetom posljednjih desetak godina (začinjene povremenim udaranjem glavom u zid), D.Č. se kretao od, primjerice, koncipiranja mega/multi/mass vizija poput čuvenog projekta *Goli otok – novi hrvatski turizam* pa sve do nedavne lirske opservacije sađenja stabla masline ispred zgrade Filozofskog fakulteta u Rijeci. Na tragu njegove neravnopravne borbe protiv umjetnosti i umjetnika za koje tvrdi da “samo koriste svoju umjetničku poziciju stvarajući bezvrijedne artefakte,

ekvivalente novcu, moći ili tko zna kakvim drugim priznanjima ili nastranostima”, nailazimo i na aktualni H2O DESIGN projekt. Zanimarimo li početne maglovite “business iluzije” i priklonimo li se na trenutak Beckerovoj tezi o tome da vrhunskom artu pogoduje suradnja različitih sudionika prigodom njegova nastajanja, znatiželjne analitičare vodene/lisičje instalacije D.Č. može bezbrižno uputiti i na set od 24 fotografije medijskog manipulatora Zaneta Paulina. Sekvence performancea snimljene nekoliko tjedana prije premijerne galerijske promocije čine sugestivan kreativni dokument koji bazično artistskičku izvedbu oplemenjuje njoj sukladnim, vlastitim interpretacijama. Pridodane izložbi, bilješke s foto sessiona osiguravaju instalaciji neophodnu cjelovitost i u odsustvu njezina autora, istodobno omogućavajući promatraču da se bez vremenskog ograničenja koncentrira na pretraživanje ponuđenog art mozaika.

Osloboden teritorijalnog utega, vizualno čitak i kompaktan, projekt Damira Čargonje Charliea po ugođaju balansira između Beuysova zeca i Pálfijeve *Taxidermije*. Performance Josepha Beuyasa *Kako objasniti slike mrtvome zecu* odigran u Düsseldorfu 1965., bilježi se kao njegov prvi javni nastup u umjetničkim krugovima. Galerija je bila zatvorena (performance se mogao pratiti samo kroz ulične prozore) pa su mnogima jedina svjedočanstva o umjetniku koji, glave namazane medom i pozlatom “tiho govori nijemoj životinji ono što ne može reći svojim blišnjima”, ostale dokumentarne fotografije Ute Klopheus. Nakanu da iznese svestremenski problem o tome “kako objasniti stvari, posebice što se tiče umjetnosti i stvaranja”, Beuys je ostvario temeljem uvjerenja da trosatno, povjerljivo šaputanje strpljivoj životinji prenosi osjećaj tajnovitosti svijeta i postojanja koji se sviđa mašti promatrača. Pola stoljeća kasnije, D.Č. svojom šutnjom, kao gestom poštovanja prema bezrazložno ubijenoj životinji, lisici koja mu grije ramena, evocira ne samo Beuysov komunikacijski eksperiment, nego aktivira i dodatne senzore svojih gledatelja.

Istodobno, laboratorijska čistoća (kako virtualna, tako i fizičke izvedbe) i nepokolebljiva odsutnost pokreta u postavi H2O DESIGNa nagovještava neku nepoznatu snagu, trenutno zarobljenu prijetnju ili prisutnost svojevrsne tempirane energetske bombe poput one podmetnute u kulturnom filmu *Taxidermia*. Bezazlenu svakodnevnu rutinu samozatajnog virtuoza koji preparira životinje, beskrupulozni autor György Pálfi bravurozno pretvara u nepodnošljivu histetriju u kojoj donedavno pitomi lik najprije povadi vlastite organe, pažljivo, dok je još pri svijesti, zašije krvave posjekotine i kraterne, odrubi si najprije ekstremitete pa na koncu i glavu te završi kao spektakularni artefakt u bečkom MUMOK-u.

Ako se složimo oko toga da izazivanje intenzivnih emocija ili oslobađanje razno-likih oblika energije može biti poželjno i inspirativno, ali da je zapravo daleko važnija sposobnost njihove kontrolirane uporabe, Damir Čargonja Charlie može mirno prekriti jednu od svojih evolucijskih dilema i hladnokrvno se suočiti s mehanizmom procjene vrijednosti vlastite umjetničke produkcije. Naime, nije riječ samo o kumulativnom zbrajanju art ekscesa, nego o (njegovom) iskonskom nastojanju da se dosegne “onaj stvarni trenutak vremena i života”. Kako vjerujem da je tajna u potrazi, a ne u zadržavanju pronađenog, a sudeći po zadovoljstvu kojim ga ispunjava proces formuliranja i razvoja projekta H2O DESIGN, sigurna sam da će vlastita konceptualna formulacija “Moje ruke ništa ne rade” pri-skrbiti autoru ne jedan, nego još niz takvih trenutaka. ■

QueerZagreb

4. - 14. 5. 2010

kazalište

4. 5. 2010.

**HOLCOMBE WALLER
AND THE HEALERS**

SAD / USA

**Into The Dark Unknown:
The Hope Chest**

20:00, ZKM, Teslina 7

5. 5. 2010.

JEREMY WADE

SAD / USA

I Offer Myself To Thee

20:00, ZKM, Teslina 7

KEITH HENNESSY

SAD / USA

Crotch

21:30, Zagrebački plesni centar, Ilica 10

JEREMY WADE

SAD / USA

Concert

23:00, Kino Mosor, Zvonimirova 63

6. 5. 2010.

**LA POCHA NOSTRA
(GUILLERMO GÓMEZ PEÑA
& MICHELE CEBALLOS)**

SAD / USA

Corpo Illicito:

The Post Human Society 6.9

19:30, Jedinstvo, Trnjanski nasip bb

KEITH HENNESSY

SAD / USA

A Brief History...

22:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10

**HOLCOMBE WALLER
AND THE HEALERS**

SAD / USA

Concert

23:00, Kino Mosor, Zvonimirova 63

7. 5. 2010.

ANTONIA BAEHR

NJEMAČKA / GERMANY

Rire / Lachen

20:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10

JÉRÔME BEL

FRANCUSKA / FRANCE

Lutz Förster

21:30, Histrionski dom, Ilica 90

8. 5. 2010.

**FRANÇOIS CHAIGNAUD &
CECILIA BENGOLEA**

FRANCUSKA / FRANCE

Castor & Pollux

19:00 i 20:00, Jedinstvo, Trnjanski nasip bb

**SLOVENSKO MLADINSKO
GLEDALIŠČE**

SLOVENIJA / SLOVENIA

Amado mio

21:30, Histrionski dom, Ilica 90

9. 5. 2010.

RAIMUND HOGHE

NJEMAČKA / GERMANY

L'Après-midi

18:00, Zagrebački plesni centar, Ilica 10

**FRANÇOIS CHAIGNAUD
& MARIE-CAROLINE**

HOMINAL

FRANCUSKA / FRANCE

Duchesses

22:30, Zagrebački plesni centar, Ilica 10

blagajna / box office

Showroom, Teslina 7

27. 4. – 9. 5.;

svaki dan od 12:00 – 18:30

i pola sata prije početka predstave
na mjestu izvedbe

+ filmski program

reel tropical
extravaganza
+ mea culpa

IVE
VAL

SOCIJALIZAM

SUBVERSIVE
FILM FESTIVAL1. - 25. 05.
2010.
ZagrebSUBVERSIVE
FILM FESTIVAL1. - 25. 05.
2010.
Zagreb

SOCIJALIZAM

UKRASITI KORNJAČU DOK GINE ILI PROMJENITI SAG?



UZ TREĆI SUBVERSIVE FILM FESTIVAL KOJI SE OD 1.5. DO 25. 5. ODRŽAVA U ZAGREBU
— SREČKO HORVAT

Treći po redu Subversive Film Festival, posvećen "Socijalizmu", došao je kao logičan nastavak prvog, posvećenog obljetnici '68-e, i drugog, posvećenog obljetnici kineske Kulturne revolucije. No, dok smo se u prijašnjim izdanjima uglavnom fokusirali na povijesna zbivanja, pri čemu su ona tek sporadično poslužila kao sredstvo za dolazak u sadašnji trenutak, treće izdanje subverzivnog festivala neposredno se tiče naše trenutne situacije. O tome najbolje svjedoči upravo naslov međunarodne konferencije *Krah neoliberalizma i ideja socijalizma danas*. Naša je polazišna točka da upravo danas, kada neoliberalni sustav svugdje po svijetu puca po svim šavovima, valja iznova promisliti značenje i smisao socijalizma. Zašto "socijalizam", a ne odmah "komunizam"? Dobro znamo da je i sam Marx socijalizam smatrao "vulgarnim komunizmom", prijelaznom fazom u kojoj je doduše načinjen korak iz privatnog vlasništva u državno, ali još uvijek nije došlo do društvenog vlasništva, ili "zajedničkih dobara" (*commons*) kakve danas zagovaraju npr. Hardt & Negri. No unatoč tome, smatramo da najprije valja krenuti od ("realno postojećeg") socijalizma kako bismo uopće došli do ideje komunizma.

Ovdje je smjerokaz, dakako, velika konferencija koja je u ožujku prošle godine organizirana na londonskom sveučilištu Birkbeck pod nazivom *O ideji komunizma*. No, dok se tamo uglavnom raspravljalo o značenju komunističke hipoteze danas, zagrebački skup krenut će od realno postojećih socijalističkih projekata – kako onih iz bivše Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza, tako onih koji se danas rađaju u Latinskoj Americi i drugim krajevima svijeta – da bi potom došao do same ideje socijalizma pa i komunizma. Naša teza svoje utjelovljenje pronalazi u parafraziranoj slogani "Tko ne želi govoriti o kapitalizmu, neka šuti i o fašizmu", a glasi: "Tko ne želi govoriti o socijalizmu, neka šuti i o komunizmu". Drugim riječima, ukoliko preko socijalizma želimo govoriti i o "ideji komunizma", onda se, htjeli mi to ili ne, moramo provući kroz blato socijalizma – od evidentnih grešaka u projektu samoupravljanja do kršenja ljudskih prava i gušenja sloboda.

ZAŠTO PONOVO SOCIJALIZAM? ZAR VAM NIJE DOSTA JUGOSLAVIJE? ★ Zašto danas u Hrvatskoj, koja je prošla kroz neuspjeli eksperiment jugoslavenske verzije socijalizma, uopće još – i to u 21. stoljeću – govoriti o socijalizmu? Odgovor

se nameće sam od sebe. Premda je period tzv. "privatizacije" i "pretvorbe" donio samo siromaštvo za veći dio stanovništva (a blagostanje privilegiranoj manjini), danas se taj proces pod egidom "normalnog kapitalizma" nastavlja u svim sferama društva. Ministar poljoprivrede tako će zagovarati da seljaci moraju postati "poduzetnici", ministar zdravstva da se zdravstvo pod hitno mora prilagoditi "slobodnom tržištu", dok će ministar obrazovanja raditi na tome da sveučilišta napokon postanu "korporacije". Ukratko, nekadašnje "državno vlasništvo", neoliberalnim šok-terapijama (rezovi na polju poljoprivrede, zdravstva i obrazovanja su naprosto "nužni", pa zar ne vidite da je "kriza"?) iz dana u dan se pretvara u privatno i prilagođava uvjetima "slobodnog tržišta". I premda je upravo neoliberalni poredak doveo do recesije i krize, žele nas uvjeriti kako nas još samo neoliberalne mjere mogu spasiti. I premda je upravo taj isti poredak zaslužan što u Hrvatskoj trenutno ima gotovo 320 000 nezaposlenih, hrvatski će se radnici nazivati "lijenima" i "neprikladnim", kako bi se još jednom istaknula potreba za "strukturnim prilagodbama". Uvjerava nas se da je do svega toga doveo "divlji kapitalizam" 90-ih godina, kao i "nezakonita privatizacija". No nešto ključno se pritom ispušta iz vida: ni kapitalizam Zapada, za kojim se toliko žudi, nije ništa manje "divlji", a privatizacija je po svojoj definiciji (ukoliko nekadašnje državno vlasništvo preko noći dospijeva u ruke menadžera) nezakonita. Hrvatska još uvijek živi u ozračju 90-ih godina kada je svako spominjanje "socijalizma" bilo ravno javnom samoubojstvu, antihrvatski čin *par excellence* kojim biste unaprijed bili diskvalificirani u javnoj raspravi.

Međutim, došlo je vrijeme da se iznova progovori o tom projektu, da se umjesto uvijek istih i predvidljivih rasprava o ustasama i partizanima, odnosno prebrojavanja mrtvih koje na kraju jedinu funkciju ima u ideološkoj samozadovoljnoj gesti utvrđivanja "Aha, mi smo ih ipak manje!", konačno uzdigne na višu razinu i progovori o svemu tome uz svijest da ni današnji, neoliberalni sustav nije naročito bolji, odnosno da za razliku od socijalističkog projekta koji je doista na terenu imao niz kardinalnih pogrešaka (od Golog otoka do Gulaga), on uopće nema nikakvu – humanu ili idealističku – ideju do li "tržišne utakmice", privatnih interesa koji se poput nesupstancijalnih individua razmeću i natječu za jedan jedini cilj – što veći Profit. Uostalom, upravo trenutna kriza neoliberalizma pokazuje da za financijski kolaps nisu odgovorne tek "trule jabuke" (nekakvi pohlepni pojedinci koji su ugrabili više no što

su smjeli), već je takva logika upisana u sam taj sustav. Nema razlike između "normalnog" i "divljeg" kapitalizma – oba su jednako loša.

ŠTO NAM DEKADENCIJA 19. STOLJEĆA MOŽE REĆI O NAMA? ★

Sjetimo se nezaboravne zgrade iz "biblije dekadencije" Joris-Karla Huysmansa *Naopako*, knjige napisane krajem 19. stoljeća. Jean Des Esseintes, posljednji pripadnik nekoć moćne i plemenite obitelji, koji je živio iznimno dekadentnim životom u Parizu, napušta grad ogorčen društvom i nastanjuje se u kući na selu. Svoju kuću ubrzo napuni eklektičnim izborom umjetnina, a kada mu ni to nije dovoljno da utaži svoju ekscitativnu dekadenciju, on nabavlja kornjaču samo kako bi ukrasio sjajan istočnjački sag aladinovskožute i ljubičaste boje šljive. Pomislio je: "Bilo bi dobro staviti na taj sag nešto što bi se micalo i što bi svojom tamnom bojom isticalo živost tih preljeva". Međutim, bilo je očito da mrkosmeda boja oklopa kornjače ne oživljava odsjaje, nego da, naprotiv, sagu oduzima sjaj. Stoga je bogati aristokrat odlučio kornjačin oklop dati pozlatiti. Kada se napokon vratila, kornjača je zablistala poput sunca, no ni to nije bilo dovoljno, već je Des Esseintes odlučio oklop ukrasiti mineralima čiji su se odsjaji trebali izmjenjivati – "za crvenkastosmeđi jakint iz Compostelle, za sivozeleni akvamarin, za modrikastoružičasti rubin boje vinskog octa te za rubin iz Sudermanije, boje blijedog škrljeveca". Kada je konačno ugledao kornjaču koja je tako ukrašena i opremljena svjetlucala u polutama, on se konačno "osjećao savršeno sretnim; pogled mu se opijao tim blistavim vjenčićima što su plamtjeli na zlatnoj podlozi; a onda je, ogladnjevši, protivno svom običaju, stao pržene kriške kruha, namazane najfinijim maslacem umakati u čaj, besprijekornu mješavinu sorata si-a-fajun, moju-tan i kanski, žutih čajeva što su se u Rusiju posebnim karavanama dopremali iz Kine". A što je bilo s kornjačom? Pogadate, naviknuta na sjedilački i skroman život pod svojim jadnim oklopom, ona nije mogla podnijeti blistavu raskoš koja joj je bila nametnuta i svjetlucavi plašt kojim su je ogrnuli. Zbog težine tereta, kornjača je na kraju, dakako, uginula.

Ne podsjeća li i današnje vrijeme na tu dekadentnu priču? Umjesto da se propitaju sami temelji "slobodnog tržišta", ono se dodatno osnažuje i ukrašava. I premda je jasno da će natovareno teretima neoliberalnih reformi tržište jednoga dana iznova kahirati, bira se kojekakvo drago kamenje ne bi li se taj oslabljeni sustav pokušao prikazati što jačim. Umjesto da se osnaži siromašno stanovništvo

koje najviše pati zbog krize, novci (i to, dakako, poreznih obveznika) ulažu se u bankarski sektor. Istovremeno, umjesto da se prizna da čitav problem leži u samom sagu (tržištu), on se pokušava pod svaku cijenu "oploditi" (omiljeni glagol neoliberala) novim, "spasotvornim mjerama" i, ako je potrebno, "ljudskim kapitalom". Ako to već iz same Huysmansove priče nije postalo jasno, problem očito nije u kornjači, već u neadekvatnom sagu koji – budući da je neprikladan – samo uzrokuje još više patnje. Rješenje se stoga ne nalazi u ukrašavanju kornjače, već u promjeni sago.

DOBAR POČETAK... ★ Ima jedan divan vic koji ide ovako: "Pitanje: kako zovemo tisuću ekonomista MMF-a na dnu mora? Odgovor: dobar početak". Subversive Film Festival još uvijek neće krenuti s bacanjem menadžera u more, ali već i sam čin ponovnog postavljanja pitanja o alternativni trenutačnom sustavu smatra nekakvim početkom. Još od legendarne Korčulanske škole, koja je okupljala najvažnije filozofe i društvene teoretičare 20. stoljeća, u Hrvatskoj nije došlo do skupa sličnih razmjera. Konferencija *Krah neoliberalizma i ideja socijalizma danas* ima neskrivenu – i nimalo skromnu – namjeru promijeniti to stanje, a da smo nadomak stvaranja relevantnog skupa, govore i imena koja smo okupili ove godine: uz već tradicionalnog gosta i prvoborca, Slavoj Žižeka, tu su Gianni Vattimo, Samir Amin, Mihail Riklin, Michael Lebowitz, John Milbank, G. M. Tamás, Boris Buden, Andrej Nikolaidis, itd. Pozvani su bili i mnogi drugi, Judith Butler, Julia Kristeva, Etienne Balibar, Antonio Negri, Fredric Jameson, Elinor Ostrom, Naomi Klein, Alain Badiou, Maria Todorova... Mnogi od njih već su obećali prisustvovati na idućim izdanjima Festivala, dok su drugi bili spriječeni bilo bolešću, bilo obvezama. Ako ćete nas optužiti da smo u odabiru sudionika konferencije, koji su mahom kritični spram neoliberalizma, bili pristrani, možemo samo odgovoriti: da, naravno, da smo pristrani! Ali to nas nije spriječilo da zovemo i njegove pobornike poput Francisa Fukuyame, Geofreyja Sachsa, Josepha Stiglitz, Paula Krugmana, i drugih. Svi su se oni zahvalili na pozivu, ali na kraju odbili pa svoje kritike ili hvalospjeve uputite njima. Unatoč tome, ili upravo zbog toga, vjerujemo da smo na jednom mjestu u isto vrijeme uspjeli okupiti reprezentativan broj svjetskih intelektualaca i od Zagreba konačno stvorili mjesto na globalnoj teorijskoj karti koje se više ne zaobilazi. Ekonomisti MMF-a još nisu na dnu mora, ali to ne znači da im brod ne tone... **E**

SOCIJALIZAM ZA 21. STOLJEĆE



RAZGOVOR: MICHAEL LEBOWITZ

JEDAN OD VODEĆIH TEORETIČARA I EKONOMISTA IZ LATINSKE AMERIKE, TRENUTNO NASTANJEN U VENEZUELI GDJE NA LICU MJESTA ISTRAŽUJE NOVU SOCIJALISTIČKU ALTERNATIVU, GOVORI O ZNAČENJU SOCIJALIZMA ZA 21. STOLJEĆE, "OSNOVNOM TROKUTU SOCIJALIZMA", GRUPI PRAXIS I TRENUTNOJ KRIZI KAPITALIZMA
— SREČKO HORVAT —

Michael A. Lebowitz:

"Ponovno otkrivanje socijalizma
i ponovno obnavljanje Marxa"

Predavanje / utorak, 4. 5. 2010.

/ 19,00 / kino Europa

Ovo će predavanje istražiti dva glavna pitanja. Prvo, započevši s pozivom na "ponovno otkrivanje socijalizma" koje je na Svjetskom društvenom forumu 2005. predstavio Hugo Chavez, ono u obzir uzima nastajući koncept socijalizma za 21. stoljeće. Elemente tog koncepta socijalizma smatramo organskim sustavom, osobito kombinacijom proizvodnje, raspodjele i potrošnje (koji je Chavez nazvao "elementarnim trokutom socijalizma"). Drugo, ono postavlja pitanje uključuje li taj koncept "ponovno osvješćivanje Marxa". Ako je tomu tako, to je ponovno osvješćivanje *od čega?* Što ono odbacuje? Jedan je aspekt premisa same ove konferencije – "da prvo moramo govoriti o socijalizmu želimo li doći do komunizma".

U svibnju, kao jedan od sudionika međunarodne konferencije o "Socijalizmu" u sklopu 3. Subversive Film Festivala, dolazite u državu koja je imala iskustvo jugoslavenske verzije socijalizma u prošlom stoljeću. Možete li u tom kontekstu objasniti zašto socijalizam u 21. stoljeću?

U načelu, mislim da nema alternative. Kapitalizam je oduvijek bio sustav koji se spram ljudskih bića i prirode naprosto odnosi kao spram sredstava za stvaranje profita. Logika kapitala je rast kapitala i, kao što je to istaknuo Marx, njegova je tendencija da uništi oba izvorna izvora bogatstva – ljudska bića i prirodu. No koliko dugo se to može nastaviti? Proizvodnja unutar kapitalističkih odnosa je toliko nezadovoljavajuća da stvara ljude koji se mogu zadovoljiti samo kupovanjem i posjedovanjem stvari. Istovremeno, znamo da u svrhu prodavanja novih proizvoda, kapital stalno mora stvarati nove potrebe. U toj

smrtonosnoj kombinaciji – konzumerizam nije tek slučajnost kapitalizma. No mogu li svi u svijetu samo konzumirati i konzumirati? Već možemo vidjeti posljedice rastućih potreba za prirodnim resursima,

**HOĆE LI TRENUTAČNA KRIZA
BITI NOVA METODA ZA
JAČANJE STAROG SISTEMA?
SAMO ĆE BORBA TO
ODLUČITI**

natjecanje između starih kapitalističkih država i novih, poriv da se povećaju standardi potrošnje Sjevera. Na kraju, zašto bi ljudi u nekim dijelovima svijeta bili privilegirani samo zato što su se ondje slučajno rodili? Koliko dugo se to može nastaviti? Koliko dugo prije nego se pojavi još veća borba nad ograničenim resursima – borba između onih koji trenutno kontroliraju te resurse i onih koji smatraju da im pripada jednak dio? Mislim da je barbarstvo smjer u kojem trenutno ide kapitalizam. I da je naš izbor između socijalizma i barbarstva.

ŠTO NEDOSTAJE U KAPITALU?

★ Jedna od vaših najpoznatijih knjiga zasigurno je *Beyond "Capital": Marx's Political Economy of the Working Class*. Možete li objasniti što nedostaje u Kapitalu. Koji je odnos između onoga što je nedostajalo u 20. stoljeću i nedostajućih dijelova marksističke teorije?

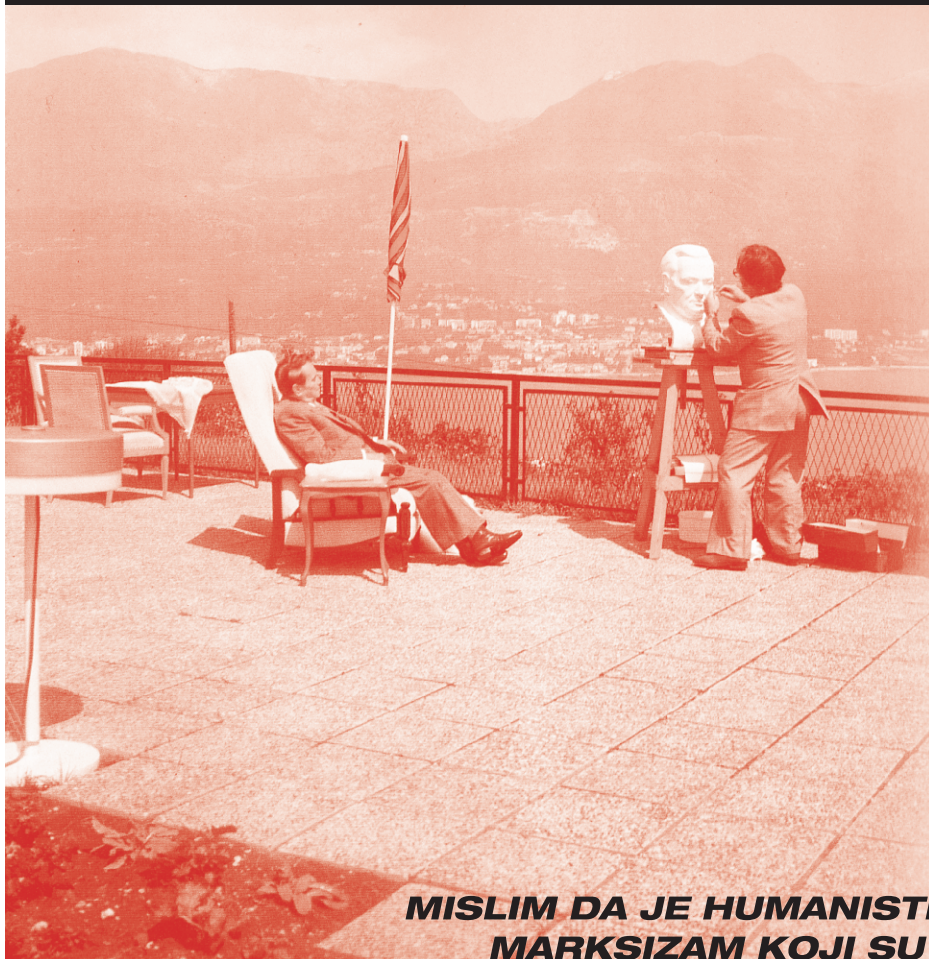
★ U Kapitalu dosta toga nedostaje. Ta je knjiga imala značajnu ulogu, ali je bila ograničena. Svrha joj je bila da objasni prirodu kapitala i njegove tendencije. Marxov je cilj bio da radnicima objasni kakva je to zvijer – da ono što vidimo oko nas nije

slučajno, da to ne može biti promijenjeno naprosto putem reformi i da trebamo zagrepsti ispod površine da bismo razumjeli kapital. Marx je to briljantno učinio. Međutim, *Kapital* nije bio pokušaj da se opiše cjelina kapitalizma. Sjetite se da je Marx izvorno namjeravao napisati šest knjiga o kapitalizmu, a završio je samo prvu od njih – knjigu o kapitalu (i, dakako, samo je prvi svezak te knjige završio sam). Mi sami moramo otići onkraj *Kapitala*.

Mislim da je kratak odgovor na pitanje što nedostaje u *Kapitalu* – ljudsko biće kao biće prakse. Ne vidimo ljudska bića s njihovim ciljevima, koja se bore da ostvare te ciljeve i koja se preobražavaju u tom procesu. To možemo vidjeti u drugim Marxovim spisima, ali ne i kao temu *Kapitala*. Marx bi se time nužno morao pozabaviti da je ikada nastavio svoj svezak o radnoj snazi. I to je ono što sam ja pokušao učiniti u svojoj knjizi: istražiti implikacije Marxa koji nije napisao knjigu koju je planirao napisati o radnoj snazi. Kad jednom pogledate na tu perspektivu radnika, neizbježno ćete morat istaknuti da je ljudsko biće subjekt i uvidjeti značaj "ključne veze" ljudskog razvoja i prakse. Ali ako se radnici u *Kapitalu* ne pojavljuju kao subjekti, onda se ne fokusiramo na stalnu težnju kapitala da razdjeljuje radnike kako bi ih oslabio. Dvostruka klasna borba pada u pozadinu, a sve što kapital mora učiniti jest povećati produktivnost kako bi ti objekti (radnici) postali što jeftiniji. Ono što tada imamo je tehnološki determinizam, jer ono što kapital mora učiniti kako bi *uhvatio* plodove produktivnosti nije istraženo. Stoga, ne dobivamo punu sliku kapitala ako ne uvedemo radnika kao subjekta.

Michael A. Lebowitz je profesor emeritus ekonomije na Sveučilištu Simon Fraser u Vancouveru, Kanada. Posljednjih godina živi u Caracasu, Venezueli, gdje je direktor Programa za transformativne prakse i ljudskog razvoja u Centro Internacional Miranda. Autor je knjiga *Socijalizam ne pada s neba* (o kojoj je mnogo govorio i Chávez), *Izgradi ga sada: socijalizam za 21. stoljeće* te sada već klasičnog djela *Onkraj kapitala: Marxova politička ekonomija i radnička klasa*. Izvadak iz njegove posljednje knjige *Socijalistička alternativa* (Monthly Review Press, 2010.) objavljen je u časopisu Up & Underground





**MISLIM DA JE HUMANISTIČKI
MARKSIZAM KOJI SU
ISTICALI PRAXISOVCI ONO
O ČEMU SE RADI KOD
SOCIJALIZMA 21. STOLJEĆA,
I ŠTO VIŠE RADIMO NA
NJEMU, TO ĆE VIŠE I UVIDI
GRUPE PRAXIS BITI PRIZNATI**

★ U kakvoj je to vezi sa socijalizmom za 21. stoljeće, kako glasi naslov jedne vaše knjige?

★ Veza između svega toga i socijalizma za 21. stoljeće sastoji se u tome da je ključno prepoznati da je Marx napisao *Kapital* iz perspektive društva u kojem su ljudi subjekti koji su u stanju u potpunosti razviti svoj potencijal – u kojem su, njegovim riječima, sposobni postati “ispunjena ljudska bića”. Njegova premisa nije bilo društvo utemeljeno na rastu kapitala, već ono na što se u *Kapitalu* referirao kao na “inverznu situaciju u kojem objektivno bogatstvo postoji kako bi se zadovoljile vlastite potrebe radnika za razvojem”. Dobro, ali inverzija čega? Odgovor je inverzija drugačijeg, humanijeg društva – socijalizam. To je društvo koje ne razara ljudska bića u procesu proizvodnje, društvo

koje uvodi nove produktivne snage koje ne sakate ljudska bića, već im omogućuje da se razvijaju, društvo koje prirodu tretira kao nešto što valja poštivati i održati. Da, definitivno mislim da postoji veza između onoga što nedostaje u Marxovu *Kapitalu* i onoga što je nedostajalo u pokušajima 20. stoljeća da izgrade socijalizam. U svojoj novoj knjizi, *The Socialist Alternative: Real Human Development*, pokušao sam razviti logiku socijalističke alternative utemeljene na konceptu ljudskog razvoja.

ELEMENTARNI TROKUT SOCIJALIZMA I PRAXIS

★ Središnja tema te knjige je koncept “osnovnog trokuta socijalizma”. Možete li objasniti što mislite pod time?

★ Ako ne znate kamo želite stići, nijedna vas cesta tamo neće dovesti. Već neko vrijeme ističem krajnju nužnost da imamo ideju kamo želimo stići, viziju socijalizma. To je iznimno bitno posebice nakon iskustava 20. stoljeća. Socijalistička alternativa (koja nije samo alternativa kapitalizmu) mora ljudski razvoj postaviti u svoju jezgru. Stoga, u knjizi istražujem preduvjete za to, oslanjajući se kako na Marxa, tako na potrebu da naučimo od iskustva 20. stoljeća.

Socijalizam poimam kao organski sistem, sistem proizvodnje, distribucije i potrošnje u kojem svi elementi koegzistiraju i međusobno se podržavaju. Ti su elementi (A) društveno vlasništvo sredstava proizvodnje, (B) društvena proizvodnja koju organiziraju radnici za (C) društvene potrebe i ciljeve. Društveno vlasništvo je ključno jer je to jedini način da se osigura da naša zajednička, društvena proizvodnja bude usmjerena na slobodni razvoj svijui, umjesto da zadovoljava privatne ciljeve kapitalista, grupa pojedinaca ili državnih birokrata. Društvena proizvodnja koju organiziraju radnici, zato jer je to jedini način da se zauzastavi ono što Marx naziva sakaćenjem tijela i uma koje dolazi od odvajanja glave i ruke. Tako dugo dok se radnicima onemo-

gućava da razviju svoje kapacitete spajajući mišljenje i djelovanje na radnom mjestu, oni ostaju otuđena, fragmentirana ljudska bića čiji se užitek sastoji od posjedovanja i konzumiranja stvari. I ako radnici ne donose odluke na radnom mjestu i ne razvijaju svoje kapacitete, možemo biti sigurni da će to činiti netko drugi. Konačno, zadovoljenje zajedničkih potreba i ciljeva tiče se značaja odustajanja od vlastitog interesa. To znači da se trebamo sagledati kao članove zajednice, kao članove ljudske obitelji. Ključna polazišna točka ovdje je koncept zajednice, koncept solidarnosti – nešto što nikada nećemo izgraditi ukoliko se budemo fokusirali na sebičnost i vlastiti interes. Te tri strane te kombinacije (ono što je Chávez nazvao osnovnim trokutom socijalizma) se jasno međusobno nadopunjuju. I, ako bilo koja od njih nedostaje, ona ugrožava druge strane trokuta – to je važna pouka 20. stoljeća.

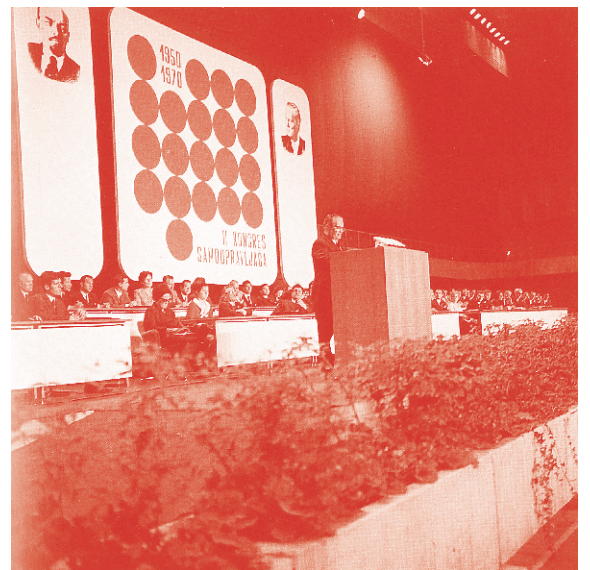
★ Poznavali ste i neke članove grupe Praxis (Gajo Petrović, Predrag Vranicki, itd.). Kako, s vremenske, ali i prostorne distance, gledate na njihov rad?

★ Iako nisam o njima mislio već neko vrijeme, kada sam prije spomenuo koncept ljudskih bića kao bića prakse, time sam se dotaknuo i njihovih glavnih tema. Na mene je uvelike utjecao rad Gaje Petrovića i Vranickog, i svaki put bih se pokušao vidjeti s njima kada sam prije bio u Zagrebu. Ideja da se ljudski razvoj učini središnjim konceptom socijalizma i isticanje da se taj razvoj može dogoditi tek putem prakse je, doista, povratak kritičkim uvidima Marxa kojih su oni toliko bili svjesni. Mislim da je humanistički marksizam koji su oni isticali ono o čemu se radi kod socijalizma 21. stoljeća, i što više radimo na njemu, to će više i uvidi grupe Praxis biti priznati.

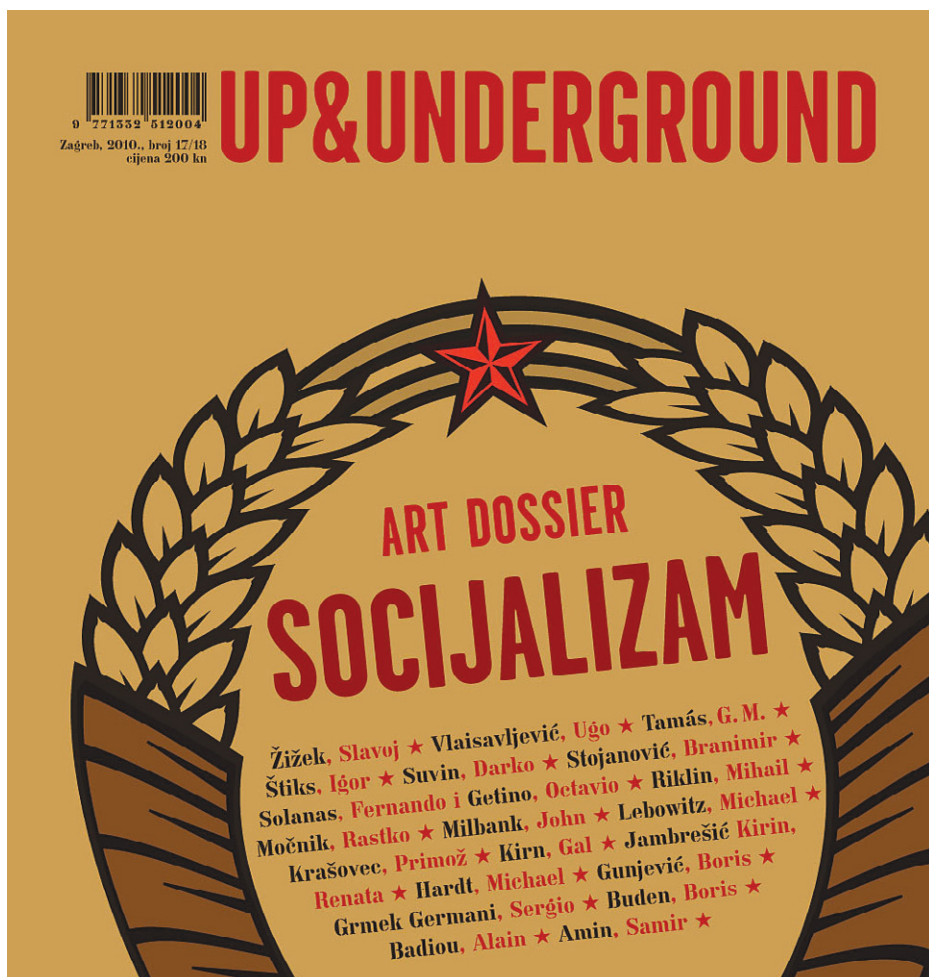
IZLAZAK IZ KRIZE KAPITALIZMA?

★ Misлите li da će trenutna kriza kapitalizma dovesti do odbacivanja kapitalizma u drugim dijelovima svijeta i do potrage za socijalističkom alternativom? Kao što znamo, nakon Velike depresije 1930-ih, kapital se ponovno restrukturirao i umjesto novog i boljeg svijeta dobili smo sporazum u Bretton Woodsu, MMF i Svjetsku banku. Nije li trenutna kriza samo nova metoda da se ponovo ojača stari sistem?

★ Kriza u kapitalizmu nije isto što i kriza kapitalizma. U nedostatku subjekata spremnih da se bore da promijene sistem, kapitalizam ima slobodne ruke da se pokuša restrukturirati. I upravo je to ono što vidimo da se događa nakon što bi G20 trebao zauzeti mjesto G7; to znači da restrukturacija međunarodnog kapitala uključuje inkorporaciju novih kapitalističkih aktera (posebice Kinu, Indiju i Brazil). No, s druge strane, valja još vidjeti hoće li taj pokušaj restrukturacije uspjeti. Međutim, važnije pitanje je hoće li pokušaj da se radnička klasa prisili na plaćanje cijene za nedostatke kapitalizma stvoriti nove aktere koji će biti sve više orijentirani prema ukidanju kapitalizma. To je bio obrazac u Latinskoj Americi, a trenutno otpor možemo vidjeti i u Grčkoj, i čini mi se da ćemo ga vidjeti i drugdje. Mislim da je to važno i da ima mnogo potencijala. Ali otpor po sebi može dovesti samo do promjena nekih mjera kapitala i ne dovesti



dalje od nekih reformi. Da bismo učinili korak dalje, mislim da je nužno i razumjeti prirodu kapitala, i imati viziju socijalističke alternative. Mislim da je prvo od toga početak – kao što pokazuje povećani interes za Marxa u kontekstu krize. No, moramo raditi i na drugome, kako bismo pokazali da se kod socijalizma ne radi o društvu koje kontrolira i kojim dominira država, već da socijalizam za koji se mi trebamo boriti mora stvoriti preduvjete za pravi ljudski razvoj. Hoće li trenutačna kriza biti nova metoda za jačanje starog sistema? Samo će borba to odlučiti. ■



KRAH NEOLIBERALIZMA I(Z) SOCIJALISTIČKE PERSPEKTIVE



NIJE SAMO KAPITALIZAM U KRIZI, VEĆ I LJEVICA SAMA. MEĐUTIM, UPRAVO U VRIJEME KRAHA NEOLIBERALIZMA DOŠLO JE VRIJEME DA SE PONOVO PROPITA POZICIJA, SMISAO I BUDUĆNOST LJEVICE
— TONČI VALENTIĆ

U suvremenoj društvenoj i političkoj teoriji u posljednjih dvadeset godina postoje dvije struje od središnje važnosti za promišljanje moderne ekonomsko-političke i kulturne globalne konstelacije: to su neoliberalizam i socijalizam. Iako se čini da smo nakon pada Berlinskog zida svjedočili veličanstvenoj pobjedi neoliberalne doktrine, događaji u protekla dva desetljeća pokazali su u kojoj je mjeri takva pobjeda bila privremena, krhka i varljiva. Ako su ljevica i marksistička društvena teorija tradicionalno bile smještene u širi kulturalni okvir moderniteta, onda su neoliberalizam i tzv. treći put kao njegova suvremena ideološka krinka označitelj postmodernih tendencija.

Nakana ovog teksta je pružiti kratki kritički osvrt na neke suvremene teorije koje se bave trenutnom konstelacijom ljevičarskih i neoliberalnih snaga, odnosno pružiti prikladan interpretativni okvir za tumačenje dijalektike kapitalističkog moderniteta. Nakon sažetog iznošenja općih ekonomsko-političkih i društveno-intelektualnih parametara recentne društvene teorije, pokušat ću dati presjek osnovnih strujanja unutar pojedine doktrine i kritički revalorizirati njezin značaj u navedenoj društvenoj konstelaciji. I neoliberalizam i nova ljevica svoju su kreativnu energiju proteklih desetak godina uvelike ulagali u utopijsku misao, odnosno cijeli niz radikalnih mislilaca bio je okrenut spram zamišljanja realnih utopija, što je činjenica sama po sebi dovoljno intrigantna i poticajna za konstruktivnu i plodotvornu raspravu, tim više što su historijski gledano upravo ljevica odnosno socijalizam tradicionalno držali primat nad utopijskim mišljenjem.

Na sličan način, iznenađuje i svojevrsni teološki zaokret koji je učinila ljevica zadnjih godina, zaokret kod mnogih ljevičarskih autora kao rezultat radikalno novog

promišljanja pojmova univerzalnosti i solidarnosti (čemu ću se još vratiti kasnije), što ne znači samo da je desnica izgubila monopol na Bibliju, kao što navodi jedan autor, nego i da je došlo do korjenite promjene u restrukturiranju diskurzivnog polja ljevičarske teorije u kojem je došlo do pojave novog mišljenja kolektivne emancipacije. Ovo je samo jedan od brojnih primjera ve-

**LJEVICA BI TREBALA
POPUNITI PRAZNINU
NASTALU KAO REZULTAT
KRAHA NEOLIBERALNOG
PROJEKTA I OPADANJA
KAPITALISTIČKE DRUŠTVENE
I EKONOMSKE MOĆI**

likih strukturalnih promjena na području društvene teorije, a da bi se one ispravno promislile, potrebno je poći od osnovne premise ovoga teksta na kojem je potrebno izgraditi temelje za suvremeno razmatranje fenomena neoliberalizma i socijalizma.

KRIZA LJEVICE ★ Temeljna je misao jednostavna: danas se u krizi ne nalazi samo kapitalizam, nego i ljevica. Razlika je međutim u tome što je kriza ljevice, kako naglašava ruski politolog Boris Kagarlitsky, ponajprije moralna i ideološka, a ne ekonomska ili društvena, kao što je to slučaj s neoliberalizmom, odnosno njegovom političkom maskom trećeg puta pod kojom se neko vrijeme skrivao. Protiv hegemonije neoliberalnog koncepta spomenuti je autor napisao trilogiju *Novi realizam, novi barbarizam, Sumrak globalizacije i Povratak radikalizma*, nastojeći se uključiti u diskusije o razlozima kraha ljevičarske politike koja je primarno zakazala, kao što pokazuje u trećem svesku spomenute trilogije, u institucionalnom i organizacijskom smislu. Njegov je stav nedvosmislen: nasuprot nekim zapadnjačkim tumačenjima, divlji tranzicijski

kapitalizam i nerazvijena postkomunistička demokracija Istočne Evrope i Trećeg svijeta pokazali su da postoji snažna potreba za univerzalnom novom ljevicom kao *jedinom istinskom alternativom* onome što naziva novim barbarizmom, svodeći raspravu na tezu: socijalizam ili barbarstvo, jer trećeg puta naprosto nema.

Pogledamo li povijesnu situaciju, ljevičarske ideje i socijalizam imale su većinsku prevlast u svijetu 60-ih i 70-ih godina, intelektualno hegemonizirajući sva važna središta i ustoličivši ideju kolektivne emancipacije, od socijaldemokratske Švedske i Francuske 70-ih, do Tokija i Oceanije. A onda se ljevičarska plima naglo povukla, kako to slikovito kaže Göran Therborn u svojoj knjizi o postmarksizmu, i našao je neoliberalni tsunami rušeći sve pred sobom. Socijalističke i ljevičarske konstrukcije su srušene, a marksističke ideje nestale su u općem potopu. Trijumfirao je liberalni kapitalizam koji se trudio prikazati kao moralni "kapitalizam s ljudskim licem", a pad Berlinskog zida postao je "nova igra liberalizma" u kojoj je pobijedilo barbarstvo i totalitarna dispozicija svijeta kao horizonta ostvarivanja biopolitičke moći koja sve prirodne znanosti pretvara u bioznanosti, humanost u barbarizam, a političku ekonomiju u mikrofiziku moći imperijalnih sila.

VRATITI KOMUNIZMU IZVORNI SMISAO ★ Međutim, sagledamo li ovu problematiku iz druge perspektive, pokazuje se da je pobjeda liberalizma dobrano uzdrmana: neki autori govore o kraju neoliberalne utopije i liberalnoj demokraciji koja je umrla dvaput: jedanaestog rujna, kad je teroristički napad poljuljao temelje demokracije i razvijene zemlje svijeta odveo u ponor biopolitičkog nadzora i psihosocijalne paranoje, i drugi put 2008. s nastupanjem teške ekonomske krize na globalnoj razini, pri čemu se pokazalo da i najtvrdokornije neoliberalne države poput SAD-a moraju

posegnuti za socijalističkim rješenjima poput redistribucije dobara da bi umanjile krizu (gubitak novca velikih privatnih poduzeća saniran je iz državnog proračuna, baš kao što je to bio slučaj u socijalističkim zemljama, samo s razlikom što je ovdje *privatni kapital* spašen zahvaljujući poreznim obveznicima, odnosno građanima). Kao što kaže Michael Hardt u svom zanimljivom tekstu *Zajedničko u komunizmu* u kojem propituje odnos marksizma i biopolitike, vladavina kapitala dovedena je u pitanje. On se poduhvaća kritike kejnseijanskog sistema gdje nadilazi opreku privatno (kapitalizam) ili javno (socijalizam) vlasništvo, zalažući se za neku vrstu komunističkog zajedničkog vlasništva, dakako iz suvremene perspektive, a ne povijesnog očitovanja marksizma do devedesetih godina prošlog stoljeća.

Vratiti konceptu komunizma njegov izvorni smisao i kritički propitati biopolitičku, nematerijalnu proizvodnju na hegemonijskom položaju, to su dvije osnovne sastavnice njegova teksta koji se dijelom može povezati s idejama koje u suradnji s Negrijem izlaže u ključnim knjigama političke teorije početka 21. stoljeća, *Imperij* i *Mnoštvo*. Hardt smatra da je jedno od glavnih područja borbe danas borba između materijalnog i nematerijalnog vlasništva te da se neoliberalizam oštro protivi ideji zajedničkog vlasništva, pri čemu, primjerice, velike korporacije (npr. farmaceutske kompanije, softverske tvrtke ili krupni kapital koji javni prostor pretvara u privatni) privatiziraju zajedničko dobro čovječanstva doslovce ga kradući od onih čije je on vlasništvo, bili oni građani Prvog svijeta ili seljaci Trećeg svijeta.

U tom je smislu neoliberalni proces akumulacije izvlaštenjem opasan i nepoželjan, a ljevica na njega nije našla prikladan odgovor, osim nekog oblika "kognitivnog kapitalizma" koji se kreće u smjeru od profita do rente, odnosno patenata ili slobodnog softvera kao onog što za Hardta predstavlja alternativni način proizvodnje, tzv. *komunizam zajedničkog*, pri čemu se biopolitički

aspekt komunizma danas sastoji u ukidanju te vrste privatnog vlasništva ili pak povećavanju stupnja i udjela zajedničkog u kapitalističkoj ekonomiji. Iz te se perspektive javlja i već poznato Mnoštvo kao novi subjekt preobražene biopolitike.

NESTANAK KLASI I SOLIDARNOSTI ★ Treba naglasiti kako su u suvremenoj neoliberalnoj, a nažalost dijelom i ljevičarskoj teoriji gotovo posve iščezli pojmovi klase i solidarnosti kao dva gotovo nepristojna pojma koje nije uputno koristiti u “ozbiljnim” raspravama. Klasa, koja je nekad bila jedan od najvažnijih pojmova u ljevičarskom diskursu, u novije je vrijeme izbačena iz rasprave; kao što kaže Therborn, nesumnjivo zahvaljujući svom porazu u kapitalističkoj klasnoj borbi, ali također i zato što je postindustrijska demografija razvojem izbačena iz prijašnjeg teorijskog odnosno geografskog središta. Pojam klase više kao da nije sastavni dio ljevičarske priče, nego usputni pojam iz tradicionalne sociologije, a njezin društveni izgled postao je nerazpoznatljiv nakon što je postao sastavnim dijelom političke filozofije diskurzivne hegemonije, ponajprije u radovima Mouffe i Laclaua.

Stoga je u pravu Balibar kad, govoreći o univerzalnosti antagonizama, govori da je klasa jedna determinirajuća struktura koja pokriva društvenu praksu, ali da nipošto nije jedina. Izostanak globalne klasne analize već spomenuti Kagarlitsky sigurno bi pripisao slabosti ljevice koja je odbacila i tradicionalna shvaćanja proletarijata i radničke klase, naravno stoga što ti pojmovi više nisu prikladni u današnjem postfordističkom periodu u kojem ih je nužno ponovno promisliti. Isto je i s pojmom solidarnosti koji gotovo da je posve iščezao iz stručnog, ali i javnog diskursa, i koji je potrebno nanovo promisliti (kao što to primjerice čini Hauke Brunkhorst u svojoj epomimnoj knjizi) da bi ga se nanovo inkorporiralo u tijelo suvremene lijeve misli. Baš kao što utjecaj novih tehnologija (poput npr. piratstva, besplatnog softvera i nadzora nad internetom) stvara nove izazove kapitalizmu i otvara polja za ljevičarsku borbu, tako i pojam solidarnosti prožima društveno tkivo i izaziva neoliberalnu ideologiju na propitivanje vlastitih polazišnih osnova zbog kojih se nalazi pred propašću.

Strukturalni problemi kapitalističke ekonomije i neoliberalnog kapitalizma u sve većoj mjeri izlaze na vidjelo, za razliku od razdoblja neposredno nakon pada Berlinskog zida kad je stanje ljevice posvuda u svijetu bilo katastrofalno, a svaki oblik ljevičarske pa čak i socijaldemokratske politike marginaliziran. Utoliko se može reći da su dramatična društvena i ekonomska recesija s kojom se danas suočavaju kapitalistička društva rezultat poznate utopijske vizije o kraju povijesti te da je ljevica bila u pravu kad je nevoljko prihvaćala ovu novu postmodernističku utopiju. Ako neoliberalizam, unatoč svom ekonomskom neuspjehu, i dalje zavlada na poziciji ideološkog hegemonu, zavladaat će stanje koje već spomenuti Kagarlitsky naziva “novim barbarstvom” kakav je već na djelu u Istočnoj Evropi kojom je zavladao neobuzdani kapitalizam ostavivši iza sebe razorne socijalne posljedice. Socijaldemokracija kao najvažnija sastavnica nemarksističke ljevice trebala bi odgovoriti na drugi način umjesto skrivanja pod skutima Trećeg puta kojeg Alex Callinicos u svojoj knjizi antikapitalističke kritike *Protiv trećeg puta* naziva “najboljom ideološkom krinkom neoliberalizma” i proglašava ga odgovornim za socijalnu nepravdu i pomanjkanje osjećaja solidarnosti.

ULOGA LJEVICE U KRIZI ★ Ako dakle govorimo iz perspektive početka dvadesetog i prvog stoljeća, nakon stotinu godina socijalističkih zabluda i neuspjelih marksističkih eksperimenata te neoliberalnih nasrtaja na samo društveno tkivo, onda valja promisliti o stvaranju neke dugoročne i dalekosežnije alternative koja bi imala u vidu da ljevičarska misao danas ipak nije posve iscrpljena kao što se to činilo na kraju prošlog stoljeća te da su primjerice Marxove ideje danas aktualnije nego ikad. S obzirom na probleme s kojima se suočava, ljevica bi trebala popuniti prazninu nastalu kao rezultat kraha neoliberalnog projekta i opadanja kapitalističke društvene i ekonomske moći te se organizirati i reformirati na svim razinama, počevši od teorijskih preoblikovanja do konkretnih formiranja utjecajnih političkih stranaka. Riječima više autora, ljevica bi se trebala vratiti pojmu politike koji je danas toliko zamagljen da mu se stvarni obrisi više ne naziru i oblikovati programe konkretnoga socijalnoga razvoja koji ne bi bili tek mrtvo slovo na papiru.

Pri tome dakako treba imati na umu da ljevica ovdje označava vrlo širok spektar različitih teorijsko-političkih pozicija. Već spomenuti Therborn u svojoj knjizi recentnu ljevičarsku politiku locira na osnovi teorijskog (marksizam kao intelektualna tradicija) i političkog pola (socijalizam kao društveni poredak suprotstavljen kapitalizmu), navodeći doista respektabilan broj suvremenih lijevih tendencija: marksizam, žilavi marksizam, neomarksizam, socijalizam, neomarksistička ljevica, nemarksistička ljevica, znanstveni marksizam, postmarksizam, kapitalizam i socijalizam. Ovoj podjeli možda bi se moglo prigovoriti da preveliki utjecaj daje marksističkoj misli unutar lijevih tendencija, ali taj dijagram, kao što i sam autor navodi, potrebno je shvatiti kao posve aproksimativnu mapu koja tek prenosi recentne pozicije, ispravno odvajajući teorijski od političkog dijela.

U tom smislu postavlja se opravdano pitanje koji tip ljevice bi u najvećoj mjeri bio prikladan kao pozicija koja bi se mogla konkretno organizirati na svim razinama i doista postati vodećom i poticajnom snagom za rješavanje problema navedenih u ovome tekstu, počevši od neuspjeha neoliberalizma da stvori neku koherentnu platformu za stvaranje “kapitalizma s ljudskim licem” pa sve do izrastanja bezbrojnih novih zidova nastalih nakon pada Berlinskog koji služe zato da bi se mogao kretati kapital, ali ne i ljudi, naročito oni koji ne pripadaju povlaštenoj klasi Prvoga svijeta te su stoga (u Hardt-Negrijevim terminima) Mnoštvo kao novi subjekt biopolitike. Koja je dakle pozicija među gore spomenutima najverodostojnija sačuvati ljevičarsko naslijeđe i ujedno ga uzdignuti (*Aufhebung*) na višu razinu teorijske refleksije i socijalističke prakse u reformiranom smislu socijalističkih strujanja?

GOTOVO JE S EUFORIJOM KRAJA POVIJESTI ★ Ako liberalna demokracija nije pobijedila padom Berlinskog zida koji je, prema nekim autorima, tek zakašnjela posljednja revolucija moderne koja je “do krajnjih konzekvencija dovela transparentnost materijalističke prirode neoliberalnog kapitalizma”, onda znači da se nikakva radikalna revolucija postojećeg svijeta nije dogodila. Prema Badiouovim riječima, došlo je tek do promjene u kojoj se sada država “legitimira drugom vrstom artikulirane moći upravljanja zajednicom” nego onom utemeljenom na reprezentaciji klasno-socijalnih interesa građana. Gledano

iz te perspektive, posve je opravdana poznata Žižekova opaska da danas ne bismo trebali postavljati klasično pitanje “u kojoj su mjeri ideja komunizma i socijalizma danas aktualne i pertinentne, i mogu li se iskoristiti kao operabilna oruđa za teorijsku analizu i političku praksu?”, nego adornovski upravo suprotno: kako bi se današnja situacija doimala iz perspektive klasične socijalističke ideje iz prošlosti, odnosno kako bi na nas danas gledali oni koji su početkom dvadesetog stoljeća socijalističke ideje provodili u praksu?

Ova izokrenuta perspektiva nužna je da bismo sagledali biopolitičko stanje s onu stranu kulta humanističke kulture, stanje razvijenog neoliberalnog svijeta u kojem ideologija postaje tek “postpolitička borba za vrijednosti”. Gotovo je s euforijom kraja

POZNATA OPREKA ROSE LUXEMBURG “SOCIJALIZAM ILI BARBARIZAM” NANOVO JE OD PRESUDNOG ZNAČAJA ZA OPSTANAK SOCIJALNOG TKIVA JER ĆE U SLUČAJU NEUSPJEHA UPRAVO LJEVIČARI BITI ODGOVORNI ZA TRIJUMF BARBARIZMA

povijesti, a neoliberalni globalni kapitalizam pokazao je i svoje “apokaliptične potencijale”: on proizvodi trajnu nesigurnost i nestabilnost, dovodeći do “društva rizika” i teške ekonomske krize, najveće od Velike depresije tridesetih godina prošlog stoljeća. Da bi borba protiv logike kapitala bila uspješna, ljevica se, kako to opetovano naglašava Kagarlitsky, mora vratiti svojim korijenima, marksističkoj kritici kao radikalnoj alternativni globalnom kapitalizmu koja bi iznova naglasila svoj stoljetni, a sada dobrim dijelom zaboravljen cilj stvaranja pravednijeg društva koje počiva na većem stupnju solidarnosti i stvaranja vlastite ideološke hegemonije u gramscijevom smislu riječi, s onu stranu pukog kritiziranja globalnog ekonomskog sustava u raznim varijantama antiglobalizacijskih pokreta. Distanču spram bilo kakvog eksplicitnog socijalizma koja obilježava današnju evropsku političku ljevicu možda ne treba shvaćati isključivo kao manu, s obzirom da je važnije da se određena postsocijalistička ljevičarska agenda oblikuje kao relevantan i produktivan akter na globalnoj i lokalnoj razini, kao projekt s jasno ostvarivim ciljevima.

Drukčija je priča s teorijskim neomarksizmom koji se posvema razlikuje od suvremenih političkih ljevičarskih pokreta. Njega zastupaju autori čija intelektualna kreativnost nije umanjena činjenicom da je marksizam preživio povijesni poraz te se i dalje, na originalan način, pozivaju na marksističko naslijeđe braneći ga od “neoliberalnog konformizma”. Politička filozofija koja se formirala na tom tragu u većoj je mjeri baštinič klasične evropske filozofije negoli kritičke društvene teorije ili sociologije pa se stoga i dvije ključne Hardt-Negrijeve knjige mogu smatrati neomarksističkim pokušajem iznošenja platforme za mogućnost demokracije na globalnoj razini, naglašavajući mogućnost transformacije nekim snažnim događajem (pisan ipak s malim slovom, za razliku od onto-teološki shvaćenog Badiouovog Događaja) i zahtjevom za radikalnom pobunom Mnoštva koje se ne libi pozivati na Lenjinovu *Državu i revoluciju* kao inspiraciju za “destrukciju suvereniteta”, kako navodi jedan autor. Između trokuta društvene znanosti, politike i filozofije nalazi se čitav spektar ljevičarske misli koja je danas ipak

žilava, unatoč tome što se doima kao da se posve prepustila defetizmu i pristala na igru “kapitalizma s ljudskim licem” umjesto njegova nadvladavanja.

VRIJEME ZA ZAOKRET ★ Zaključno kazano, intelektualna kreativnost ljevice nije posustala, a pokušaji revitalizacije ljevičarskih ideja namrijetih iz prošlosti zbivaju se pod agendom ponovnog propitivanja samih temelja socijalističko-marksističke hegemonijske doktrine, ovaj put lišene njezina historijskog naslijeđa odnosno balasta propuštenih šansi i poraženih političkih sustava. Čini se da je vrijeme za zaokret, za tematsku promjenu diskursa koji će znati nositi se s kapitalizmom koji u mnogima proizvodi osjećaj bijesa. Pritom je važno imati na umu da se otvaraju i nove fronte borbe te da se ono što je ovdje rečeno o unutarnjim podjelama ljevičarskog pokreta, odnosno njegova društveno-političkog angažmana, odnosi dobrim dijelom na “rubne” dijelove globalnog sustava, tj. da se o sudbini kapitalizma dvadeset i prvog stoljeća vjerojatno neće odlučivati na evropskom ili američkom tlu, već na “periferiji” sustava, u zemljama Latinske Amerike, u Aziji ili Africi, napose u Kini čiji fascinantant spoj permisivne kapitalističke ekonomije i komunističkog državnog aparata potiče na razmišljanje o azijskim tigrovima kao novoj ekonomskoj velesili koja bi ubrzo mogla nadjačati stare imperijalne hegemonije.

Putanja kojom se kreće svijet u ekonomskom i ideološkom smislu umnogome je krivudava i stari koncepti tumačenja svijeta više nisu prikladni instrument za analizu. Nastanak onog što je postmarksistički sociolog Manuel Castells nazvao “umreženim društvom”, oslanjajući se na informacijski shvaćen pojam mreže kao društvene spona koja povezuje društvene sustave ključna je i u novoj varijanti shvaćanja svijeta kao umreženog Imperija, kugle kojoj je središte posvuda, a periferija nigdje, pri čemu su i globalni suveren i njegova opozicija prikazani kao umrežene moći. Pri tome mreža kao takva nema “nikakvu političku afilijaciju”, što može biti i ozbiljna prepreka pri stvaranju neke globalne fronte jer mjesto moći može zauzeti bilo tko; ona je naprosto difuzna i raspršena posvuda. Koji su dakle zadaci ljevičarske misli i praktičnog djelovanja u današnjem umreženom i globaliziranom svijetu? Ona se doista nalazi na prekretnici, križanju puteva između vladajuće elite i mnoštva; njoj danas očajnički nedostaje politika, ali ne politika povratka na stari socijalizam, već ispunjenje starog marksističkog zahtjeva za slobodom svakog čovjeka kao uvjetom slobode za sve. Nužno je što hitnije ispuniti političku prazninu koju je iza sebe ostavio neoliberalni kapitalizam te izaći iz starih sukoba i paradigmi u horizont ozbiljenja starih ideja na novim zasadama, prilagođenih novome vremenu i novim društvenim okolnostima. U tom je smislu poznata opreka Rose Luxemburg “socijalizam ili barbarizam” nanovo predpresudnog značaja za opstanak socijalnog tkiva jer će u slučaju neuspjeha upravo ljevičari biti odgovorni za trijumf barbarizma. Nužno je također i vraćanje pojma klase i klasne borbe, kao i solidarnosti, deregulacije i redistribucije dobara u politički diskurs ljevice. Potrebno je odlučnosti i snage za moralno djelovanje kako bi se doveo u pitanje sistem globalnog kapitala i njegovih lokalnih političkih predstavnika, a ako ljevica sama ne bude imala snage za taj pot-hvat, onda će posljedice biti razorne za čitav svjetski politički, ekonomski, društveni i kulturni poredak. ■

MEĐUNARODNA KONFERENCIJA

KOLAPS NEOLIBERALIZMA I
IDEJA SOCIJALIZMA DANAS02. – 07. 05. 2010.
KINO EUROPA
ZAGREB

Umjesto da postavljamo očito pitanje "Je li ideja komunizma danas još uvijek aktualna, može li još uvijek biti korištena kao sredstvo analize i politička praksa?" trebali bismo postaviti suprotno pitanje: "Kako naša današnja situacija izgleda iz perspektive komunističke ideje?"

– Slavoj Žižek, *Druga smrt neoliberalizma*

★ Na svim događajima osiguran je simultani prijevod s engleskog na hrvatski i s hrvatskog na engleski. Slušalice su uključene u cijenu ulaznice i mogu se podići pred ulazom u dvoranu.

NEDJELJA (02.05.)

19:00

**SVEČANO
OTVORENJE**

okrugli stol
**"Socijalizam u
 Jugoslaviji, socijalizam
 danas: što je dovelo do
 raspada Jugoslavije?"**

**Stipe Mesić, Predrag
 Matvejević, Budimir
 Lončar i dr.**
 moderira: **Tvrtko
 Jakovina**

- ★ Ulaz na sve panele: slobodan
- ★ Ulaznica za predavanja: 25,00kn.
- ★ Ulaznica za predavanje Slavoj Žižeka: 40,00kn.
- ★ Ulaznica za okrugli stol "Kolaps neoliberalizma i ideja socijalizma danas": 25,00kn.
- ★ Ulaz na video-konferencije: slobodan.
- ★ Ulaz na promocije knjiga: slobodan.
- ★ Sve ulaznice mogu se kupiti na blagajni kina Europa.

PONEDJELJAK (03. 05.)

18:00
Promocija knjige
Mihail Riklin
Komunizam kao religija. Intelektualci i Oktobarska revolucija
Fraktura, 2010.

20:00
Predavanje
Slavoj Žižek
“Zašto napustiti svaku nostalgiju za jugoslavenskim samoupravljačkim socijalizmom?”

UTORAK (04. 05.)

15:00 – 18:00 panel
“Širenje područja borbe: Mi, radnici, seljaci, studenti...”
moderira: **Marko Pogačar**
• **Andrej Nikolaidis:** “Što sve možeš raditi sa socijalizmom kada je mrtav”
• **Stipe Ćurković:** “Protiv praznog homogenog vremena tranzicije”
• **Mate Kapović:** “Razvoj novog studentskog pokreta u Hrvatskoj”
• **Dean Duda:** “O reartikulaciji klase u uvjetima blokade”
• **Andrea Zlatař:** “Studentska pobuna i emancipacijski potencijal”
• **Igor Štiks:** “Jedan svijet – jedna borba! Radikalno-demokratske prakse u Hrvatskoj u međunarodnom kontekstu”

18:00
Video-konferencija
Michael Hardt

18:00
Promocija knjige
Milan Rakovac
Sinovi Istre
DHK – Istarski ogranak, 2009.

19:00
Predavanje
Michael Lebowitz
“Ponovno otkrivanje socijalizma i ponovno obnavljanje Marxa”

21:00
Predavanje
Gianni Vattimo
“Nužna subverzija”

SRIJEDA (05. 05.)

15:00 – 18:00 panel
“Žene i (per)formativni socijalizam”
moderira: **Rada Borić**
• **Tatjana Jukić:** “Žena kao revolucija: od Garbo do Tita”
• **Renata Jambrešić-Kirin:** “Politike sjećanja žena na život u socijalizmu: moćne supruge, pritajene vjernice i vjerne glasačice”
• **Sandra Prleđa:** “Lomeći valove: feminizam u socijalizmu”
• **Reana Senjković:** “Dvije politike odrastanja (ili: U čemu su naše cure bile bolje?)”
• **Biljana Žikić:** “Luksuzne lutke i lokalni mangupi: rodna paradigma”
• **Koraljka Vlajo:** “Porculanski sjaj socijalizma: dizajnerice porculana, Jugokeramika 1953.-1991.”

18:00
Promocija knjige
Slavoj Žižek
Druga smrt neoliberalizma,
Fraktura, 2010.

19:00
Okrugli stol povodom novoga broja časopisa Up & Underground
“Kolaps neoliberalizma i ideja socijalizma danas”
S. Žižek, S Amin, M. Lebowitz, M. Ryklin, itd.
moderira: **Srećko Horvat**

21:00
Predavanje
Mihail Riklin
“Svetost i moć. Je li religiozno buđenje iz komunističkoga sna samo još jedan san”

ČETVRTAK (06. 05.)

15:00 – 18:00 panel
“Umjetnost je revolucija, revolucija je umjetnost!”
moderira: **Ozren Pupovac**
• **Boris Buden:** “Susan Boyle meets Džimi Barka: od kulture utopije do utopije kulture”
• **Gal Kirn:** “Nastavljanje revolucije drugim sredstvima?”
• **Miklavž Komelj:** “Kako misliti partizansku umjetnost?”
• **Branimir Stojanović:** “Umjetnost i njen odnos prema Narodno oslobodilačkoj borbi”

18:00
Promocija knjige
Andrej Nikolaidis
Homo Sucker: poetika Apokalipse
Algoritam, 2010.

19:00
Predavanje
G. M. Tamás
“Država, antonim komunizmu”

21:00
Predavanje
Samir Amin
“Izlazak iz krize kapitalizma ili izlazak iz kapitalizma u krizi?”

PETAK (07. 05.)

14:00 – 17:00 panel
“Od utopije do totalitarizma”
moderira: **Igor Štiks**
• **Ugo Vlaisavljević:** “Goli otok – nepostojeće mjesto stvarno postojećeg humanizma”
• **Milan Rakovac:** “Jadranski arhipelag Gulag”
• **Renata Jambrešić-Kirin:** “Političke zatvorenice i zavjera šutnje”
• **Vera Winter:** “Stradanja žena na Golom otoku i Sv. Grguru”
• **Vladimir Bobinac:** “Vođenje po logorištu Golog otoka”
• **Pavao Ravlić:** “Trostruko određenje Golog otoka: zemljopisno, kao sustav udbaškog preodgajanja i kao Spomen područje”

17:30
Video-konferencija
Noam Chomsky

18:00
Promocija knjige
Horvat / Štiks
Pravo na pobunu. Uvod u anatomiju građanskog otpora
Fraktura, 2010.

19:00
Predavanje
John Milbank
“Je li socijalizam prekapitalistički? između dva Karla – Polanyi i Marx”

21:00
Predavanje
Tariq Ali
“U obranu socijalizma”

★ Komplet ulaznica za Subversive Film Festival uključuje i sve ulaznice za konferenciju.

partneri



sponzori



NA MARGINAMA GLASAČKOG LISTIĆA



ŠTO ZAPRAVO ZNAČI DEMOKRACIJA DANAS, ZAŠTO SU BALKANSKI LOPOVI DALEKO POŽELJNIJI PARTNERI ZA EU OD BALKANSKIH CRVENIH, A TRAGIKOMIČNA ILUZIJA O ZAPADU KOJU SMO GAJILI MI IZ SOCIJALISTIČKOG BLOKA TRAJE I DANAS
— ANDREJ NIKOLAIDIS

Pred graditeljima Autostrade pružala su se polja, močvare, vrtovi i periferijske kućice. Trebalo je strušiti 142 razne zgrade, premjestiti korito potoka Kuniščaka, i zatrpati ogromnu baruštinu duboku do 7 m.

Radilo se bez prekida danju i noću!



Na Autostradi Bratstva i jedinstva od 1. III. - 13. X. 1947.

radilo je dobrovoljno:

muškaraca	395.907
žena	387.699
ukupno	783.606
sati	2.345.770
prebacili	304.219 m ³

Podjeljeno značaka

zlatnih	1.103
srebrnih	3.150
metalnih	7.597

Proglaseno do 27. VIII. 47.

učalnih brigada:

Sindikatskih	66
učenih	39

Pohvaljeno:

Sindikatskih	62
učenih	106

Prošlo mi je ljeto u goste došla Kornelija Marks, prevoditeljica sa SHBCG iz bivšeg DDR-a.

Sjedili su na terasi ispred kuće – ona, njen sin (briljantan, već ozbiljan mali čovjek, znate takvu djecu) i prijatelj. Govorili su o nesporazumima koje imaju sa gazdom apartmana u kojem su odsjeli, o metežu ulcinjske pijace, koja ih podsjeća na Van Goghove slike, o poeziji naših pjesnika, koje tako strastveno voli...

Bio je to konvencionalan, lijeni razgovor – kakav se drugo može voditi po ljetnoj vrućini? Mogli smo, tako, govoreći drijemati još satima da, iz nekog razloga – zapravo to ne može biti objašnjeno ničim osim crvenim Vragom koji mi je šaptao, stojeći nevidljiv na mom ramenu – u jednom trenutku nisam poželio da Korneliji poklonim novi broj Plime, časopisa koji sam uređivao.

Ne bez ponosa pružio sam joj Crvenu Plimu, posvećenu revivalu komunizma, opremljenu adekvatnom naslovnom stranicom, pravovjerno crvenom, ukrašenu velikom petokrakom. Kornelija me je blijedo pogledala i, bez trunke ironije, ozbiljna kako samo Nijemci znaju biti, pitala: a vi ovo, ovdje, smijete štampati?

U trenu sam se osjetio kao sakupljač nacističkih memorabilija čija je prljava tajna upravo otkrivena.

Sjeo sam kraj nje i pokušao joj objasniti kako za nas, odrasle u Jugoslaviji, komunizam nije nešto čega se stidimo, nešto što pokušavamo zaboraviti. Nisam siguran da me je razumjela.

Nedavno su mediji objavili da češki historičari traže od Evropske unije da osnuje Tribunal koji bi osudio zločine komunizma. U informaciji se kaže, „po uzoru na Tribunal

koji se bavio zločinima na prostoru bivše Jugoslavije“. Ali tu se radi o nečem drugom – bude li doista osnovan, taj će sud biti komunistički Nürnberg. Komunizam, kao jedina alternativa kapitalističkom *Raju na zemlji*, uskoro bi, osim što je „istorijski portažen“, mogao postati i kriminalizovan. Čime bi prestao biti alternativa. Poenta pokušaja da se komunizam izjednači sa nacizmom upravo je u tome da se komunizam proglasi nelegitimnom političkom opcijom čiji bi glasni zagovornici, umjesto da dođu na vlast, došli pod udar zakona. Poenta procesa o kojem govorimo je u sljedećem: da se kapitalizam i demokratija, koja, kako bi stari komunisti rekli, *služi* interesima kapitala, proglase ne samo najboljim, nego i jedinim legalnim sistemom.

KOLIKO SLOBODE ZNAČI SLOBODA? * Što nas dovodi do pitanja slobode u ovom, *naj-slobodnijem od svih sistema*. Granice naše slobode su markirane: u demokratiji, možete da birate sve, osim ne-demokratije. Ako vam je to dovoljno slobode, onda OK. Ali konstatujemo, dok je to još uvijek slobodno reći, kako izbor između a, b i c nije sloboda – jedina istinska sloboda je mogućnost da bismo izvan zadanog izbora.

Formalna sloboda je u demokratiji izražena mojim izborom između nosilaca moći. Takvu, formalnu slobodu, koristim na demokratskim izborima. Demokratiju je grafički moguće prikazati kao formular sa a, b, c odgovorima, odnosno kao glasački listić.

Ali suštinska sloboda nije to, nije čak ni odluka da li ću glasati ili ne – suštinska sloboda je, u ovom slučaju, sloboda da budem

protiv demokratije – dakle da biram izvan zadanog koordinata izbora. Ako na glasački listić dopišem ime kandidata koji nije na popisu, ali ja smatram da mu je tu mjesto, listić će biti smatran nevažećim. Margina u demokratiji ne služi za unos teksta, zapažanja – ona je sanitarni koridor koji izbor sa unaprijed zadatim koordinatama štiti od onoga što narušava savršenu simetriju i red izborne liste. Demokratija u zadatak uzima da, ni manje ni više, slobodu uobliči u harmoniju. Nevolja je u tome što sloboda teži haosu.

Tranzicija, IZMEĐU OSTALOG, ZNAČI I TO: TRANZICIJU OD LOPOVA DO BIZNISMENA. BALKANSKI LOPOVI SU ZA EU DALEKO POŽELJNIJI PARTNERI OD BALKANSKIH CRVENIH. JER LOPOVI, ZA RAZLIKU OD CRVENIH, POŠTUJU SVETOST PRIVATNE SVOJINE

Zato se pod odbranom slobode u demokratiji po pravilu misli na odbranu formalne slobode – pa sistem pravo građana na formalnu slobodu brižno štiti od nedemokratskih elemenata koji zahtijevaju suštinsku slobodu.

Reakcija demokratije na antidemokratsku provokaciju suprotna je od one znamenite *nema slobode za neprijatelje slobode*: čak i ako nećete demokratiju, dobićete je. Čak i ako odbijate formalnu slobodu, ona će vam biti nametnuta – vaše pravo da je ne koristite biće protumačeno kao upotreba te slobode. Napokon, slobodni ste da osnujete partiju

sa antidemokratskim programom i da učestvujete na demokratskim izborima – dakle da prihvatite demokratsku proceduru. Vaša partija čak neće biti zabranjena – sve dok se ne ukaže opasnost da osvojite vlast. U stabilnoj demokratiji, na vlast ne može doći antidemokratska partija, jednako kao što u stabilnom totalitarnom režimu vlast ne mogu preuzeti nosioci demokratije. Kada totalitarni režim uskraćuje slobodu, on to ne čini prostim pozivanjem na autoritet Vode, nego uz to po pravilu ide i konstatacija da je sloboda uskraćena zarad nekog Višeg cilja, čije ostvarenje u perspektivi znači dobrobit građana. Kada se u demokratiji uskraćuje sloboda, to se takođe čini zbog Višeg cilja – radi održanja demokratije, dakle radi dobrobiti građana.

U demokratiji, sloboda mora biti ograničena – sistem ne dozvoljava autodestruktivnost. A upravo bez prava na autodestruktivnost nema istinske slobode. Slično je u hrišćanstvu – moj život protiče u nizu „slobodnih izbora“ (za svaki pogrešan izbor, dođuše, čeka me strašna kazna), ali nemam pravo da slobodno izaberem smrt: suicid je stigmatizovan, onome ko odbaci dar života nema spasa. U hrišćanstvu, postavljena granica slobodnog izbora ipak funkcioniše prirodnije nego u demokratiji. Ako sam hrišćanin, moj simbolički poredak izgrađen je oko Boga čiju volju i Zakon priznajem. Tako: izvršiti suicid znači poreći Zakon, odbaciti simbolički poredak, poreći veliko Drugo koje jedino može donijeti spasenje. U biti, izvršiti suicid znači slobodnom voljom odati brati da ne budemo spašeni. U demokratiji, simbolički poredak se vrti oko ideje slobode.

A vrlo je teško objasniti kako moja sloboda u najvećoj mjeri ovisi o pravilno doziranoj i raspoređenoj neslobodi – jer nesloboda je ono što u krajnjem garantuje moju slobodu.

Demokratiju danas treba braniti od ljevičara, od „zatucanih hrišćana“, od „islamskih fundamentalista“, od *zelene prijetnje*, kao i od antiglobalista, desničarskih grupa... Sve je više neprijatelja sistema, kako spoljnih, tako i unutrašnjih – poput korupcije. Tako mnogo neprijatelja tako savršenog sistema, koji svima donosi tako puno dobrobiti – čovjek dolazi u iskušenje da kaže kako nešto stvarno nije u redu sa ljudskom prirodom koja se buni protiv vlastitog dobra. Ali demokratija počiva na rusovskom uvjerenju da je čovjek dobar, a demokratija je tu da ga učini još boljim, tako što će ga podsticati da zaviri dublje u sebe i tu pronade nove i nove zalihe tolerancije koja se, nekim čudom, obično manifestuje kao ravnodušnost.

Evropski parlament je 2. aprila 2009. donio rezoluciju o Evropskoj savjesti i totalitarizmu kojom odaje priznanje svim žrtvama totalitarnih i nedemokratskih režima u Evropi, kao i borcima protiv tiranije i represije. Slava im. Ali šta je sa žrtvama demokratskih režima? Na primjer, sa žrtvama alžirske borbe za nezavisnost? Nisu li se Alžirci borili “protiv tiranije i represije”, a za slobodu? Ali oni se nisu borili protiv totalitarne, nego protiv demokratske države. Alžir je zahtijevao ono izvan granica ponuđene formalne slobode – zahtijevao je suštinsku slobodu, što nas vraća na našu tezu.

Ono sa čime se danas suočavamo nije samo ekonomska kriza, nego i kriza demokratije. Sve više glasova sa autoritetom promišlja alternativu demokratiji. Koja je sve više pojedinaca i identitetskih grupa gurala u bjelilo, neprepoznatljivost margine, sve dok središte hartije na kojoj je ispisan sveti tekst demokratije – lista kandidata – nije ostalo gotovo prazno. U najsavršenijoj od svih demokratija, onoj američkoj, na listi su samo dva imena – jedan demokrat i jedan republikanac. To je *ili-ili* izbor. Sloboda izražena *ili-ili* izborom suprotnost je slobodi. Izbor sveden na *ili-ili* je nasilje. Kako u jednoj pjesmi navodi Aleksandar Bećanović – *sloboda je najčistije nasilje*.

Dakle: postoji čitav niz instanci koje o višem dobru i onome što je dobro za mene odlučuju mimo mene, sve dok na kraju, filtrirana sloboda do mene ne stigne u obliku dva kandidata. Vjerovati u takvu slobodu znači biti demokratski fundamentalista – znači biti nepokolebljivo uvjeren da je sistem odlučivanja u moje ime savršen i zaštićen od zloupotrebe, biti u to uvjeren uprkos dokazima (čitavom nizu američkih predsjednika). U takvu se slobodu ne može vjerovati. Takvoj se slobodi možemo jedino pokoriti.

Terry Eagleton piše kako su historičara A. J. P. Taylora jednom, “kada je trebao postati članom Magdalen Collegea u Oxfordu, upitali je li istina da su njegova ljevičarska uvjerenja ekstremna. On je odvratio da jest, *ali da ih se on umjereno drži*”. Eagleton dodaje kako, “nasuprot Tayloru, postoje i oni koji imaju posve umjerena politička stajališta, ali ih se drže ekstremno”.

Na tom osnovu – ekstremnog zastupanja umjerenih političkih stavova – nastala je čitava nova klasa onih koji su ekstremno umjereni, klasa demokratskih fundamentalista, demokratska ideološka policija koja patrolira prostorom javnog života, sriče napamet naučene šlafne *jevanđelja po slobodi i ljudskim pravima*, upire prstom i traži sankcije za one koje prepoznaju kao uvredu ili prijetnju demokratiji: talibani demokratije.

UMIRANJE POLITIKE ★ Marijan Krivak u knjizi „Biopolitika – nova politička filozofija“ tumači nauk koji Rancière iznosi u *La Mésentente – Neslaganje*.

Po Rancièreu, osnovno načelo politike je jednakost. Međutim, on pod politikom ne misli na ono što se svakodnevno naziva *politikom*. Ono što se prikazuje kao politika po njemu je, zapravo, *policiranje* – što je tačka u kojoj se naslanja na Fukoa, prije svega na *Nadzor i kaznu*, primjećuje Krivak.

DOK BIH NOĆU LEŽAO U KREKETU I GLEDAO LIMENKE SA ŠARENIM LOGOTIPIMA, ZAMIŠLJAO SAM OBEĆANU ZEMLJU KAPITALIZMA. ZEMLJU U KOJOJ JE SVE SAVRŠENO I U KOJOJ SVI MOGU KUPITI SVE. TRAGIKOMIČNA ILUZIJA O ZAPADU KOJU SMO GAJILI MI IZ SOCIJALISTIČKOG BLOKA TRAJE I DANAS

Distinkcija je jasna: sa jedne strane stoji sistem policijske logike. Tu je država (u punoj mjeri uključujući tu i one koje nazivamo *demokratskim* – zbog toga Rancière u jednom intervjuu kaže kako *nijedna država nije demokratska*), sa svojim poretkom dominacije, sa svojim institucijama i tehnikama. Po Rancièreu, mediji i organizacije civilnog društva su, jednako kao i ljudi sa pendrecima, dio sistema policiranja. Doista: čak i kada se suprotstavljaju vladajućoj partiji, oni traže promjenu, ili kako kažu, poboljšanje, unutar konsenzualnog sistema demokratije, ne promjenu samog sistema. Sa druge strane stoji egalitarna logika i oni „koji nemaju (u) djela“. Kao u Aristotelovom gradu, postoje samo dvije stranke – bogati, koji upravljaju poretkom, i siromašni, oni koji su isključeni iz poretka. Bogati su antipolitični, kao što je i njihov sistem konsenzualne demokratije osmišljen da bi spriječio svaku istinsku političku akciju. Sa druge strane, „partija siromašnih utjelovljuje politiku samu“.

Iako se sistem *konsenzualne* demokratije poziva na egalitarnost, u njemu egalitarnost postoji samo u tragovima – na izborima („svaki glas vrijedi jednako“) ili pred sudstvom („pravda za sve“). Slijedeći Rancièreov stav da je politička reprezentacija „oligarhijska institucija“, dolazimo do stava da je parlament, koji treba da reprezentuje volju naroda, i sam oligarhijska institucija, gdje sjede predstavnici oligarhije koja se samoobnavlja stičući svake 4 godine legitimitet na “demokratskim izborima” (legitimitet im u sistemu konsenzualne demokratije oduzima – korupcija).

Tamo gdje se sudare policijska i egalitarna logika „dogada se zbivanje političkog“. Jednakost, kao srž političkog, „mora biti suprotstavljena institucionalnim procedurama“. Jednakost, dakle, neće biti ostvarena kroz izbore i parlamentarni sistem.

Neslaganje je ono što porađa politiku. „Razumjeti, ustvari, znači biti poslušan prema naredbi. Dvije su reakcije na zahtjev za razumijevanjem. Jedna je u prihvatanju pitanja – razumiješ li? – tek kao naredbe na koju se ne treba odgovarati. Druga je da se eksplicitno kaže: – Razumijem što kažeš/ete, no znam da je to tek laž! Time nas želite podčiniti! Ova druga mogućnost konstituirati eminentno političku scenu sukoba/prijepora, *neslaganja*“, piše Krivak tumačeći Rancièreu.

Upravo ta tačka „neslaganja“ je ono na šta misli Simon Critchley kada kaže kako nam danas nasušno treba cinizam. U sistemu konsenzualne demokratije cinizam

je prokazan fenomen – korektori sistema vole da govore o „cinizmu moći“, dok i sam sistem, na primjer kroz usta Baracka Obame, voli da se razračunava sa cinizmom ne-moćnih, onih koji odbijaju da povjeruju u ideološku istinu sistema. Zašto, kada čak i na Wikipediji piše da su Shakespeare i Voltaire itekako držali do cinizma, a Orwel ga definisao kao „suprotnost fanatizmu“? Zato što nam je dosta tih skeptika. Zato cinik upravo kaže: razumijem, ali vam ne vjerujem.

Ali cinizam nije dovoljan. Od tačke neslaganja moguće je poći u dva pravca: ravno u prostor rancièreovski mišljenog *političkog*, ili u potpuno povlačenje, pri čemu je i samoisključenje iz *zajednice konsenzusa* nedvojbeno politički čin.

Zahtjevi za razumijevanjem prednosti konsenzualne demokratije, zahtjevi za razumijevanjem značaja borbe protiv *neprijatelja* poretka, zahtjevi za razumijevanjem značaja međusobnog razumijevanja, koji se najčešće manifestuju kao zahtjevi za dijalogom – apstraktni subjekti razgovaraju o apstraktnom subjektu apstraktne rasprave – sve one panel diskusije, okrugli stolovi i tribine, ukoliko ozbiljno razmotrimo Rancièreovu tezu, ukazuju se kao zahtjevi za poslušnošću *ideološkoj istini demokratije*, koji u krajnjem ukidaju mogućnost političkog djelovanja. *Eksperti i aktivisti* tako se instaliraju kao tumači ideološke istine demokratije i policijski zapisničari skretanja sa ispravnog demokratskog kursa – na taj način, *konsenzualna demokratija* dodatno se udaljava od partije siromašnih. Od njih se očekuje samo da *razumiju* i da se slože – da potvrde konsenzus.



Bezprizorni heroj

Deca su i po instinktu dolazila u partizane, često i protiv volje odraslih boraca. Besprizorni dečak Sirokojno spavao je pod vedrim nebom ili u čekaonici železničke stanice. Za vreme Pete ofanzive njegov dečji glas su slušali i odrasli borci. Tada je Sirogojno bio desetar.

Shvatili smo: ono što Rancière smatra *demokratijom*, nije ono što se svakodnevno naziva tim imenom. Za to on koristi naziv *postdemokratija* ili *konsenzualna demokratija*. Demokratija je danas ideologija globalnog kapitalizma, udaljena od svojih antičkih osnova – ideologija koja je, kao i sam kapitalizam, *antipolitična*: „Političko počinje distribucijom zajedničkih dobara, a ne mjerenjem profita i gubitka“. Filozofija profita suprotstavljena je političkoj filozofiji – u sistemu kojim upravlja logika profita, nema mjesta za politiku.

Konsenzus koji stoji u temelju današnje demokratije mišljen je kao nešto što treba dovesti do kraja istorije i kraja politike. Institucije i cijeli prostor „političkog“ zaposjeli su sivi ljudi koje je nemoguće razlikovati – najbolja ilustracija toga su briselske birokrate, sa

svojim govorom koji ne govori ništa. Govor briselskih birokrata je, *razumijemo li?*, antipolitičan – po Rancièreu, govor je politički logos, govor je ono što čovjeka treba da odvoji od bezlične mase podanika. Ali govor naših eksperata i briselskih birokrata koji ih posjećuju, govor kojim sa svojih skupova nama šalju poruke, upravo je suprotnost tako mišljenom političkom logosu – taj govor stvara masu onih koji razumiju da ništa ne razumiju, ali se slažu.

Ideal današnje demokratije je „politička“ scena na kojoj se svi slažu: takozvana „sretna“ država u kojoj se svi „političari“ i sve „političke“ stranke zalažu za isti „sistem vrijednosti“ (evropski, demokratski, humanistički)... U takvim okolnostima, potpuno je svejedno za koga će građani glasati. Stoga oni i ne glasaju. Kako kažu novinski izvještaji, na izborima za Evropski parlament 66 odsto građana ne glasa. Logična posljedica konsenzualne logike je ukidanje institucije izbora i uvođenje prakse usvajanja odluka aklamacijom.

U takvom sistemu, pojedinac i njegov „sveti“ glas sve je manje važan. Kao što smo imali priliku vidjeti, kada se desi da građani pogrešno glasaju, kada pomisle kako izbori znače slobodno izražavanje njihove volje, a ne potvrđivanje poruka koje su im uputili političari, kao prilikom francuskom odbijanja Evropskog ustava, glasači se šalju na popravni – pruža im se prilika da ponovo glasaju, ovoga puta *ispravno*. Zašto bi građanin, onda, svoj glas smatrao politički vrijednim? Zašto ga ne bi prodao, kao što lideri opozicije i uvijek zgroženi liberalni intelektualci tvrde da rade glasači u Crnoj Gori – prodao i time ga pretvorio u novac, shodno logici profita samoga sistema koji ga poziva na glasanje? Odlukom da proda glas, crnogorski građanin izlazi izvan koordinata zadatog izbora. Budimo dosljedni: prepoznajmo u toj odluci akt slobode.

ŠTA ĆE SVE EU AMNESTIRATI

Ako, i pored svega, ipak mislite: ne dam vam svoju prošlost u nedemokratskom, totalitarnom, Tribunal bi sutra mogao odlučiti – i zločinačkom – sistemu. Ako ipak, između demokratije i socijalističke diktature, vi birate socijalističku diktaturu, a vaš je politički projekt nedemokratski, razmislite još jednom. Danas ste još uvijek lijevi idealisti, ali sutra biste mogli biti zastupnik zločinačke ideologije. Bolje se naviknite na to: nacionalisti podržani religijskim vodama, oni koji vas strašno nerviraju i koje smatraate tako *neevropskim* – oni će sutra biti legitimni partner EU. Vi crveni – nećete. U scenariju koji je sve samo ne SF, Bosnu i Hercegovinu bi sutra u EU mogla uvesti vlast koju najdirektnije kontroliše reis. Na čelu Srbije, u trenutku dok bude primala čestitke od evropskih lidera zbog toga što se „pridružila zajednici evropskih naroda“, mogao bi biti fašista Tomislav Nikolić. U Crnoj Gori, liberalni intelektualci ovih nam dana objašnjavaju kako istinsku demokratizaciju i evropeizaciju ovoj zemlji može donijeti

samo četnički vojvoda Andrija Mandić, čija je stranka u crnogorskom parlamentu odbila Rezoluciju kojom se osuđuje genocid u Srebrenici. Mandić tvrdi da ga u pohodu na vlast podržavaju Zapadne sile.

Tranzicija, između ostalog, znači i to: tranziciju od lopova do biznismena. Balkanski lopovi su za EU daleko poželjniji partneri od balkanskih crvenih. Jer lopovi, za razliku od crvenih, poštuju svetost privatne svojine. Oni svojinu poštuju toliko da su rizikovali slobodu, ne bi li je kradom stekli, dok crveni žele slobodu da bi imovinu oduzimali. A kada su lopovi imovinu stekli, niko više od njih nije zainteresovan da sve, nadalje, teče legalno i nerevolucionarno. Onima koji su svojinu stekli *bespravno* na raspolaganju su sva *pravna sredstva* da tu imovinu zaštite. Lopovi su, tako, uporišne tačke sistema, jer niko se odlučnije od njih neće suprotstaviti ideji redistribucije.

Takođe, *tranzicija* znači i tranziciju od fašista do demokrata. Podsjetimo se: prostorom ex-Jugoslavije su početkom devedesetih vladali fašistički režimi. Sa početkom rata, počela je i tranzicija. Kada su ratovi stali, tranzicija je nastavljena. Tranzicija se, nakon rata u Hrvatskoj, u Bosni i na Kosovu, pretvorila u Četvrti ex-jugoslovenski rat. Nikada objavljeni, ali stoga ne manje strašni, sveopšti rat protiv siromašnih.

U prvobitnoj akumulaciji kapitala, što je, jasno, eufemizam za sveopštu pljačku, bogatiti su se mogli samo oni bliski fašističkim režimima. Danas tajkunski portparoli, brižljivo raspoređeni na strateška mjesta, ističu kako su se bogati obogatili zato što su bili sposobniji. Nisu: obogatili su se zato što su bili privilegovani. Otud i njihov prezir prema ideji jednakosti – jer nejednakosti duguju sve što imaju.

Ideologija ovdašnjih tajkunskih elita danas nije ni nacionalizam, ni vjerski fanatizam, nego ovdašnja verzija socijalnog darvinizma i neo-liberalizma. Vlasti su manje-više odlučne u deklarativnim osudama fašizma. Vladina i skupštinska tijela slijede evropske upute i usvajaju hrpe projekata, zakona i odredbi

koje ex-Ju zemlje trebaju učiniti tolerantnim društvima politički korektnih građana. Vladajuća klasa se iz faze fašizma mirno transformisala u uspješne pro-evropejce.

Socijalni darvinizam je u osnovi – fašizam. Iz ideje da je život takmičenje proizilazi ideja da *the winner takes it all*, pobjednik uzima sve. Iz toga, opet, proizilazi da je gubitnik obespravljen – gubitnik ne uzima ništa, osim onoga što mu dobitnik da. Proizilazi da je gubitnik višak. Iz toga opet proizilazi po-

**ODRASTI U SOCIJALIZMU,
A OSTATAK ŽIVOTA PROVESTI
U ovome... NIJE LI JASNO DA
SMO JEDINU ALTERNATIVU
VEĆ NA POČETKU ODBACILI?
TO NAŠU POTRAGU ČINI -
KAKVOM? NIJE LI TO KAO
FILM KOJI POČNE SJAJNO,
ALI SE ISPOSTAVI DA JE SVE
NAKON POČETKA BIO - PAD.
KAO ALBUM NA KOJEM JE
JEDINO ŠTO VALJA PRVA
PJESMA.**

treba da se viška otarasi. To se ponekad zove rezanje troškova, ponekad otpuštanje viška radne snage, a ponekad – etničko čišćenje.

Veličanje sposobnijih ne razlikuje se u biti od veličanja raso, nacionalno ili kulturno “superiornijih”. Zato se teror većinske vjere i nacije u devedesetih “prirodno” i spontano transformisao u teror “sposobnijih i uspješnih” dvijehiljaditih. Siromašni komšiluk koji zlostavlja jedinu muslimansku familiju u kraju, jer ih vrijeda to što ti muslimani slave Bajram, i tajkuni sa privatnim vojškama koji se uvrijedeno žale da su žrtve zavisti neuspješnih, iz iste su priče.

Socijalni darvinizam je nastavak fašizma drugim sredstvima. Današnje nacionalne finansijske elite rođene su u fašizmu devedesetih. Fašizam, u ovoj ili onoj formi, njihovo je prirodno okruženje. U održanju fašizma njihovi partneri su građani koje su opljačkali – zato je to savršen zločin.

Tranzicija je, ukratko, posljednji u nizu

zločina fašizma na prostoru bivše Jugoslavije.

Ulazak ovdašnjih država u EU biće posljednji čin tog zločina: onaj kojim će posljedice zločina biti konačno legalizovane, a zločinci amnestirani. Ulaskom u EU pod sve se podvlači crta. Demokratizacija ovdašnjih društava i članstvo u EU primarni je interes naših fašističkih lopova: ništa njih neće tako dobro čuvati kao demokratija. Institucije EU koje čuvaju kapital mnogo krupniji i mnogo krvaviji od njihovog bolje će čuvati i njihove kapitale – bolje nego što bi to mogao bilo koji sistem koji bi oni ikada mogli sami izgraditi.

POTROŠNJA ALTERNATIVE ★ Godine 1984. u Sarajevu su održane Zimske olimpijske igre.

Olimpijsko naselje, u kojem su bili smješteni takmičari, naslajalo se na Dobrinju, kvart u kojem sam živio. Omiljena zabava nas klinaca iz kvarta bila je da odemo do Olimpijskog naselja i skupljamo limenke piva i sokova koje su takmičari sa Zapada popili i bacili. Limenke smo nosili kući i čuvali ih na vitrinama u sobama, kao najveće dragocenosti. Razmjenjivali smo ih, onako kako se razmjenjuju sličice sa likovima omiljenih fudbalera.

Jasno je: mi smo skupljali smeće. Ali to nama tada nije izgledalo tako. Dok bih noću ležao u krevetu i gledao limenke sa šarenim logotipima, zamišljao sam obećanu zemlju kapitalizma. Zemlju u kojoj je sve savršeno i u kojoj svi mogu kupiti sve. Tragikomična iluzija o Zapadu koju smo gajili mi iz socijalističkog bloka traje i danas – gomile NVO aktivista i političara koji ponavljaju mantre o pravnoj državi, demokratiji, ljudskim pravima i evropskim standardima u biti se ne razlikuju od sarajevske djece koja su sakupljala limenke – sve su to, i termini i limenke, i bukvalno *prazni označitelji*. U koje, i dalje, uprkos svemu, neobuzdano projektujemo naše želje. Ali kao što se žedan nije mogao napiti iz naših limenki, tako se ni gladan neće najesti od evropskih standarda.

Postoji poučna istinita anegdota vezana za posljednjeg crnogorskog kralja. Nikolu

I Petrovića Njegoša. Kada je u Crnu Goru stigla ruska pomoć u žitu, pred dvorom na Cetinju se okupio gladni narod, koji je zahtijevao da se žito podijeli po Božijoj pravdi. Kralj se složio, narod se razišao. Nekoliko dana kasnije, narod se ponovo okupio pred dvorom – sada ne samo gladan, nego i bijesan. Kralj je, naime, žito podijelio bogatima. Kažu da je kralj narodu tada rekao: Jeste li od mene tražili da žito podijelim onako kako Bog nalaže? Tako sam i uradio: onima kojima je dao Bog, i ja sam dao. One koje je Bog preskočio, i ja sam preskočio.

Mnogo više nego o cinizmu vladara, ova priča govori o bezbrojnim utemeljenjima principa društvene nejednakosti.

Ne čini li vam se da smo mi, rođeni sedamdesetih godina prošlog vijeka, formirani osamdesetih, oni koji smo, dok su nas učili o vrijednostima komunizma, trčali u bioskop da gledamo Top Gun, u kojem heroji kapitalizma imaju najbolje jakne, najveće motore i dobijaju najljepše žene – ne čini li vam se da smo napravili lošu trgovinu? Ono što smo kupili nije Top Gun, nego Top Shit. Do sada nam je moralo postati jasno: kupili smo najgori bofl. Pokazalo se da su jebenu Tom Cruiseovu jaknu sašila djeca u Pakistanu, da je američki motor spor, kvari se i puno troši, da američki nepobjedivi avion ne ide na kerozin nego na krv, da vojnici ginu u osvajačkim ratovima, i da njihove žene sa sitnom djecom u naručju, kada im stigne obavijest o tome da su im muževi herojski dali život za zemlju, uopšte ne liče na Kelly McGillis.

Odrasti u socijalizmu, a ostatak života provesti u *ovome*... Nije li jasno da smo jedinu alternativu već na početku odbacili? To našu potragu čini – kakvom? Nije li to kao film koji počne sjajno, ali se ispostavi da je sve nakon početka bio – pad. Kao album na kojem je jedino što valja prva pjesma. Baš tako: kao ploča koju kupite zato što ste čuli savršen singl skinut sa nje, pjesmu koja tako mnogo obećava, da bi se na koncu pokazalo kako je sve što slijedi nakon te pjesme tek otaljavanje, gomila neslušljivog mediokritetskog smeća. Taj singl je prva pjesma i to je ujedno i jedina pjesma sa tog albuma koju ćete ikada poželjeti da je čujete opet. Takav život je kao plejlista koja počne sa London Calling, a završi sa Green Day i Beyonce. **E**



CAR I SVETI ČOVJEK: RUSKA PRAVOSLAVNA CRKVA IZMEĐU SVETOSTI I MOĆI



JEDAN OD GOSTIJU SUBVERSIVE FILM FESTIVALA, RUSKI FILOZOF I DISIDENT MIHAIL RIKLIN,
O IVANU GROZNOM, RASPUTINU I STALJINU KAO POTENCIJALNIM SVECIMA
— MIHAIL RIKLIN

Film *Car Pavela Lungina* prikazan je na ruskoj televiziji 4. studenoga 2009., na Dan narodnoga jedinstva. Film istražuje događaje iz razdoblja 1566.-1568., odnosno sukob između cara Ivana Groznoga, koji pokreće *oprichnina* teror, i moskovskoga metropolita Filipa, koji se tome usudio suprotstaviti. Redateljeva je naklonost na strani crkvenjaka: on se zauzima za žrtve toga terora i pokušava prosvjetliti cara izazivajući tako despotov bijes, nakon čega je lišen svoje službe, zatočen u samostan i umire od ruku glavnoga carevog krvnika Maljute Skuratova.

DUBOKO RELIGIOZNI CAR ★ Ivan Grozni je sebe smatrao duboko religioznim čovjekom; tijekom cijeloga života stovao je Boga, poštivao je posne dane, davao mnoge donacije Crkvi, pisao himne svetoj ikoni Majke Božje i prije svoje smrti čak se prekrstio kao redovnik Jonas. Taj se car također sedam puta ženio (poslije četvrtoga braka oduzeto mu je pravo dobivanja svete pričešti), a njegovu su vladavinu obilježila poprilična krvoprolića. U Lunginovu je filmu Filipova smirena, nepatvorena, samozatajna pobožnost suprotstavljena hinjenoj, histeričnoj religioznosti prvoga ruskog cara.

Car sebe postavlja u odnos prema remek-djelu Sergeja Ejzenštejna *Ivan Grozni*. Ejzenštejnov je film snimljen tijekom Drugoga svjetskog rata, u vrijeme kada je Josip Staljin opravdavao careva djela u svakom pogledu, smatrajući boljare i žrtve *oprichnine* pretečom svojih žrtava, “neprijateljima naroda”.

U listopadu je “iza zatvorenih vrata” organizirana projekcija toga filma, poslije koje je uslijedila rasprava, za članove Državne Dume i za predstavnike crkve. Reakcije su bile podijeljene: dok su parlamentarni zastupnici i predstavnici patrijaršije na *Cara* gledali pozitivno (neki čak s entuzijazmom), predstavnici nacionalističkog krila ruske pravoslavne crkve film su smatrali blasfemičnim. Uistinu, teško bi bilo očekivati drugačije; pripadnici crkve već nekoliko godina zahtijevaju kanonizaciju i prvoga ruskoga cara i “svetoga čovjeka” Gregorija Rasputina, stalnoga pratitelja obitelji posljednjega cara Romanova, čiji su članovi proglašeni svetima 2000. godine. Pokojni patrijarh Aleksej II. protivio se tom prijedlogu, kao i moskovski patrijaršijski odbor za kanonizaciju, mnogi teolozi i svećenici.

Lako je razumjeti tu kontroverzu: metropolita Filipa svecem je proglasio car Aleksej Mihailovič, otac Petra I., pa je teško zamisliti da bi ista Crkva istovremeno ukazala čast i žrtvi i njezinome krvniku.

Nije jasno je li Lunginov film dobio državnu potporu ili nije, no bio je omiljen

među ruskom nacionalnom “kremom” zato što je, među ostalim razlozima, poslužio kao tobožnji odgovor pristašama kanonizacije Ivana Groznoga. Kao odgovor nedvosmisleno je bio negativan.

ZAVJERA MRAČNIH SILA ★ Medutim, zagovornicima kanonizacije filmovi kao što je *Car* služe kao dodatni dokaz snage goleme zavjere protiv Rusije i njezinih autentičnih svetih figura. Zasnivajući svoje argumente na činjenici da su Ivana Groznoga i Rasputina prvotno ocrnili pisci memoara, a kasnije i liberalni povjesničari, Jovan, pokojni metropolit St. Petersburga i Ladoge, popularni duhovni vođa Nikolaj Gurjanov i novine *Rus' pravoslavnaia* [Pravoslavna Rusija] tvrde da je na djelu zavjera mračnih sila protiv Svete Rusije. Povjesničari staljinističkog razdoblja tako su blagonaklono pisali o epohi Ivana Groznoga, ali prema njihovu mišljenju, problem nije u svetosti cara već u historijskom opravdavanju terora protiv boljara. Protuzapadni stavovi iz toga vremena ostali su ateistički.

Takav se prosvjetiteljski projekt u postsovjetskoj Rusiji često smatra dijelom te zavjere. Prijepor je samo oko toga je li Ivana Groznog na popis svetaca stavio jedan od samostana početkom 17. stoljeća, je li bio lokalno štovan ili nije i je li aureola iznad njegove glave koja prikazuje cara u Arhangeljskoj katedrali u Kremlju dokaz svetosti ili je jednostavno znak carističkoga statusa. Umjesto prosvjećenja praznovjernih masa, argumenti se ograničavaju na autentičnost i drevnost ovoga ili onoga uvjerenja. Posljednjih su se godina stotine tisuća nekadašnjih ateista pridružile mnogima u okrilju ortodoksije, uglavnom bez pokore. Proizlaski iz političkih obzira, Ruska pravoslavna crkva sebe prikazuje kao nacionalnu, pretjerujući u broju vjernika koji Rusiju smatraju svojim “posvećenim teritorijem”. Kada pripadnici njezine kongregacije prosvjeduju protiv takozvanih “bezbožnih” baleta i opera, kada sudjeluju u osudi organizatora “sotonskih” izložaba, kada svećenstvo pali “nesvete” knjige svojih kolega, crkvena se hijerarhija ne oglašava, a ponekad čak otvoreno podržava takve akcije. No kada neki eksponenti toga tipa religioznosti naprave jedan korak dalje, kada zahtijevaju da se Ivan Grozni i Rasputin uključe u redove svetaca, patrijaršija se opire. Što se tiče onih koji i dalje zahtijevaju carevo i Rasputinovo posvećenje, crkveni čelnici ih podsjećaju ne samo na crkvenu, već i na sekularnu legendu, ukazujući na memoare njihovih suvremenika, kao i na historijska djela. U isto vrijeme, umjetnici koje je Crkva smatrala blasfemičnima pozvali su suvremene stručnjake za umjetnost da sami progovore u nedavnim sudskim postupcima – ti su naponi propali zato što su na tim postupcima saslušani pravoslavni fundamentalisti umjesto pozvanih stručnjaka.

Čitajući navode iz *Povijesti* Nikolaja Karamzina o Ivanu Groznome ili iz memoara generala Gerasimova o Rasputinu, koji su Crkvi služili kao dokaz okrutnosti prvoga i izopačenosti drugoga, želim uzviknuti: “Ne uvjeravate ih!” Jer ono bitno nisu činjenice, već slijepa vjera; osim toga, *vi sami* dijelite te poglede. Ne možete uvjeriti “kanonizatore”, a da ne odgovorite na pitanja koja je postavio pisac Aleksandr Šmelev: “Prijedimo na stvar: čini li išta od sljedećega herezu – ideja o odabranoj naravi ruskoga naroda, globalni karakter svete borbe između židovstva i ruskoga kršćanstva, odabranog od Boga da bude glavna zapreka dolasku Antikrista te iskupljujuća žrtva cara Nikole i drugih? Sve dok se o tome ne donesu sinodske odluke, to se može izraziti samo kao spekulacija”.

Želio bih dodati da su, ako je išta od navedenoga hereza, obožavatelji cara i duhovnoga vođe svaki za sebe u pravu: Ivan Grozni je religiozniji od metropolita Filipa, prvo, zato što je on car, Božji namjesnik, i stoga iznad svakoga zakona (i usporediti ga s metropolitom znači biti jednostavno neumjestan), ali, što je najvažnije, boreći se protiv pobune i izgrađujući snažnu državu naroda *od Boga odabranog*, on priječi dolazak Antikrista, obavljajući time najvišu religioznu službu. A zagovornici takvih ideja uzdižu posljednjega cara ne kao mučenika, već kao nekoga čije djelo ponavlja Kristovu žrtvu.

UVJERITI KANONIZATORE ★ Budući da su mnogi protivnici prijedloga da se posvete prvi car i “sveti čovjek” Rasputin uvjereni u zavjeru, oni moraju pribjegavati aluzijama pa čak i potpunim neistinama, tvrdeći, primjerice, da je Rasputin rijetko viđao carističku obitelj ili da ga sveta posljednja carica nije smatrala svetim čovjekom, već samo iscjeliteljem bolesnih baštinka prijestolja. Međutim, ako Nikolu II. i njegovu obitelj smatrate svecima, ne možete takvom ne smatrati osobu za koju su oni smatrali da je poslana s neba, kojoj su apsolutno vjerovali i čiji su savjet tražili.

Drugim riječima, ne možete teoriju zavjere prihvatiti u cjelini, a da pritom odbacujete neke njezine (očigledno nepoželjne) implikacije.

Otac Inocencije (Pavlov) apsolutno je u pravu kada tvrdi da se pristaše “ruske teokracije” bave pitanjima koja su u bitnome strana Ruskoj pravoslavnoj crkvi i koja oponašaju drevna učenja o odabranoj naravi židovskoga naroda.

Zamišljajući povijest kao bojišnicu na kojoj se ruska teokracija bori protiv Antikrista u liku židovstva, židovskoga slobodnog zidarstva i sličnog, pravoslavni oponašatelj, s jedne strane, tvrdi da će uništiti, nadomjestiti

njezin židovski izvornik drugim, dok je, s druge strane, oporba besprimjerno mitologizira obdarujući je snagom kojoj se nemoguće oduprijeti. Posljedica je toga da je povijest Rusije iskrivljena do neprepoznatljivosti, njezine su činjenice praktički izgubljene.

SVETI JOSIP STALJIN ★ Što se tiče onih koji vjeruju u postojanje zavjere, jedno ostaje jasno: treba se uzdići iznad činjenica i vidjeti povijesni razvoj događaja u apokaliptičnoj perspektivi. Oni znaju da je Ivan Grozni bio odgovoran za okrutna djela nasilja, međutim, prema njihovu nepomirljivom uvjerenju, to je bilo pravično nasilje, pobožno nasilje. Ne imajući jezik na raspolaganju, “kanonizatori” su ograničeni na poricanje historijske tradicije. Isto se može reći u vezi izopačenosti “svetoga čovjeka” Grigorija Rasputina: činjenice su proturječne zbog nečega što se pojavljuje samo u apokaliptičnoj perspektivi, za što još ne postoji jezik. Ispostavlja se prema tome da je svetost ukorijenjena u potiskivanju.

Očigledno je da je teoretski nemoguće posvećenje nasilja shvatiti u artikuliranom obliku.

Čelnici Moskovske patrijaršije i dalje imaju mnogo razloga da se boje “religioznosti naroda” koja potkopava vjerovanje u autoritet crkvene tradicije. Iza poziva da se kanoniziraju Ivan Grozni i Grigorij Rasputin, kao Damoklov mač lebdi figura “čeličnoga cara”, generalissimusa Josipa Staljina, za kojeg bi se neki u krugovima bliskim Crkvi također voljeli pobrinuti da stekne svetost. Nedavno sam na internetu naišao na sljedeću tvrdnju, koju je navodno izrekao sam vođa: “Ja nikad nisam bio revolucionar; cijeli je moj život neprestana borba s cionizmom, čiji je cilj bio uspostavljanje novoga svjetskog poretka. Jedino se carstvo može suprotstaviti njihovom planu”. Naravno, autor *Povijesti Komunističke partije Sovjetskog Saveza (Boljševika)*: *Kratki tečaj* nikad nije rekao nešto nalik tome, međutim, prema njegovim mjerilima carstvo koje je izgradio možda zaostaje za Džingis Kanovim, ali ako riječi “cionizam” dodate “kozmpolitizam”, konačni bi ishod njegova režima, dovršenje pogubljenja pripadnika Antifašističkog židovskog komiteta i “slučaj liječnika-krvnika” (Liječnička zavjera), mogao dovesti do takve terminologije.

Ako se vjera procjenjuje na temelju imperijalnih mjerila, Staljina bi, unatoč tomu što je službeno zagovarao internacionalizam u SSSR-u, trebalo postaviti iznad Ivana Groznoga. Štoviše, budući je vođa bio sjemeništarac u svojoj mladosti, studirao je da bi postao pravoslavni svećenik ... Dakle, zašto ne? ■

S engleskoga preveo Snježan Hasnaš

OČEKUJUĆI BARBARE



ULOMAK IZ NEOBJAVLJENE KNJIGE *Črni libar Istre*
— MILAN RAKOVAC

Zapisao je Oscar Wilde: “Ne bojim se prošlosti, a ljudima što mi govore o njezinoj neizmjenjivosti ne vjerujem. Prošlost, sadašnjost i budućnost su jedan trenutak pred Bogom, pred kojim trebamo živjeti”.

Poput Laokonta i sinova opleten klupcima guja panplanetarne komunikacije, imajući pritom DOKAZE zbiljnosti na dohvat ruke; pregršt prženog kikirikija i konzervu hladenog piva, ČOVJEK kao da više NE ŽELI shvatiti očajnu prazninu svojeg položaja. Suvremene sile moći (politika i mediji i novac) sklopile su Vječni pakt i sklapajući korice povijesti među njima sprešale homunculusa u gigantskome “hominariumu” manipulacije i alienacije, od koje je Bog digao ruke, zaboravljen (i On) i ponižen. Velika Crkva Moći i Velika Crkva Uma, rekao bi Robert Piersig, sparene u anti-etičkom promiskuitetu. Nova Elita koja propisuje i sprovodi pravila kolosalne igrarije stupidizacije i bestijalizacije čovjekove.

Civilizacija koju je taj čovjek kroz minule milenije ropski podizao sada mu je oduzela i Vjeru i Nadu, porekla mu je SMISAO MORALA. On više “neće graditi barikade, više neće kamenjem razbijati vojničke glave”... jer su njegov Grad presjekle prostrane površine bulevara “ravne kao strijela, bulevare kojima topovska kugla može proletjeti od jednog do drugog kraja, a da ne naiđe na zapreku čvršću od ljudskog mesa i kostiju” (Mark Twain).

Ali ostavljen tako sam sa sobom i zasut bezbrojem informacija, čovjek polako i tegobno shvaća laž Svekolike Crkve Civilizacije, i uočava vlastitu beznadnu marginaliziranost u Građanskoj Civilizaciji kojoj prividno pripada, a koja odbija objelodaniti svoje prokletstvo i fatalnu suicidalnost svoga ne-poduzimanja, i “nije li njegova neopredijeljenost najzad postala tragična” (Pier Paolo Pasolini). Prepušten tako samome sebi i svojim intuitivnim spoznajama, čovjek se laća jedinog mu, zacijelo, dostupnog puta, ulaska u budućnost kroz mračna vrata praprostlosti. On se “auto-atavizira”, on kao da sanja mitski mikropolis usred novodobnih megalopolisa, razuzdanoga i izvan svake kontrole (pa tako i autokontrole), onog Mumfordovog “grada u historiji”.

I čovječanstvo se očividno trudi da se opet vrati u pelene. “Fundamentalisti, idealisti, moralisti, politički nastrojeni kršćani trude se nenadziranome čovječanstvu ponovo natovariti na pleća nadziranje, a time i neki smisao, jer čovjek je postao cjepidlaka i bez smisla ne može biti zadovoljan, i zato podnosi sve – OSIM SLOBODE DA ZVIŽDI NA TAJ SMISAO” (Friedrich Duerenmatt). Naglašavam namjerno Duerenmattovu posljednju rečenicu iz ionako “istrgnutog citata”, jer se u njoj krije bitna potkrepa ovih mojih intuitivnih, prije nego bogznakako domišljenih teza: taj naš HOMO NOVUS, HOMO UNIVERSALIS,

smatram, konačno se dočepao spasonosnog zviždanja na taj SMISAO u koji ga kao u neku već iskušanu ludačku košulju spasenja moćnici opet hoće ugurati, nudajući mu na izbor cijelu beskonačnost raznovrsnih i jednako lažno obećavajućih fundamentalizama – u odgovor na bestijalni liberalkapitalizam...

I taj zlosretni čovjek novoga milenijuma već je naćubio usne i okušava, za sada potih, zvižduk samooslobodenja. Veleumovi mu prijete prstom kaosa i propasti pred nosom, ali on već čuje u ušima simfonični sklad odjeka vlastitog zvižduka i pred očima mu

**I NOVI KAVAFISOV BARBARIN
VEĆ JE OVDJE U NAMA,
ON NEĆE DOĆI IZ DIVLJIH
AZIJSKIH PUSTARA ILI
AFRIČKIH DŽUNGLI, ON
ĆE DOĆI IZ PODRUMSKIH
DISCO-KLUBOVA PERIFERIJE
RAVNO U SRCE GRADA**

pucaju žudena polja poricanje i blažene ljepote. Ova nova mladež koja se okuplja oko krijesova po provalijama između nebodera megalopolisa, već predstavlja obrazac tog HOMO NOVUSA. Taj novi čovjek, taj novočovjek, shvaća, odnosno, prije će biti PRIHVAT, upozorenje Henryja Millera: “Ostanite na zemlji, vi, orlovi budućnosti. Nebesa smo istražili i ustanovili da su prazna. A što leži pod zemljom isto je tako prazno, ispunjeno kostima i sjenama. Ostanite na zemlji i plivajte još nekoliko stotina tisuća godina”.

Kroz elektronski kaleidoskop lažnih žreca, pjesnika, vođa, koncerata, utakmica, reklama, spotova; kojim ga nemilosrdno zatupljujem... taj rezignirani čovjek ipak uspijeva razaznati poneku mrvicu spoznanje, u kolosalnom “mondo pasticcionissimo”, “musakastome” svijetu, u kojem je primoran “živjeti”. Parafrazirajući znamenitu pjesmu Konstatinosa Kavafisa s početka 20. stoljeća, “U očekivanju barbara”, koja završava očajničkim beznadem “zato jer noć je pala a barbara nema”... “bez barbara sada što će s nama biti? ti ljudi, na kraju, bijahu neko rješenje”, J. M. Coetzee pola stoljeća kasnije piše cijeli roman-parafrazu ove jedne jedine pjesme, i na jednom mjestu kaže: “Carevina osuđuje sebe da živi u historiji i snuje zavjere protiv historije. Jedna, jedina misao zaokuplja ogrezli um carevine: kako ne skončati, kako ne umrijeti, kako produljiti svoju eru”... i ona “se noću hrani slikama nesreće: razaranjem gradova, silovanjem stanovništva, piramidama kostiju, njivama pustoši”.

Mladi novi čovjek vidi sve to, on doslovno odlazi u podzemlje, nalazi “pra-sebe” klataći se u “besmislenom”, primordijalnom techno-plesu, kanda se vraćajući u placentu, tragajući u tami za novom iskrom svjetlosti koju mu je ta “država kao historija” oduzela. I novi Kavafisov barbarin već je ovdje u nama, on neće doći iz divljih azijskih pustara

ili afričkih džungli, on će doći iz podrumskih disco-klubova periferije ravno u srce grada; ali i on je, i sigurno to želi biti, prije svega HOMO FABER; njegove svemoguća ruka može i želi napraviti sve što i najludi um domisli.

Strukture civilizacije izjedene iznutra, međutim, zaslijepljeno odbijaju vidjeti nužnost revolucije shvaćene kao neprestana mijena i promjena, kao vrtnja sociesa koja će omogućavati dinamiku, živahnost, povijesne procese. Sve te strukture sažimaju se u petrificiranoj državi koja je sama po sebi prošlost, sada već zapreka koja ne dopušta prijelaz ka novim društvenim oblicima, mnogima već iskušanim u povijesti, poput medijskog municipalizma, prednapoleonovskog regionalizma, starogrčkog grada-republike, uostalom..., ali socio-kracija odbija pokrenuti potragu za novim formulama. Kaže Krleža: “Zamišljajući nešto da je bilo, i kako je bilo, mi veoma često udešavamo sebi sliku o prošlosti (...), to jest mi svjesno ili nesvjesno hoćemo da bi doista tako bilo kako

mi hoćemo da je bilo, i to je ono što mi zovemo historijom (...), jer historija kako je mi zamišljamo nije nego jedno ogledalo naših vlastitih briga”.

I tako, ovdje, bavim se dogodenom i nedogodenom poviješću moga zavičaja, Istre, jednostavno zato što je to sav moj svijet, a onda dakako da u njemu vidim umbiclicum Europae, pretenciozno, naravno (baš me briga ?!), jer osim svega i Istra je, kao što reče južnotirolski pjesnik: NIEMANSLAND, ničija zemlja, ILI BI TO SVAKAKO ŽELJELA BITI, JER ISTRA JEST OGLEDNI GEOSOCIJALNI UZORAK EUROPE, najprije zato što se ovdje prepliću tri generalne megaetničke struje, germanska, romanska i slavenska, a onda i više još zato što smatram, da je Istra danas jedan od socijalno najzdravijih ambijenata Europe uopće, ambijenta izraslog iz krvavih iskustava 20. stoljeća, te “banalne” činjenice da na ovom prostoru relativno velik krug ljudi (sve do konobara i recepcionera) osim domaćih jezika (hrvatskog i talijanskog, to jest slovenskog i talijanskog) znade bar još engleski i njemački, a i francuski i ruski jezik; i samim time posjeduje daljnje preduvjete za procese “istrijanizacije Europe”; a to što naši susjedi ne poznaju naše jezike – tim gore po naše susjede, neka počnu učiti, kao što su jeansinari s juga Italije (uz očaj “povijesnih” Trščana) upisivali mlade trgovačke pomoćnike na tečajeve slavenskih jezika; ali to je bilo u doba jugoslavenskih mega-shoppinga u Trstu sedamdesetih godina minulog stoljeća, a sada je sve to samo prošlost, Trst je opet osiromašio, kao i mi, njegovi susjedi – ali sada imamo pred sobom isti cilj – TUTTI IN EUROPA!

Istarska je “povijesna baza” u prvom redu rabijatna mladež, KATKADA DOSEŽUĆI DO KONTINENTALNOG AVANAGARDIZMA, što ću ubrzo ilustrirati; posve oslobođena metastastičnih mitova i mitologija, i metafizičkih alkemičara, nas, generacije njihovih očeva

i djedova. Evo dva eklatantna primjera intuitivne reakcije na ambijent te mladeži, lokalni, nacionalni, internacionalni; društveni i povijesni:

Skupina okupljena pod nazivom LABIN ART-EXPRESS doslovno se spušta pod zemlju, gradeći virtualno, ali i stvarno GRAD POD ZEMLJOM, Utopija njihova vidi se postvarenom u podzemnome gradu, gdje će se spustiti njihov “HERO IN XXI”, novi “špiljski čovjek” 21. stoljeća; u oknima zatvorenoga ugljenokopa; tragajući za svojim horizontima po pustim rudničkim horizontima (ne zaslužuje li priznanje čovjek koji je vodoravne rudarske kopove nazvao HORIZONTI !), a Istarska županija podupire ideju, koja uključuje i turističke posjete.

Isto tako, mladi Riječani okupljeni oko underground kluba “Jan Palach”, organiziraju se u MULTIMEDIJALNI CENTAR nudeći Hrvatskoj i Europi vlastiti projekt Utopije, sjedište internacionalne alternativne kulture i umjetnosti na nedalekom Golom otoku, strašnome mjestu povijesti, na kojem je 1948., poslije raskida sa Staljinom i staljinizmom, Tito osnovao logor za jugoslavenske staljiniste, ili sumnjivce, logor besprimjerne surovosti, ne s primarnim ciljem odstranjivanja iz društva asocijalnih, ne kao nacistički za rasisitičko čišćenje i masovna pogubljenja, ne kao staljinistički za “vjersku” izolaciju u svrhu divinizacije jednog čovjeka, uz paklenski rad u polarnom krugu koji ubija i gore od stražara; nego s nakanom “preoblikovanja duša”, s dijaboličnim sistemom gdje logoraši logoraše preodgajaju, denunciraju, maltretiraju, ubijaju...

Dakako, u tom relativno očuvanom Gradu na Otoku (koji može okupiti i pet tisuća ljudi, a sadrži i kazalište, kino, sportske objekte, radionice i dvije tvornice...) što su ga u kamenu sazidali sami logoraši, u središtu bi bio Muzej. Bezbožnički Hram Historije, a uokolo umjetničke kolonije, dječja odmarališta; turistička atrakcija par excellence.

Povijesne su se okolnosti i njihovi protagonisti, uzgred, uostalom, potrudili za jedinstveni povijesno-turistički “paket arrangement”, jer na ovome dijelu Jadrana postoji cijeli LOGORSKI ARHIPELAG; na obližnjim je otocima, pola sata do sat ugodne vožnje brodom, u Drugom svjetskom ratu bilo još logora; na obližnjem otoku Rabu talijanski logor ponajviše za slovenske, kao i hrvatske partizane; na otoku Pagu NDH osniva logor s posebnim odjelima za Srbe i Hrvate te Rome, a na otoku Molatu bio je talijanski logor za hrvatske civile. Kao što je Austrougarska imala logor za slavenske buntovnike do 1918. na otoku Sveti Grgur blizu Pule... ▣

**TEMAT PRIREDIO
SREČKO HORVAT**



RECESIJA KREATIVNOSTI

Lucia di Lamermoor NIJE JEDNOSTAVNA PARTITURA, A ZA ZAHTJEVE KOJE POSTAVLJA PRED IZVOĐAČE, POGLAVITO PJEVAČE, POTREBNO JE ODREĐENO RAZDOBLJE PRILAGODBE. NO, ZA TU SE PRILAGODBU NIJE NAŠLO VREMENA, PA SU DANAK PLATILI I DONIZETTI I PJEVAČI

TRPIMIR MATASOVIĆ

Gaetano Donizetti, *Lucia di Lamermoor*, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca, Rijeka, 26. travnja 2010.

— RECESIJSKO POSLOVANJE KAZALIŠTA DOVELO JE I DO ODLUKE DA SE ZA PREDSTAVU KORISTE KOSTIMI IZ DVIJU RANIJIH PREDSTAVA, ŠTO JE DOVELO I DO NEKIH POSVE APSURDNIH RJEŠENJA —



foto: Dražen Šokčević

S opernim se željeznim repertoarom ne može pogriješiti – kako god da bude postavljen, publike će uvijek biti, a zahvaljujući njoj punit će se kazališnu blagajnu i mahati lijepim brojkama pred nadležnima. Tako barem razmišljaju vodstva nekih naših nacionalnih kazališta, zaboravljajući pritom da posjećenost kazališta nije jedini, a ne bi trebala biti ni primarni kriterij njegove uspješnosti. No, ako se ne vodi računa i o umjetničkoj kvaliteti, dobivaju se predstave kakvih se na repertoaru zagrebačkog HNK već skupo nezanemariv broj, a sada mu se, eto, pridružuje i najnoviji naslov na programu riječkog HNK Ivana pl. Zajca – Donizettijeva *Lucia di Lamermoor*.

DANAK PREKRATKIM PRIPREMAMA Prva, možda i najkobnija pogrešna premisa ove produkcije bila je kako, s obzirom da je riječ o općepoznatom naslovu, za njenu pripremu nije potrebno više od otprilike mjesec dana, koliko je prošlo od prethodne riječke operne premijere – Cilèine *Adriane*

Lecouvreur. Međutim, *Lucia di Lamermoor* nije nimalo jednostavna partitura, a zahtjevi koje postavlja pred izvođače, poglavito pjevače, bitno su drukčiji od onih u Cilèinoj operi, pa je potrebno i određeno razdoblje prilagodbe na drugi stil. No, za tu se prilagodbu nije našlo vremena, pa su danak platili i Donizetti i pjevači. Jer, ničim se drugim ne može objasniti indisponiran nastup Davora Lešića kao Edgarda, kao ni ispodprosječno rutiniran zapjev Roberta kolara u ulozi Enrica. Obojica su, naime, uvijek vrlo pouzdani pjevači, čiji bi nastupi u Donizettijevoj operi sigurno bili na bitno višem nivou – kakvog se od njih s pravom i očekuje – da nisu prethodno prošli stres rada na *Adriani Lecouvreur*.

Ni s ostatkom pjevačke postave nije bilo puno više sreće, iako su i Siniša Štork (Raimondo) i Kristina Kolar (Alisa) svoj posao odradili visoko profesionalno, premda ne i bitno više od toga. Tako je jedina svijetla točka bila sopranistica Ivana Lazar, koja je prvi put nastupila u naslovnoj ulozi ove opere. Pakleno teškim izazovima ove uloge odgovorila je posve suvereno, pa stoga čudi što njeni kapaciteti nisu više iskorišteni i u njenoj

de facto (premda ne i *de jure*) matičnoj kući – zagrebačkom HNK-u.

Nedovoljan broj pokusa odrazio se i na cjelokupnu glazbenu sliku, koju dirigentski potpisuje Nikša Bareza. (Usput budi rečeno, vrijeme koje je on posvetio ovoj predstavi još je kraće, jer je još početkom travnja pripremao Wagnerovog *Tannhäusera* u Trstu.) Inače vrlo temeljit dirigent, Bareza je ovaj put svoj dio posla odradio tek djelomično – posvetio se oblikovanju orkestralne fraze, djelomično i zvuka ansambla, ali zato izradi detalja vokalnih, ali i instrumentalnih dionica očito nije pridao dovoljnu pozornost.

NEODLUČNA STUBIŠTA Završni nož u leđa ovoj predstavi zabio je, pak, Damir Zlatar Frey svojom režijom, koji je potpisan i kao scenograf, kostimograf i koreograf. Recesijsko poslovanje kazališta dovelo je i do odluke da se za predstavu koriste kostimi iz dviju ranijih predstava (*Traviata* i *Dame s kamelijama*), što je dovelo, među ostalim, i do nekih posve apsurdnih rješenja. Tako se, primjerice, na svadbenoj svečanosti sve dame pojavljuju u crnini – što bi se, naravno, moglo progurati i kao neki redateljski koncept, kada bi taj koncept imao neku podršku u ostatku režijskog promišljanja predstave.

No, puno više od materijalne recesije brine recesija kreativnosti. Doduše, bilo je u Freyjevoj i nekoliko upečatljivih rješenja – koja mogu, ali i ne moraju biti po svačijem ukusu – poput prizora ludila, u kojem se naslovna junakinja zamata, pa i zapetljava u vlastiti svadbeni veo. No, u cjelini je ova režija ne samo posve konvencionalna, nego i neinventivna. Tako, recimo, u već spomenutom ključnom prizoru ludila svi izvođači, osim protagonistice, stoje nepomično, iako ne na način koji bi dao naslutiti njihovu skamenjenost – bilo u doslovnom, bilo u prenesenom smislu. Sa scenografijom također nije bilo sreće – stabla na pozornici (čempresi u Škotskoj?!) malo su se šetala pozornicom, malo letjela uvis, a tri (nevoljko i neodlučno) pomična stubišta predstavljala su i šumu i dvorac i štogod je zatrebalo kao izlika za stalno prešetavanje likova gore-dolje po svim tim stepenicama.

Moglo bi se, naravno, reći, da svatko ima pravo na grešku, pa i Damir Zlatar Frey. No, problem je kad takve “greške” počnu postajati temeljnom osobinom upravljanja kazalištem. U Zagrebu se to već dogodilo. Nadajmo se da je u Rijeci ipak bila riječ samo o iznimci koja potvrđuje još uvijek solidno pravilo. **E**

KAMO SU NESTALI KAZALIŠNI REPERTOARI?



**NAJSIROMAŠNIJI
KAZALIŠTARCI, ONI KOJI SU
DOSLOVCE NA MINIMALNIM
HONORARIMA I U STALNOJ
NESIGURNOSTI OKO
SLJEDEĆEG TERMINA
IGRANJA I MJESTA
IZVEDBE, NAJOZBILJNIJE
I NAJDOSLJEDNIJE
PROMIŠLJAJU SVOJE
REPERTOARNE POTEZE**

NATAŠA GOVEDIĆ

B liži se kraj kazališne sezone. Još malo i ući ćemo u niz ljetnih festivalskih manifestacija, čije će odvijanje gurnuti u drugi plan bilancu repertoarnog rada domaćih kazališnih institucija za period 2009./2010. Zbog toga se vrijedi podsjetiti da je ove godine Kerempuh izašao sa svega dva premijerna naslova u izvedbi vlastita ansambla, odnosno da su njegovi glumci i redatelji više-manje dobili “studijsku godinu” na račun gradskog proračuna. Ravnatelj Kerempuha, Duško Ljuština, ostao je u istom periodu zapamćen zbog svog apsolutno predanog PR angažmana u izgubljenoj predsjedničkoj kampanji Milana Bandića, a ne zbog svoje zainteresiranosti za umjetničku instituciju koju vodi. Obzirom da je isti taj Duško Ljuština utjelovljena gradska vlast po pitanjima kulture, nitko ga neće preglasno, recimo za govornicom Gradske skupštine, “prozvati” zbog odmora koji je uzeo od novih naslova u kazalištu za koje je formalno i neformalno odgovoran. Dapače, svima je samorazumljivo da Ljuština u izbornim godinama nastupa kao političar, zainteresiran za plasman svog kandidata, dok Kerempuh svoj svježi budžet koristi za igranje starih predstava. Tko zna, možda čak Kerempuhovim glumcima odgovara takvo stanje stvari, jer dosad nije bilo nikakvih javnih istupa, intervju a ili bilo kakvih socijalnih gesti kojima bi ansambl pozvao Ljuštinu da omogući svojim zaposlenicima stvaralački kontinuitet plus uobičajen broj od najmanje četiri nova repertoarna naslova po sezoni. Niti su zaposlenici u međuvremenu smislili svoje predstave, mimo ravnateljske volje i podrške.

MRTVA LUKA ILI HNK Kazališna sezona u HNK malo je radišnija, ali ne i kvalitetnija. Ravnateljica drame Sanja Ivić i intendantica Ana Lederer na dramskom su nam pladnju ponudile najgoreg *Hamleta* u povijesti igranja ovog komada, k tome ga koprodukcijski preselivši s Dubrovačkih ljetnih igara, gdje je već katastrofalno prošao. Potom smo dobili operetnu farsu *Gradanin-plemić* u Dolenčićevoj režiji, *Bjesove* Dostojevskog (oko čega se ipak vidi pojačani interes glumaca za suradnju s redateljem Januszem Kicom) te nimalo duhovitu, koliko i anakronu,

**— Dragi eksperimentatori,
UREZANO JE ZLATNIM SLOVIMA
NA HRVATSKOM MINISTARSTVU
KULTURE I SREBRNIM SLOVIMA
NA GRADSKOM UREDU ZA
OBRAZOVANJE, KULTURU I
ŠPORT, vama pripada ulica i sav
ostali svijet, ali nemojte misliti
da se ideja repertoara može
implementirati u kazališne kuće
koje mi financiramo —**

“sapuničku” izvedbu Kušanova *Čaruge* u režiji Joška Juvaničića. Uobičajena HNK-ova četiri dramska naslova po sezoni koštala su hrvatske građane znatno više no program bilo koje druge repertoarne kuće, s time da je HNK na svojim programskim knjižicama istaknuo i sljedeće sponzore: Privrednu banku Zagreb, Siemens, Inu, Hrvatski Telekom, Croatia osiguranje, Plivu, Zagrebečki velesajam. Sa svim tim novcem na računu, HNK je i dalje najlošije domaće kvazirepertoarno kazalište, čije predstave u pravilu nisu zvane ni na kakve međunarodne festivale, kao što ih visoko ne vrednuje ni domaća publika, još manje kritika. Jedina institucija koja dramsku, plesnu i opernu produkciju zagrebačkog HNK smatra veličanstvenom je sâm HNK, bolje rečeno njegova uprava i propagandna služba. U tom smislu svaka vlast koja vodi grad Zagreb najprije se pobrine da na čelo HNK dođe osoba koja neće pokušati promijeniti ništa od politike rastrošnosti i još goreg repertoara institucije od koje je odustao čak i legendarni Branko Gavella. Naprotiv: središnja izvedbena institucija mora ostati mjesto *glasne šutnje* o svemu onome o čemu se govori izvan njezinih žutih zidina, dakle institucija koja je obilato plaćena da NEMA relevantni repertoar, NEMA dobre predstave i NEMA ansambl koji bi pokazivao znakove bilo glumačkog, bilo sindikalnog otpora. Utoliko je središnji HNK-ov događaj sezone nastupio kad je na njegovoj velebnoj pozornici gostovala predstava *Srce moje kuca za nju* Boruta Šeparovića i Olivera Frljića, iz koje se jasno moglo razabrati da žene koje u Hrvatskoj govore protiv korupcije nemaju stalno

zaposlenje, dok glumci HNK koji uredno šute o korupciji redovito primaju veliku plaću, ne izlažući se čak ni riziku redovitog izlaska pred publiku.

GAVELLA I ZKM DK Gavela ove je godine ponudio niz zanimljivih i pasionirano odigranih predstava: *Balade Petrice Kerempuha* autora Miroslava Krleže i redateljice Franke Perković, *Barbela* Biljane Srbljanović i redatelja Paola Magellija, *Alabamu* Davora Špišića i redatelja Daria Harjačeka, Ibsenova *Peera Gynta* u režiji Aleksandra Popovskog i Vidićevu *Dolinu ruža* u Dolenčićevoj režiji. Mahom autorske i redateljske projekte o kojima možemo raspravljati, ali ne možemo im osporiti sustavno uspostavljanje stabilne umjetničke kvalitete, s nizom zapaženih glumačkih ostvarenja. Ovaj niz predstava uopće se ne može usporediti s periodom kada je Gavelom upravljao Krešimir Dolenčić, čija se repertoarna formula gradila na kombinaciji crnog kiča i komercijalnog medijskog spektakla. Darko Stazić kao ravnatelj DK Gavela pri tom nije manje čovjek gradske te posebice Bandićeve vlasti (dovoljno je samo pogledati mjesečni broj izvedbi koje su namijenjene Zagrebačkom Holdingu), ali njegova prisutnost i u samom kazalištu i na svim ostalim kazališnim premijerama mnogo govori o tome da ga zanima posao koji radi i da je o njemu spreman stalno učiti, što se ne može reći za puno ravnatelja domaćih institucija.

Dubravka Vrgoč i njezin ZeKaeM izašli su s istim brojem naslova kao i DK Gavela, ali mahom je riječ o koprodukcijama: *Generacija 91-95* Borisa Dežulovića i Boruta Šeparovića, Harjačekova *Hamletpersona*, Dolenčićev i Verneov *Put oko svijeta u 80 dana*, *Garaža* Zdenka Mesarića i Ivice Buljana te s projektom *Rose is a rose is a rose* Ivane Sajko. Ne postoji nikakav zajednički nazivnik koji bismo mogli prepoznati u načinu na koji Dubravka Vrgoč vodi ZKM. Nema govora o “repertoarnom” profilu ili planskom njegovanju određenih poetika, baš kao ni o jasno prepoznatljivom smjeru umjetničkih istraživanja. Stječe se dojam da i redateljska i autorska imena ovdje dospijevaju “slučajno” ili bar stihijski te da se pod egidom suvremenosti često krije najobičnija logika aktualne redateljske popularnosti. Do kraja sezone očekuje se da ZKM izađe s *drugom* pravom ansambl predstavom za odrasle u ovoj sezoni, Wedekindovim *Budenjem proljeća* u režiji Olivera Frlića. Ne treba, dakle, hitati s pogrešnim zaključkom da je ZKM relativno produktivna domaća scenska kuća, s ukupno šest novih repertoarnih naslova godišnje. Pogledamo li pobliže navedene produkcije, jasno se ističe veliki broj koprodukcija i komornih uprizorenja, tako da je pravo stanje uposlenosti ZKM-ova ansambla u ovoj sezoni zapravo veoma slabo. S druge strane, uprava je konačno dozvolila Učilištu ZKM-a jaču repertoarnu prisutnost na velikoj i maloj sceni, pokazavši da predstave za djecu možda najkompetentnije rade sama djeca, uz diskretnu pomoć dramskih pedagoga (primjerice, Učilište ZKM-a zaslužno je za vrlo kvalitetnu dječju produkciju *Bunara*, povodom koje uprava nije poduzela nikakve posebne organizacijske ili marketinške napore, a dobila je naslov koji zaslužuje da ga pogledaju sva školska djeca, pogotovo ona navikla na “didaktički” isprazan teatar putujućih družina).

EXIT I TEATAR &TD U kazalištu EXIT, čiji se mali pogon ni po broju zaposlenih ni po donacijama od grada nikako ne može mjeriti s ranije navedenim kazališnim kućama, ipak su se dogodile tri koprodukcijske premijere, što je svakako više od repertoarnog “prometa” jednog Kerempuha. U EXIT-u se jasno razabire volja nezavisnih umjetnika da nadu slobodno mjesto za svoju izvedbu (tu uskače dvorana Teatra EXIT), ali ne vidi se nikakav plan Matka Raguža oko stvaranja vlastitog repertoara. Dapače: ove sezone EXIT je ispunjen trima produkcijama koje su rezultat prilično samostalnog autorskog angažmana Olje Lozice, Vilima Matule i Zijaha Sokolovića, dok se EXIT kao produkcijska kuća i dalje bavi prodajom prošlogodišnjeg komercijalnog hita pod nazivom *Kauboji*. Hoću reći da je krajnje vrijeme da Matko Raguž financijski dobije isti tretman kao ostala kazališta, kako bi imao temelje za sustavnije oblikovanje autonomnog repertoara.

Teatar &TD apsolutno je najživlje mjesto zagrebačkog teatra u tekućoj sezoni. Njihov je program dosad uključio dva nova naslova Saše Božića (*O prijateljstvu* i *Garbage Epic*), zatim *Disleksiju* Irene Čurik, projekt *Euripid i drugi* Ivana Plazibata, dva projekta Mirana Kurspahića (*Žrtve zemljopisa* i *Zadatak*), Buljanovu koprodukciju *Me & Al*, glazbeno-scenskog *Anti Edipa* Tanje Vrvilo i Damira Bartola Indoša te *Ekstravaganciju* Renate Carole Gatice. Ukupno devet dosadašnjih naslova zagrebačkog

Teatra &TD nije ništa “siromašniji” brojem glumaca i izvedbi od ostalih domaćih repertoarnih kazališta, ali u njihovu je produkciju uloženo neusporedivo manje novca no u “velika” gradska kazališta. Istovremeno, riječ je o vjerojatno najživljem i najprovokativnijem dijelu ukupne institucionalne ponude, koju prati i najveći dio mlade, studentske populacije. Glavna razlika između Teatra &TD i ostalih repertoarnih kuća sastoji se u spremnosti izvođača i autora da rade projekte koji ih osobno zanimaju i da im se za to stvore minimalni radni uvjeti, dok se na ostalim mjestima o repertoaru odlučuje “odozgo” i podrazumijeva da glumce ne mora zanimati tko će ih, kako i zašto režirati, ali glumac svakako za svoju *pokornost* mora biti maksimalno plaćen. S druge strane, ni Teatar &TD nama nikakav koherentni repertoar, jer svatko tko se imalo potrudio izložiti svoj projekt upravi lako može dobiti prostor za izvedbu. Produkcije u sklopu Studentskog centra i njegova kazališta barem osvajaju svojom nepretencioznošću i spremnošću na različite vrste umjetničkih rizika. U poluraspadnutim zgradama često vrijie intrigantno kazalište.

NEZAVISNE PRODUKCIJE Očekivani favoriti nezavisnog kazališta, poput skupine Bacači sjenki, redatelja Maria Kovača, glumca i performerera Vilima Matule, performerera i glumca Damira Bartola Indoša ili skupine Montažstroj, radili su projekte s malim brojem izvedbi, ali s prilično jakim socijalnim odjekom (na neke najavljene premijerne naslove, poput projekta *Eks-pozicije* skupine Bacači sjenki, još uvijek se, doduše, čeka). I performer-ska i plesna scena nisu zasad odlučile javno tematizirati manjak i neisplatu novca za *odobrene* projekte, iako je u programskoj knjižici uz predstavu *Ništa* autorice i koreografinje Irme Omerzo istaknuto da je skupina Marmot ove godine dobila 37,5% financijskih sredstava manje nego prošle godine, a iz neslužbenih smo izvora saznali da su tri plesačice, jedan scenograf i jedan majstor svjetla, plus violončelist ove predstave (o koreografinji da i ne govorimo), na premijeri nastupili bez ikakve novčane naknade. Sve to vodi prema zaključku da bismo gradska kulturna Vijeća morali otvoreno optužiti za nezapamćeno sporu, neučinkovitu te nikakvim kriterijima potkrijepljenu politiku financiranja nezavisne scene. Glavno lice za distribuciju novca, čuveno anonimna Marija Leko, po mom je mišljenju savršeni primjer birokratske (ne) sposobnosti odlučivanja o raspodjeli novca za kreativno najjaču skupinu domaćeg glumišta. Inače ne bi bilo posve svejedno što umjetnik piše u svoju prijavu i koliko novaca traži: netko bi pročitao što doista treba pojedinoj skupini i autorima, a ne bi im paušalo dodijelio veoma, veoma malo ili upravo eklatantno *ništa*. Čini se da nikome u Hrvatskoj nije stalo do toga da umjetnici stvaraju izvan institucija: naprotiv, na sve ih se načine obeshrabruje od iole samostalnije karijere. Čak i kad redovito nastupaju u inozemstvu, poput skupine BadCompany, u Zagrebu im nisu trajno otvorena nijedna vrata.

ŠTO JE TO REPERTOAR? Prvi repertoari u zapadnom kazalištu nastajali su kao rezultat javnih natječaja za najboljeg domaćeg (grčkog) dramatičara. Zatim ih je diktirala crkvena vlast pa ekonomska elita, sve dok se prije dvije stotine godina nisu počeli formirati oko jakih glumačkih osobnosti ili za njih. U dvadesetom stoljeću, repertoarne politike mogu imati vrlo različite predznake. Neke i dalje nadziru državne ili vjerske institucije, neke smišljaju glumci/intendanti za glumce/izvođače, ali slavni periodi pojedinog teatra obično su vezani za pojavu visoko artikulirane redateljske ili autorske estetike koja inzistira na određenim temama, kriterijima, metodologijama izvedbe (zato govorimo o “periodu Petera Steina” u Njemačkoj ili “epohi Roberta Lepagea u Kanadi” itsl.). U našoj sredini već dugo nemamo repertoar kao promišljenu politiku izvedbenih naslova, redatelja i glumačkih podjela. Ravnateljice i ravnatelji kazališta jednostavno izaberu svoja omiljena četiri redateljska imena godinu dana unaprijed, a dotični redatalji izaberu svoje dramatičare ili glumačku ekipu s kojom žele istraživati određenu temu. Rezultat je kazalište bez osobnog profila, s povremeno zanimljivim, ali većinom nepovezanim umjetničkim projektima, fokusirano na volju i ukus redatelja plus intendantske osobe. Često se događa da pojedini redatelji, poput Krešimira Dolenčića, paralelno režiraju i u ZeKaeM-u i u HNK-u i u matičnom mu DK Gavela, kao što i Saša Anočić paralelno režira u Kerempuhu, na Sceni KNAPP i u EXIT-u, što dodatno otežava mogućnost da bilo koja od navedenih institucija izgradi autentični repertoarni potpis. Uz to obično slijedi opravdanje u stilu “tja, u maloj sredini ima

malo redatelja”, ali to nije istina: mnogi mladi redatelji i mnogi redatelji starije generacije godinama čekaju svoju institucionalnu šansu, čak i ako nude vrlo atraktivan sadržaj (nedavni primjer Božidara Viočića koji je napravio vlastitu adaptaciju *Fedre* autorice Sarah Kane, koristeći paralelno i Senekin predložak, prilog je tezi da se nitko nije poveo za onim što je Viočić ponudio teatru, nego opet za njegovom relativnom “nepopularnošću” u mondenim krugovima). Sisačka skupina DASKA posljednji je put bila integrirana u rad neke repertoarne kuće u doba tandemske suradnje Šnajder/Brezovec u ZKM-u, iako je u radu ove skupine izrazito prisutna i lirska i politička volja za reformatorskim glumištem. No DASKA je sama po sebi čvrsti repertoar, dakle nikako joj se ne smije dozvoliti “zaposjedanje” neke institucije. Isto vrijedi i za skupine poput pulskog INAT-a ili dubrovačkog LERA. *Dragi eksperimentatori*, urezano je zlatnim slovima na hrvatskom Ministarstvu kulture i srebrnim slovima na Gradskom uredu za obrazovanje, kulturu i šport, *vama pripada ulica i sav ostali svijet, ali nemojte misliti da se ideja repertoara može implementirati u kazališne kuće koje mi financiramo*.

REPERTOARI IZVAN INSTITUCIJA Sukladno navedenom natpisu, sustavno se događa da oni najsiromašniji, oni koji su doslovce na minimalnim honorarima i u stalnoj nesigurnosti oko sljedećeg termina igranja i mjesta izvedbe, najozbiljnije promišljaju svoje repertoarne poteze. Primjerice, u radu Maria Kovača (bez obzira na kojoj se socijalnoj margini on odvijao) uvijek je prisutna i socijalnokritička i izvedbeno eksperimentalna svijest. Bacači sjenki postojano stvaraju situacije u kojima do punog izražaja dolazi angažman samih gledatelja. Skupina BadCo. bavi se odnosima starih i novih medija, temama pamćenja te estetikom suvremenog plesa i performansa. Vilim Matula istražuje napetosti između performarskog, glumačkog i plesnog tijela/svijesti. Barbara Matijević stvara seriju radova posvećenih specifičnim politikama i izvedbama dokumentiranja kolektivne povijesti. Saša Božić često se vraća odnosu filma i kazališta, posebno propitivanjem filmskog materijala kazališnim sredstvima. Čak i vrlo mlade autorice, poput Anje Maksić Japunčić koja tematizira odnos bajke i suvremenog performansa, posežu za specifičnim repertoarnim potpisom. Tu možemo navesti i Marinu Petković, čiji rad inzistira na metodologiji propitivanja samih načela izvedbe prema iskustvima izvođača. Selma Banich bavi se različitim ideologijskim i komercijalnim poništavanjima plesnog tijela, dok Marjana Krajač govori o tijelu kao žanrovskoj ili ekonomskoj robi. Borut Šeparović svaki put iznova ismijava nacionalno-političke mitove i “nedostupna” ili “elitna” mjesta izdvebe. I značajno je da svi ovi nezavisni umjetnici ne prave gotovo nikakvu razliku između koreografije i dramaturgije, drame i plesa, (pred)dramskog i postdramskog izričaja: onoliko su inkluzivni koliko nalaže određena tema. Hoću reći da našu situaciju obilježava paradoks uistinu odgovornih umjetnika koji svoje repertoare stvaraju *izvan* institucija, dok je svima najnormalnije da bogate kazališne kuće nemaju ni najblažu ideju što nam žele reći, ni zašto posežu za određenim autorima i redateljima.

BEZDOMNO GLUMIŠTE Broj umjetnika koji klize prema bezdomnim repertoarima sve je veći, ali time ne jenjava hegemonija velikih i skupih gradskih institucija. Kad god slušamo stav vlasti prema kazalištima, vidi se da ljudi na funkcijama ne uvažavaju onaj najangažiraniji, dakle bezdomni i nezavisni dio scene, umjesto toga tretirajući HNK ili Komediju kao beskonačno i aprirono vriednu spomeničku baštinu, čiji “umjetnički stanovnici” već dekadama moraju funkcionirati kao muzejski primjerci. Biti muzejski primjerak jednom Milanu Pleštini ili jednoj Almi Prici toliko škodi da ih sve češće vidamo u bijegu od vlastite repertoarne kuće, bolje rečeno na susjedskim ili naprosto lutajućim pozornicama. Pitam se, međutim, je li to doista maksimum glumačke pobune? Ne bi li izvođači HNK trebali daleko više voditi računa o svom antirepertoaru? Ili im zapravo godi status dobro plaćene biste? Čuveni poljski redatelj veoma je gorko govorio o *ljudima od željeza* i *ljudima od mramora*. To su izrazito tvrdi, paralizirajući materijali. Sasvim je izvjesno da više pristaju grobnicama, no izvedbenim umjetnostima, zbog čega će možda već u sezoni 2010./2011. naše muzejsko glumište istrčati na ulice s natpisom HOĆEMO REPERTOARE! NEĆEMO MRAMORNE GROBNICE! Ako nigdje drugdje, onda u javnom performansu autorice koja potpisuje ovaj tekst. **E**

SILVIO VUJIČIĆ

RAST NAOPAČKE

RAZGOVOR S MODNIM DIZAJNEROM I LIKOVNIM UMJETNIKOM U POVODU NJEGOVA *site-specific* PROJEKTA – IZLOŽBE I PERFORMANSA *Caput mortuum*, OD 15. DO 30. TRAVNJA 2010., GALERIJA SC, ZAGREB

SUZANA MARJANIĆ

Možda da uvodno pojasnite kako je nastala ideja za *site-specific* instalaciju i performans *Caput mortuum*.

— Pri analizi reprodukcija slika s gentskog oltara van Eycka interes mi je pobudila fontana na središnjoj slici u donjem dijelu oltara. Radi se o fontani koju Erwin Panofsky u knjizi *Early Netherlandish Painting* opisuje kao “Fountain of the Water of Life”, tj. (u mom slobodnom prijevodu) “fontanu plodne vode”. Tako je nastao interes za rad s fontanom. Prva pomisao/slika bila je fontana zakopana u atriju &TD-a!

U iznimnom tekstu Sanje Cvetnić, objavljenom u katalogu o vašoj izložbi *Caput mortuum*, spomenuta povjesničarka umjetnosti ističe kako je *Caput mortuum* zapravo naziv za boju koja nastaje oksidacijom. Zbog čega ste ipak kao prostor oksidacije odabrali fontanu u atriju &TD-a?

— Nakon odabira fontane sagledao sam ostale parametre. Upravo je ta fontana imala sve te parametre koji su mi bili zanimljivi za stvaranje rada: nepopularnost motiva, neatraktivnu lokaciju, djelomičnu ruiniranost, rastraošnost (vode).

Nadalje, Sanja Cvetnić spominje boju pod nazivom “mumijska smeđa” koja se dobivala od praha samljevenih ljudskih i životinjskih mumija. U kojim se radovima naročito upotrebljavala ta boja te koje se boje i danas dobivaju od životinjskih ostataka?

— “Mumijska smeđa” dobivala se, među ostalim, od samljevenih ljudskih i životinjskih mumija već u 16. stoljeću. Bila je također omiljena boja slikara preraphaelista u 19. stoljeću. Imala je karakteristiku promjenjivosti jer su čestice masnoće i amonijaka (NH₃) iz tijela utjecale na promjenjivost nje same i ostalih boja s kojima je bila u kontaktu.

Košeni i kermes uši daju veliki spektar crvene boje. Koriste se danas u prehrambenoj industriji te industriji tekstila. Uvijek imam neku zalihu dehidriranih ženki tih ušiju u studiju. Pretpostavljam da postoji još boja životinjskoga porijekla, ali nisam upoznat s njima.

U web-biografiji navodite da je vaš omiljeni materijal papir zbog njegova brzog procesa dezintegracije, ali da se koristite i drugim materijalima, poput pribadača, netkanih tkanina, kristala i biljaka. Molim vas, pojasnite na koji način koristite biljke kao živa bića u svojim radovima?

— *Ispod tratinčica* (2005.) je rad u kojem koristim žive biljke tratinčice (*Bellis perennis*) kao medij. U ovom slučaju četiri kvadratna metra tratinčica raste naopačke. Za rad *Alkemijski poliptih* (2009.) uzgajam neke od biljaka pa ih sušim ili direktno iskuhavam

kako bih dobio boju koju kasnije apliciram na tekstil.

POLUSRUŠENA ENERGIJA SC-A
Već u projektu *Apparition/Prikaza* iz 2008., što ste ga predstavili na *Operaciji grad*, svojim zastorima od tekstila tematizirali ste odnos s Francuskim paviljonom unutar kompleksa SC-a. Zbog čega uspostavljate usmjerenost upravo na taj kompleks, a ne recimo npr. na Svilanu ili neku drugu tvornicu, kao što je to primjerice pokazala nedavna izložba studentskih radova s temom sadržajne i funkcionalne prenamjene paleoindustrijskih kompleksa u Zagrebu (kustosica: Iva Prosoli), koja je nastala u okviru projekta *Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive*.

— Smatrao sam da je Francuski paviljon fascinantna građevina. Svidao mi se u ondašnjem polusrušenom stanju. Općenito mi se sviđa cijeli kompleks SC-a i energija koju emitira. Sviđa mi se “derutno stanje” SC-a, vrlo je realno i nimalo pretenciozno. Ono što se tamo dešava je sjajno. Neka ostane to što je.

— SVIĐA MI SE “DERUTNO STANJE” SC-A, VRLO JE REALNO I NIMALO PRETENCIOZNO. ONO ŠTO SE TAMO DEŠAVA JE SJAJNO. NEKA OSTANE TO ŠTO JE. —

Često u opisima svojih performansa navodite kako radite lažne performanse i instalacije koje izokreću “prirodne” položaje stvari. Molim vas, pojasnite navedenu odrednicu o lažnim performansima. Npr. na otvorenju vaše izložbe *Caput mortuum* čula sam primjedbu jedne posjetiteljice kako zapravo u nošenju tkanine iz jednoga prostora (atrij SC-a) u drugi (Galerija SC) ne može vidjeti odrednice performansa.

— Lažnim performansom nazivam rad u kojem zapravo “najavam” jedan sadržaj, a prezentiram drugi. Recimo, kod rada *Disposable Collection #03* u dvorištu Gliptoteke HAZU na izložbi *Here Tomorrow* (2002.) najavio sam modnu reviju i na nju se odazvala publika koja pohada modne revije, znači publika koja očekuje odjevnju formu i to joj je primarni interes, a zapravo sam predstavio performans u formi modne revije koji je na prvom mjestu imao vrlo naglašenu koncepciju koja je bila presnažna za publiku koja je došla s očekivanjem da vidi odjeću bez prevelike konceptualizacije. Takva publika generalno odlazi nezadovoljna/razočarana, i to je moja primarna intencija.

Prenošenje platna u galerijski prostor na izložbi *Caput mortuum* je performans u pravom smislu. Četvero ljudi (performeri)

koreografirano skidaju platno kojim je bila zamotana fontana u atriju &TD-a. Skidanje platna započinje u 19,45 h, dana 15. 04. 2010., kao što kaže informacija na pozivnici. Četiri parametra su dovoljna da se nešto nazove performansom. To su vrijeme, prostor, sami performer i publika. U ovom slučaju, posjetiteljica vjerojatno nije likovno obrazovana ukoliko ne može vidjeti odrednice performansa.

“SAMODOVOLJNI” PERFORMANSI

Povodom projekta za *Operaciju grad* iz 2008. godine naveli ste kako već neko vrijeme radite na koncepciji “samodovoljnog” performansa i “samodovoljnih” objekata koji se, dakle, obraćaju sami sebi. Molim vas, pojasnite taj koncept *samodovoljnog performansa* u odnosu na *lažni performans* na primjeru ovoga performansa ritualnoga prenošenja platna.

— Samodovoljni performans bio bi performativni rad za koji ja znam da je rad, ali druga strana nije svjesna da se radi o performansu jer nije najavljen.

Rad *Bez naziva 01* (iz ciklusa *Kristali*, 2007.) je objekt visine 2 m, širine i dubine 0,9 m; njegove su stjenke načinjene od duple metalne rešetke. Na unutarnjoj rešetci rastu kristali soli. Osoba/promatrač nikada ne može u cijelosti vidjeti rad jer ne može proći kroz rešetku da bi se našao u kristaličnom prostoru. Rad je zatvorenoga tipa i kada reflektira, on to radi unutra samoga sebe. Nazivam ga samodovoljnim objektom. Funkcionira sam za sebe i u stvari nije bitno da li ima promatrača jer promatrač ionako ne vidi cjelinu niti može iskusiti atmosferu rada. Recimo da ima neke slične parametre kao samodovoljni performans.

“Ritualno” prenošenje platna u galerijski prostor je performans. Galerija je u ovom slučaju laboratorij ili obdukcijaska sala.

Ono što me fasciniralo u vašem katalogu svega su dvije rečenice koje ste ponudili u svojoj biografiji, a koje glase: “Silvio Vujičić diplomirao na Akademiji likovnih umjetnosti i Tekstilno-tehnološkom fakultetu u Zagrebu. Redovito sudjeluje na izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu”. Bez obzira na moju fasciniranost vašom skromnošću, jednostavnošću, što, nažalost nije vrlina nekih umjetnika/ica kao i znanstvenika/ica, postaviti ću vam dodatno nekoliko pitanja. Dakle, koji je vaš prvi “samodovoljni” performans?

— Obukao sam zelenu sestrinu suknju te sam demontirao dasku s WC školjke, stavio je oko svog vrata poput najljepše ogrlice. Izišao sam u blagovaonu u kojoj su sjedili roditelji i njihovi gosti. Imao sam 5 godina.

Nadalje, poznato je da potpisujete kostimografiju brojnih predstava. Dakle, kako pristupate izradi kostimografije?

— Postoji niz parametara koji utječu na pristup. Možda bih ipak rekao da kostim počinjem raditi kroz dramaturgiju samog lika. Neku grubu skicu uradim prije početka samih proba, ali sve se više-manje promijeni kad počnu probe s glumcima/performerima.

Koje biste naše umjetnike/ice koji spajaju modu i likovnost te modu i izvedbene umjetnosti izdvojili?

— Likovnost je glavna komponenta mode tako da se ne može razdvojiti jedno od drugoga. “Brzu” sezonsku modu i umjetnost na generalnom nivou možete razdvojiti, ali uvijek postoji nekolicina autora koji “brzu” modu toliko razrade, pomaknu toliko granice u svakom aspektu (društva) da je teško razlučiti na kraju da li se radi o umjetnosti ili modi. Možda možete to nazvati i visokim stupnjem dizajna, ali kada ga pogledate, jasno vam je da se radi o umjetninama ekvivalentnim onima koje nalazite na mnogim velikim svjetskim manifestacijama umjetnosti.

Ranih dana promišljanja o umjetnosti na mene je dosta utjecao rad Đorda Jandrića *Peta skulptura* iz 1991. godine. Ivana Popović također je sjajna autorica koju bih spomenuo.

S obzirom da ste poznati i kao modni dizajner, koji je vaš stav prema diktatima mode i koje biste naše modne dizajnere/ice kao posebno *maštovite* izdvojili? Navela bih promišljanje Ivane Popović o modnim destrukcijama: “Nema ljepšeg teatra od modne piste koja je za mene pravo kazalište okruženosti po Artaudu i Grotowskom. Dakle, imaš uplašenu manekenku, žrtvu, janje; onda imaš svjetlo, žaaaarki kostim, brutalnu muziku i publiku željnu krvi. Pa onda *tu* glumicu utegni u korzet, izbaci joj guzicu i natakni na štikle. Eto žrtvovanja”.

— Diktat mode ne postoji kao što više ne postoji stil u umjetnosti. Svaka modna kuća predlaže sezonsku kolekciju koja se razlikuje u koncepciji, silueti, boji i materijalu od kolekcije druge modne kuće. A kuća ima bezbroj. Ljudima je to je konfuzno pa im se pojedine siluete pokušavaju sa strane modnih magazina prezentirati kao “sezonske”, ali to je na nivou kao da odete u veliki broj umjetničkih ateljea, izaberete samo bijele slike i objekte iz ciklusa te kažete da su ove sezone u trendu bijele umjetnine. Radi se o strahu od raznolikoga i gubitku nesigurnog potrošača.

ALKEMIJA I/ILI MELANKOLIJA

I na kraju: odakle proizlazi vaša fasciniranost alkemijom?

— Iz mene samog.

I za sam kraj: koje vam sve asocijacije pobuđuje poveznica alkemija i melankolija?

— Dim i pastelno zelene keramičke pločice u tunelu. **✎**



Silvio Vujičić, performans *Caput mortuum*, fotografirao Damir Žižić

TREĆI KUT

**OPSESIVNO
VARIRAJUĆI
TEMATSKO-MOTIVSKE
SKLOPOVE IZ
PRETHODNE ZBIRKE
I ROMANA, AUTOR
OVOM KNJIGOM NIJE
USPIO PONOVI
PRECIZNOST
KOJOM JE NJEGOVA
“NJEŽNA SATARA” U
KORPUS SUVREMENA
HRVATSKOG
PJESNIŠTVA
ZASJEKLA PRVI PUT,
U SADA VEĆ MITSKIM
Mesarima**

MARKO POGAČAR

“Kada ti dode, slobodno nabrajaj sve sitnice / koje ti privlače pažnju, koje primećuješ...”, pisao je u pjesmi simptomatična naslova *Obično jutro* nažalost sada već pokojni beogradski pjesnik Miloš Komadina. Slična, sasvim individualistička evidencija događajnog kao poetički prosede nije, razumije se, ništa novo. Zašto sam se, čitajući novu pjesničku knjigu Drage Glamuzine, sjetio baš Komadine, a ne, na primjer, O’Harina *I do this, I do that* obrasca, Carverovih “sakupljačkih” krokija ili čega trećega ne znam, no njihov mi se lirske registar (pa i onda kad se manifestno odbija takvim osvjedočiti) čini uvelike korespondentnim. Carverom, priznajem, nisam želio povući prvi potez, jer se ovaj majstor kratkoga i zarazno atmosferskog narativa u govoru o Glamuzininoj poeziji, s pravom, već uvelike udomaćio. Poput dobrog duha on bdije nad obje autorove zbirke i taj dug mu se sasvim transparentno priznaje – citira ga se, na njega se poziva i upućuje, apostrofira u naslovima pjesama, izriječom smješta u sam vrh vlastita literarnog kanona.

REDUKCIJA SEMIOTIČKOG ČETVEROKUTA Još jedna stvar Glamuzinu veže uz spomenutog neizlječivog melankolika; i on, u svoje dvije pjesničke zbirke i nagrađenom romanu *Tri* (evidentno numerološko središte Glamuzinina poetološkog univerzuma), gotovo opsesivno varira tek nekoliko tematsko-motivskih sklopova ispisujući uvijek “jednu istu” životnu knjigu koja je, u uvodnoj pjesmi posljednje knjige ove svojevrsne pjesničko-prozne trilogije, prilično precizno određena – riječ je, naime, o invarijantama “Knjige u kojoj se / proganjamo, mlatimo i volimo”.

Tako i u *Je li to sve* Glamuzina, na poetičkim zasadama onoga što se u domaćoj kritici uvriježilo zvati stvarnosnim modelom (a sam ga je prozvani uvelike obilježio svojim već pomalo mitskim *Mesarima*), ispisuje prije svega lirske dekonstrukciju (malo)građanskog poimanja ljubavi te pripadajućih konvencija

**— LIRSKE NARACIJE
POSTAJU PREDVIDIVE,
RIJETKO USPIJU
PROFUNKCIONIRATI
INDUKTIVNO, ODLIJEPITI
SE OD SEBE SAMIH, NA
NEKI SE NAČIN NADIĆI
I PRELITI U OPĆE;
POETIZIRANO ISKUSTVO
TEK IZNIMNO PRIJETI
POSTATI “KOLEKTIVNIM” —**

i odnosa kojima je zadano usustaviti ne-usustavljivo. To je “zavodenje (ne)običnošću”, gotovo plakatno objavljivanje intime, ponovno, dano izrazito neposredno (semantički, kontekstualno i idiomatski), uglavnom u vidu jezično ekonomičnih, govorno ritmiziranih narativa ogoljenih od uvriježenih pjesničkih ukrasa i figura. Metafora gotovo u potpunosti (proklamativno!) izostaje i ustupa mjesto metonimiji. Mogli bismo, prekoračujući načas



okvire teorijske metafore, reći da se radi o poeziji izrazito aktantskog modela – pri čemu Glamuzina Greimasov semiotički četverokut prilično uvjerljivo reducira na globalno-metaforičku shemu trokuta.

PROTIV DETERMINIZMA BINARNOG Ove su gole vedute nevjere tako zavodljive pa i, u još uvijek nevjerovatno konzervativnom okružju u kojem se pojavljuju, provokativne i hrabre, upravo zbog zbrke koje unose u proklamirani poredak morala. Protagonist je u sferu ljubavi bačen, no zatim djelovanjem ispisuje mapu vlastite egzistencije te bez lažnog stida pripušta svoje intimne izbore “milosti uobličenja”. Nevjera gubi imputiranu joj izrazito negativnu konotaciju, odbacuje vlastitu negaciju i postaje tek alternativnim oblikom vjere. Emotivni je registar povišen, ali se protagonist nerijetko izmješta iz pripadajućeg svijeta, “iskreni” transparentni ispovjedni ton subvertira ironijom, katkad i hladnim cinizmom. Priča koju Glamuzina provlači svim svojim knjigama mitopeja je otvorenog sustava, zajednice koja se bori protiv vlastitog entropijskog kolapsa – njegov središnji motiv – onaj već spomenuti trokut (na ovaj ili onaj način uvijek ljubavni) probušen je u svojim kutovima i šupalj, konstitutivno podložan promjeni, ali cijepljen od neumoljivog determinizma binarnog.

Glamuzina, ipak, ovom knjigom nije uspio ponoviti preciznost kojom je njegova “nježna satara” u korpus suvremena hrvatskog pjesništva zasjekla prvi put. Poetički postulat apostrofirani na samom početku nerijetko se izvitoperi u neselektivnost, lirske naracije postaju

predvidive, rijetko uspiju profunkcionirati induktivno, odlijepiti se od sebe samih, na neki se način nadići i prelitati u opće, poetizirano iskustvo tek iznimno prijeti postati “kolektivnim”.

USPJELA POOPĆENJA LIRSKOGA ISKUSTVA Detektirati je i izostanak vješte međuigre različitih registara i stilova te sitna i efektnog diskurzivnog miniranja monolitne iskazne pozicije ispovijedajućeg subjekta (reduciranog na odmak), što je *Mesarima* uvelike priskrbilo onu (generacijski) fatalnu zavodljivost. Najuspjelijim pjesmama, stoga, smatram upravo one koje pretendiraju na neku vrst poopćenja lirskog iskustva te jednako dobro funkcioniraju i izvan dominantnog okvira “trokut trilogije”, poput *Moja kći ili Carverov losos*, *Mesari*, *Dok se bori za zrak* i drugih.

Bez obzira na sve, Glamuzina je pjesnik kojem se treba vraćati te nam je s nestrpljenjem očekivati sljedeći mesarski rez; tihi udarac sjekire koja privodi posljednjem, tamnom redu. **■**

Objavljeno na www.mvinfo.hr

**— PJESNIK I OVDJE
ISPISUJE PRIJE SVEGA
LIRSKU DEKONSTRUKCIJU
(MALO)GRAĐANSKOG
POIMANJA LJUBAVI
TE PRIPADAJUĆIH
KONVENCIJA I
ODNOSA KOJIMA JE
ZADANO USUSTAVITI
NEUSUSTAVLJIVO —**

O MIŠEVIMA I LJUDIMA

OBJAVLJIVANJE JEDNOGA OD NAJUTJECAJNIJIH I NAJVAŽNIJIH DJELA U POVIJESTI STRIPA NA HRVATSKOM JEZIKU IZVANREDAN JE DOGAĐAJ ČIJA VAŽNOST NADILAZI OKVIRE JEDNOG SPECIFIČNOG KULTURNOG SEGMENTA

BOJAN KRIŠTOFIĆ

U zemlji poput Hrvatske, gdje strip već gotovo dva desetljeća živi na margini javnog i kulturnog interesa i tek je u posljednjih nekoliko godina prepoznat kao relevantna tema izvan krugova opskurnih stručnih časopisa i specijaliziranih internetskih foruma, u najmanju je ruku neobično kada izdavanje jednog albuma pokrene ogromnu medijsku halabuku, kao što je to bio slučaj s *Mausom*. I prije nego što je strip objavljen, nizali su se tekstovi, obavijesti i najave u najtiražnijim dnevnim novinama, s izdavačem Markom Šunjićem ekspresno je napravljeno nekoliko intervjua i kraćih pregleda njegovog rada, *Globus* je vješto ugrabio priliku da s autorom *Mausa* Artom Spiegelmanom obavi ekskluzivni intervju, Miljenko Jergović među prvima se predbilježio za recenziranje stripa, i tako dalje...

— PRVI STRIP KOJI JE DOBIO PRESTIŽNU PULITZEROVU NAGRADU, PRVI KOJI JE AFIRMIRAO TADA NOV I SVJEŽ FORMAT GRAFIČKE NOVELE, PRVI KOJI JE NA POSVE NOV NAČIN GOVORIO O NAJTEŽOJ MOGUĆOJ TEMI, O HOLOKAUSTU —

KLJUČAN UTJECAJ NA SUVREMENI STRIP Kada je na festivalu Crtni romani šou prošle godine održana službena promocija *Mausa*, na kojoj sam uz Šunjića i Fibrinog suradnika Darka Macana (objavljivanje *Mausa* na hrvatskom jeziku dijelom je i njegova zasluga) sudjelovao u skromnoj ulozi moderatora, sjatili su se televizijski snimatelji, novinari, reporteri i ostala svita rijetko prisutna na sličnim događanjima, a mjesto radnje bilo je tako puno da su se ljudi tiskali na ulazu, kao da je riječ o predvorju Big Brother kuće, a ne o majušnoj prostoriji u blizini Zagrebačkog kazališta mladih. Nekoliko mjeseci nakon promocije, desilo mi se da me na ulici prepoznaju kao “onog koji je vodio promociju *Mausa*”, što mi se i danas čini prilično bizarno. Uslijed takve iznenađujuće atmosfere, morao sam si postaviti nekoliko logičnih pitanja: zašto baš *Maus* izaziva toliki interes i nepodijeljeno odobravanje, a ne na primjer, *Svagdanja borba* Manua Larceneta ili *Pakao* Moorea i Campbella, podjednako upečatljivi i potresni stripovi? Zašto baš o *Mausu* žustro i energično raspravljaju teoretičari književnosti, povjesničari, novinari i brojni drugi kulturni radnici? I konačno, zašto baš o *Mausu* sve znaju i posvećeno ga čitaju i oni ljudi koji stripove inače ne čitaju niti ih stripovi općenito zanimaju?

Odgovor glasi – zato što je *Maus* bio prvi. Prvi strip koji je dobio prestižnu Pulitzerovu nagradu; prvi strip koji je afirmirao tada nov i svjež format grafičke novele,

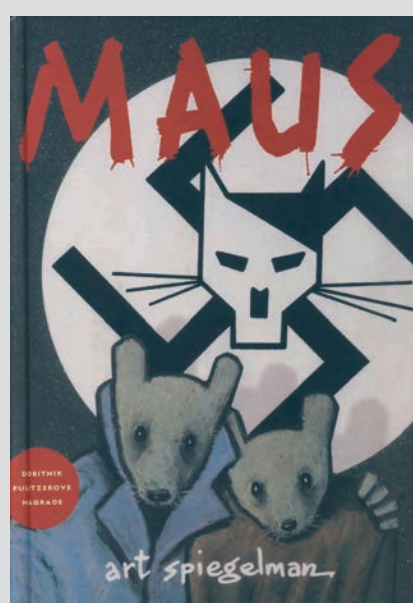
učinivši time medij privlačniji i zanimljiviji snobovski raspoloženoj široj publici, prethodno sklonoj smatrati strip pretjerano šarenom, nezrelom adolescentskom zabavom (barem u okvirima američkog tržišta). Bio je to prvi strip koji je na posve nov način govorio o najtežoj mogućoj temi, o holokaustu, i to nimalo ezoterično i satirično (kako bi temi možda pristupio Robert Crumb), bez sentimentalnosti, bez patetike, bez neukusnih pop-kulturnih referenci, ali s mnogo odlučnog angažmana, suosjećanja, topline, neposrednosti, i u prvom redu, iskrenosti. Kako to već i vrapci na granama znaju, priča *Mausa* nije izmišljena, nego autor pripovijeda o životu svoga oca Vladeka Spiegelmana, poljskog Židova, tokom Drugog svjetskog rata i u poratnoj Americi, ali govori i o svom odnosu s ocem, dilemama, nesigurnostima i frustracijama te u konačnici slika raskošni

prikaz života svoje obitelji od sredine tridesetih do sredine osamdesetih godina, kada je *Maus* prvi put objavljen. U tom smislu, *Maus* predstavlja ključni utjecaj na jednu od dominantnih struja u suvremenom strip stvaralaštvu – autobiografsku struju, ali je također povezan i s njezinim bitnim ogrankom – reportažnim, dokumentarnim stripom. U *Mausu* su gole, često nepodnošljivo mučne činjenice i autorova originalna interpretacija različitih povi-

jesnih događaja i razdoblja povezane na inspirativan i uzbudljiv način, kao što to biva u najboljoj publicistici, stoga se može reći kako Saccovi stripovi, *Safe Area Goražde* i drugi, bez Spiegelmanovog utjecaja ne bi bili mogući. *Maus* termin “grafička novela” zapravo nije popularizirao samo novim formatom – pripovjedna struktura na raskrižju napete reportaže, opsežnog genealogijskog romana i narativnih tehnika karakterističnih za tradiciju američkog novinskog stripa (*Peanuts*, *Krazy Kat*) doista je predstavljala korak dalje u evoluciji medija stripa; a različitost *Mausa* svemu što mu je prethodilo uvjetovalo je korištenje novog termina radi uspješnog provođenja prikladne marketinške strategije usmjerene prema široj publici, za koju je tada, krajem osamdesetih, radikalnost *Mausa* bila nešto posve novo.

MODERNA BASNA U usporedbi sa Spiegelmanovim ranijim radovima, objavljenima uglavnom u njegovom slavnom časopisu *Raw*, u svakom smislu eksperimentalnom i avangardnom, *Maus* je gotovo konvencionalan strip, ali upravo je njegova naizgled konvencionalna struktura varka u koju može upasti dobronamjeran čitatelj – izabравši tip naracije u velikoj mjeri inspiriran tradicijom, Spiegelman je, kao što sam već spomenuo, učinio iskorak za medij stripa općenito značajniji od njegovih ranijih djela. Također, odlučivši prikazati sve ljudske likove u stripu kao životinje (Židovi su miševi, Nijemci mačke, Poljaci

svinje, Amerikanci psi, Francuzi žabe, a Šveđani i ostali pripadnici skandinavskih naroda sobovi), Spiegelman je *Mausa* učinio svojevrsnom modernom basnom, ali takvom basnom u kojoj pouka na kraju nije izrečena glasno, no jest dovoljno jasno da je, kad je jednom progutamo, osjećamo kao knedlu u grlu. Doista, premda Spiegelmanovo pripovijedanje čini zahtjevan sadržaj svima pristupačnim, *Mausa* nije lako čitati, a Spiegelman nam paradoksalno nimalo ne olakšava posao, jer sva svoja stvaralačka oruđa koristi kako bi nas



Art Spiegelman, *Maus – Preživjeli priča*, s engleskoga prevela Tatjana Jambrišak; Naklada Fibra, Zagreb, 2009.

uvjerio da je riječ o lakom štivu. Budući da se radi o briljantnom pripovjedaču, to mu s lakoćom uspijeva, a kad nas jednom uvjeri u iluziju koju pažljivo stvara od prve stranice, u prikladnom trenutku razbija naše zablude na najbrutalniji način. Navedenu tezu potkrijepit ću primjerima.

Ključno Spiegelmanovo oruđe u dovođenju čitatelja na tanak led svakako je crtež – sva pripovjedna virtuoznost, uspjeta karakterizacija likova i istančana svijest o prostorno-vremenskom kontekstu ne bi bili od koristi da crtež nije maksimalno promišljen, dosljedan i korišten uz punu autorsku svijest i s jasnim ciljem. Za početak, koliko god se prikazivanje ljudi, odnosno cijelih naroda, u liku životinja može učiniti metaforički naivnim i donekle “na prvu loptu”, radi se o sretnom izboru kojim je Spiegelman jednim potezom riješio brojne poteškoće koje su se mogle pojaviti u kasnijem radu.

Glavni likovi stripa – Vladek Spiegelman, njegova žena i Artova majka Anja te sam Art Spiegelman, porijeklom poljski Židovi, prikazani su, kao što je spomenuto, u liku mišje vrste. U slučaju *Mausa*, autorova osnovna namjera očito je bila s jedne strane prikazati gorko životno iskustvo svojih roditelja u vrtlogu holokausta

kao univerzalno, kao jedinstveni simbol neljudskih patnji razumljiv svim narodima i svim kulturama (ogromni uspjeh *Mausa* potvrđuje da je u tome i uspio), a s druge strane crtanjem kao terapijom pročitati nesredene odnose unutar svoje obitelji, pokušati razumjeti svoga oca i prirodu njihovog odnosa djelomično kao posljedicu očevog preživljavanja holokausta i boravka u Auschwitzu; no unatoč specifičnosti situacije, ovdje se također radi o univerzalnoj temi nefunkcionalnih odnosa prisutnih u gotovo svakoj obitelji, o potrebi za kolektivnom katarzom potaknutom osjećajem krivnje, nemoći i grižnje savjesti.

STILIZACIJOM DO STVARNOSTI

Jasno da je autor morao ozbiljno računati na suradnju čitatelja u smislu njegovog poistovjećivanja s likovima i sadržajem, stoga je taj klasični moment poistovjećivanja jedna od bitnih, ako ne i presudna sastavnica *Mausa*. Dakako da prikazivanjem likova prema njihovim realnim fizičkim karakteristikama autor ovaj efekt ne bi mogao postići u punoj mjeri, budući da takav pristup često podrazumijeva određen odmak čitatelja od sadržaja, naglašene viđenje priče “iz drugog kuta” i tome slično. Realističnim pristupom autor je vjerojatno mogao lako kod čitatelja izazvati bolno žaljenje, suosjećanje, a možda i gorčinu i bijes, zgražanje nad užasima nacizma, ali potpunom stilizacijom postiže sve to i mnogo više – uspjehu *Mausa* toliko potrebno poistovjećivanje čitatelja s Vladekovim i Anjinim patnjama. Radi se o tome da uplašeni, nesigurni i progonjeni miševi, lišeni izrazitijih individualnih fizičkih karakteristika, u svijesti čitatelja podjednako dobro funkcioniraju i kao samostalni likovi i kao kolektivan subjekt (židovski narod), ali i kao *tabula rasa* na koju čitatelj projicira vlastitu paranoju i strah, potaknute grozomornim sadržajem s kojim dolazi u doticaj. Stoga prikazivanje Poljaka kao svinja nije neukusna osuda cijelog naroda radi masovne pogibije Židova, ali jest zajedljivo, pomalo i karikaturalno isticanje nekih negativnih osobina poljskog “kolektivnog karaktera”, koje su tokom 30-ih godina nacistima svakako olakšale provedbu zločinačkog plana pokolja Židova na poljskom tlu.

No, sve navedeno je tek jedan od razloga prikazivanja ljudi u liku životinja. Drugi razlozi manje se odnose na sofisticirane pripovjedne strategije i više su grafički orijentirani. Stilski gledano, Spiegelmanu je kao ključni grafički utjecaj pri stvaranju *Mausa* očito poslužio George Herriman i njegov slavni strip *Krazy Kat* – humoristična priča o dvjema životinjama, mački i mišu, vezanima djetinjastom, ali dirljivom ljubavlju, puna neobičnih gegova, nadrealističkih pejzaža i začudno živahnog crteža, autorovog nervoznog i šturog poteza, raskošnog i bogatog u svojoj suzdržanosti. Spiegelman životinje crta vrlo slično kao i Herriman, potez mu je podjednako oštar i grub, topao i senzibilan, a iskazuje jednaku vještinu u fiksiranju emocija s tek

dvije-tri linije, i to na licu tako lišenom individualnih karakteristika kao što je mišje. Čitatelj, zaveden Spiegelmanovim prikazom poljskog života 30-ih godina, kada je u dobro uređenim, bogatim židovskim kućama sve pitomo i skladno, a međuljudski odnosi jasni i nedvosmisleni (kao u brojnim američkim novinskim obiteljskim humorističnim stripovima), neoprezno stupa dalje, prema godinama Drugog svjetskog rata, gdje ova naizgled benigna forma postaje okvir za odigravanje krvavog horrorra i masakra goreg od svake fikcije, koji je tim stvarniji što je autorova stilizacija veća.

LIK OCA VLADEKA Vladek i prijatelji kroz prozor kupea u vlaku po prvi puta gledaju kako se na nekoj kući vijori nacistička zastava, poput grozne mišolovke što ih sve čeka. Anjin otac bespomoćno skviči i zapomaže u trenutku kad shvaća da je osuđen na deportaciju u koncentracioni logor. Vladek i Anja dolaze u kamionu pred Auschwitz i gledaju mačke u nacističkim uniformama kako gone Židove miševe palicama. I konačno se pred čitateljem, koji je sad već potpuno svjestan da ovo nije nikakva bezazlena, simpatično crtana basna, otvara stravičan prizor izgaranja živih Židova u masovnim grobnicama onih koji su umrli u plinskim komorama, polijevanih benzinom i mašču od gorenja ranije bačenih leševa. Definitivno jedan od najpotresnijih prizora ikada nacrtanih u stripu! Nakon takvog tretmana svojih neđužnih osjetila, čitatelj ne da ne može ignorirati ono što Spiegelman prikazuje, već ostaje prikovan uz *Mausa* sve do kraja stripa, svjedočeći užasima holokausta i Drugog svjetskog rata na posve nov način, kao što otprilike kaže citat na poledini stripa: upravo zbog površinske nestvarnosti, brutalna stvarnost *Mausa* postaje još teža i još bolnija.

Vladekovo pripovijedanje svoje životne drame i Artovo bilježenje odvijaju se istodobno na dvije vremenske razine: retrospektivno, gdje Vladekova sjećanja pratimo iz prve ruke te u sadašnjosti, gdje dijalozi Vladeka i Artta čitatelju pružaju nužnu minimalnu distancu od matične priče, a također mu se pruža prilika pozornije zaviriti u njihov odnos. U ovom drugom narativnom sklopu *Mausa* Spiegelman također briljira – prostor za preispitivanje svoje motivacije za bilježenjem očevih sjećanja on iskorištava maksimalno. Autor slika portret oca kao dobrodušnog, toplog čovjeka, no opterećenog brojnim predrasudama i traumama, od kojih su jedne izravna posljedica holokausta i mučenja u Auschwitzu, a druge su, pak, rezultat razvoja negativnih strana njegovog karaktera uslijed teških životnih uvjeta. Tako Vladeka krase neke osobine koje često predstavljaju klišeje pri opisivanju “karaktera” cjelokupne židovske populacije: relativno je škrt i donekle gramziv, ponosan i uskogrudan; no kako autor uspostavlja klišeje, tako ih i razara – sve te osobine ne moraju imati nikakve veze s time što je Vladek Židov – već više s njegovim godinama i životom punim patnje te s vlastitim individualnim karakterom. Ukratko, zahvaljujući svojoj iskrenosti i hrabrosti da bez sustezanja zaroni u neke manje ugodne aspekte svog obiteljskog života, autor Vladeka prikazuje vrlo plastično, rijetko kada kao bespomoćnu žrtvu, a više kao odlučnog čovjeka u neprekidnoj borbi za opstanak, kojem je možda upravo ta čvrstina karaktera u najtežim godinama života kasnije postala teško breme, teret što ga priječi da sa svojim odraslim sinom komunicira neposredno, bez prijekora i omalovažavanja.

RECEPCIJA KOD NAS Preispitujući svoj i očev odnos, autor je često duhovit i autoironičan, podsmjehujući se ne samo vlastitim manama, već donekle i svojoj ambiciji da zabilježi cijeli očev život i od njega načini spomenik. Tako je holokaust, na poslijetku, samo jedna od tema kojima se autor bavi – *Maus* je osim bolne obiteljske kronike također i upečatljiv vizualni esej o prirodi umjetničkog stvaranja, o dilemama koje umjetnika prate u njegovom nastojanju da ostvari upečatljivo djelo, o sumnji u vlastiti talent, ambicije i sposobnosti, o moralno-etičkom aspektu umjetnosti, i tako dalje. Kada Art s drugima razgovara o svom stripu, sa suprugom ili ležeći na psihijatrijskom kauču, on se ne libi dovesti u pitanje svoje stvaralačke odluke, relativizira i ironizira svoje pripovjedne postupke, u nekim trenucima čak i svoje crtačke sposobnosti – uglavnom, bogatim repertoarom simbola, metafora i stilskih doskočica čitatelju podastire ne samo svoje djelo, već i u nj utkan i virtuožno ispričani *proces rada* na samome djelu. I eto, pri žanrovskom određivanju *Mausa* treba već spomenutim kategorijama dodati još nekoliko – strip-esej, metastrip, parabola o umjetničkom stvaranju zaogrnutu u romanesknu strukturu. Nije teško zamisliti u kolikoj se mjeri Scott McCloud inspirirao *Mausom* pri stvaranju temeljne knjige teorija stripa, odnosno teorije stripa *u stripu*, svoga djela *Kako čitati strip*.

Valja se pri kraju još zapitati, kakav će biti odjek *Mausa* u Hrvatskoj? Sudeći po onome što sam napisao na početku teksta, on je već sada jak, no hoće li biti presudan i neizostavan za daljnji razvoj strip kulture u Hrvatskoj, vrijeme će pokazati. Domaći čitatelji bi u svakom slučaju trebali *Mausu* pristupiti neposredno i otvoreno – Drugi svjetski rat, holokaust i nacistički progoni nažalost su dio i naše povijesti te zapravo predstavljaju važnu sastavnicu “kolektivnog iskustva” naroda bivše Jugoslavije, čiji je utjecaj i danas dovoljno jak da određuje brojne dnevno-političke rasprave, sadržaje novinskih stupaca pa i politiku samu. Konačno, na nepročišćenim temeljima Drugog svjetskog rata izrastao je pedeset godina kasnije još jedan rat, pružajući ovdašnjim narodima gorko iskustvo koje ih još više približava *Mausu*, ali i katarzi koju on nudi. Pri čitanju *Mausa* i nekih knjiga slične tematike nedavno objavljenih u nas, npr. *1941. – godina koja se vraća* Slavka Goldsteina, paralele i poveznice prirodno se nameću. To je u konačnici ista priča, ista kronika o malim i neđužnim ljudima bačenima u brutalnu borbu za opstanak, o ljudima koji su, zahvaljujući bilo sretnim okolnostima, bilo snažnom duhu ili prijateljskoj pomoći, preživjeli i nadživjeli jedno od najtežih razdoblja u povijesti čovječanstva. Stoga je objavljivanje *Mausa* na hrvatskom jeziku izvanredan događaj čija važnost nadilazi okvire utjecaja jednog specifičnog segmenta kulture kao što je strip. Premda ni od jednog umjetničkog djela pa čak ni od *Mausa*, ne treba očekivati poticanje izrazitih promjena u sferama ideologije, vlasti i moći, realno je nadati se da će se njegova pojava snažno odraziti na domaću strip kulturu i ubrzati njezin razvoj prema definitivnoj afirmaciji ove fleksibilne i ničim ograničene stvaralačke forme. Ne znam kako prodaja *Mausa* za sada teče, no to možda i nije presudno u cijeloj priči. Pozitivan *feedback* među čitateljstvom i svijest da je riječ o nečemu nesvakidašnje vrijednom i bitnom – zahvaljujući kvaliteti samog djela i pohvalnom angažmanu najrazličitijih medija – već su stvoreni. **E**

Re-thinking Humanities and Social Sciences
1st International Conference
University of Zadar
10 - 12 September 2010

Conference Topic: The Issue of the (Post)Other: Postmodernism and the Other

Every questioning of the term postmodernism generates a new reading or a new addressing of its origin, namely its relation to the modernism. Is postmodernism just a continuation or an unfinished project of modernism, or is it something entirely new? A similar dilemma, even more radical and enigmatic, concerns questions about the Other: is the Other, ultimately, radical alterity, irreducible in its uniqueness, or is it possible to incorporate the Other in some order of the Same?

This oscillation between two poles vibrates throughout various currents of postmodernism. Perhaps the easiest way to conceive of the Other in postmodernism is to associate it with some monstrous form: the living dead, zombies, psychopathic extraterrestrials, alien objects and creatures, androids, disgusting slimy beings invading our bodies, multiplying in our wombs; from horror to science fiction, all those uncanny, unfathomable appearances beyond (or beneath) the very category of ‘the human’. A different approach to the Other in postmodernism, in a crude and simple way, could be summed up under the credo: the Other is produced by a discourse; various regimes of power make the Other visible, until it assumes the more concrete shape of the neighbour. Instead of the monstrous forms and the invasion of the uncanny, we have instead different aspects of the neighbour: Orientalism, imaginary cartography, the clash of civilisations, the stranger, the migrant, the national, the ethnic, the minority others and various symphonies of hybridism in a globalscape. From this postmodern dilemma arise crucial questions: how do we answer to the call of the Other? Is the alterity which calls us, sheer otherness, the uncanny presence, the unnamable obstacle to representation, or is it possible to love ‘thy neighbour’ – the Other? And finally, are we entering a phase in which it is possible to talk about the post-Other?

The goal of this conference is a multidisciplinary questioning of the concept of the Other –from radical theorising in the context of the latest debate on the Same and Difference to vivid case studies refreshed and invigorated by ‘new examples’. We picture the conference traversing a variety of theoretical concepts and topics, bringing together scholars of diverse backgrounds and interests.

Possible topics may include, but are not limited to:

The other ‘Other’ and the otherness of ‘Otherness’ – are we entering the stage of ‘post-Other’?

Indivisibility of discursively produced (and thus discursively tamable) ‘Other’

‘Taming’ the ‘Other’ by disclosing sedimented discourses of power or by resisting productive subjugation to bio-power

The ‘Other’ in literature (in different literary genres; the ‘Other’ as the subject’s constitutive element in various narratives)

Fear of the unknown and the construction of the ‘Other’ (monsters, beasts, mass murderers)

(Re)presentation of the ‘Other’ in film

Conspiracy theories and the construction of the ‘Other’

National, ethnic, gender and minority ‘Others’

Post-socialism and the ‘Other’

Global production of the local ‘Other’ and vice versa – local production of the global ‘Other’

Literary translation as the ‘Other’ original

Literature as non-art

The ‘Other’ in language – when metaphor becomes methodology

KEYNOTE SPEAKERS

Eric L. Santner, Philip and Ida Romberg Professor in Modern Germanic Studies, Professor of Germanic Studies, The University of Chicago.

Stipe Grgas, Department of English, Faculty of Philosophy, University of Zagreb

Call for Papers:

Proposals are invited from scholars from different fields and disciplines of humanities and social sciences for individual papers (30 minutes including discussion time).

Please send proposals (no more than 300 words in length) to rhss@unizd.hr by June 1st 2010. Selected papers will be published online.

Abstracts should be in Word or RTF formats and include the following: a) author(s), b) affiliation, c) e-mail address, d) title of abstract, e) body of abstract. Please use plain text (Times New Roman 12, Single Spacing, Justify) and abstain from using any special formatting, characters or emphasis (such as bold, italics or underline).

E-mails should be entitled: Postmodernism and the Other – Proposal

We acknowledge receipt and reply to all proposals submitted. If you do not receive a reply from us within a week from your submission, you should assume we did not receive your proposal; in that case we suggest trying an alternative electronic route or resending.

The conference language is English.

Registration:

Full rate: 80 Euros. Postgraduate/Unwaged: 40 Euros

Late registration fee is 100 Euros i.e. 50 Euros for postgraduate/unwaged.

Dates:

Proposal submission deadline is June 1st 2010.

Registration deadline for all conference participants is July 1st 2010.

Final conference announcement and the program will be published August 15th 2010 on the conference website: <http://www.rhss-conference.com>

Additional Information:

The conference will take place at the University of Zadar (www.unizd.hr), Croatia. Additional information about travel arrangements, accommodation, and other practical details will be posted soon on the conference website: <http://www.rhss-conference.com> Or you can contact the organizers directly at rhss@unizd.hr

EVOLUCIJA JEDE SVOJU DJECU

**ZNAČAJAN
SINTETIČKI,
INTERDISCIPLINARNI
PREGLED
NAMIJENJEN JE
PRVENSTVENO
STRUČNOJ JAVNOSTI
I USPJEŠNO
POPUNJAVA VELIKU
PRAZNINU U NAŠOJ
ZNANOSTI**

SONJA KIRCHHOFFER

S obzirom na to da se profesionalno bavim starom poviješću hrvatskog prostora, dotičem se i tematike postanka i razvoja čovjeka. Stoga me zainteresirala knjiga dvojice priznatih mladih arheologa, Ivora Jankovića i Ivora Karavanića, *Osvit čovječanstva*. Knjiga je plod njihova dugogodišnjeg rada i namijenjena je studentima arheologije i antropologije, no dodala bih da su autori ovdje isпустиili studente povijesti koji trebaju prošlost proučavati u kontinuitetu kako bi to poznavanje prošlosti imalo svoju težinu i argumentiranost. Takav je pristup u skladu s promjenama u suvremenoj historiografiji, koja se zalaže za interdisciplinarnost pa će povjesničar, poput pripadnika ranije navedenih profesija, u svoja istraživačka razmatranja uzimati i osteološku građu, kao i druge materijalne izvore, i neće se ograničiti na pisanu materiju.

NA DVIJE NOGE I PRIJE AUSTRALOPITEKA Nakon uvodnog dijela s kratkim sadržajnim napomenama, slijedi poglavlje *Potraga za čovjekovim mjestom unutar živog svijeta*, koje, kao što samo ime kazuje, traga za čovjekovim položajem u svijetu, dajući pregled razvoja tog traganja od starih Grka i Rimljana, preko kršćanskih mislilaca, srednjovjekovnih skolastičara, ranomodernih filozofa pa sve do mislilaca sredine XX. stoljeća. Autori posebnu pozornost posvećuju Darwinovu djelu *O podrijetlu vrsta*, kao i znanstvenicima koji su imali određeni utjecaj na Darwina te onima koji će uslijediti nakon njega, pri čemu će doći do sintetiziranja teorije evolucije s novim spoznajama prvenstveno vezanim uz genetiku, a koje su temelj suvremenog znanstvenog promišljanja postanka života i svijeta.

Kako proučavati prošlost naziv je drugog poglavlja u kojem autori objašnjavaju elementarne pojmove važne za

i metode važne za daljnje razumijevanje sadržaja knjige.

U trećem poglavlju, *Evoluciji primata*, analiziraju se karakteristična obilježja ove skupine pri čemu autori revidiraju tradicionalnu biološku podjelu primata te na temelju novouočenih veza rade precizniju i složeniju biološku klasifikaciju u kojoj je primijećena veća evolucijska bliskost između čovjekolikih majmuna i čovjeka. U ostatku poglavlja naglasak je stavljen na analizu fosilnih ostataka čovjekolikih majmuna kroz koju se daje kronologija njihova razvoja, prostorno širenje istih kao i prilagodba različitim klimatskim promjenama koje bitno utječu na način života.

U središnjem poglavlju, *Evoluciji čovjeka*, autori ukazuju na mogućnost postojanja većeg broja hominida koji su usvojili bipedalizam prije australopiteka, koji je do sada smatran prvom "karikom" u razvojnem lancu dvonožnih primata. Kao posebnu zanimljivost izdvojila bih to da su znanstvenici utvrdili da su ti mogući hominidi (*Sahelanthropus*, *Ororin*, *Ardipithecus*) živjeli u šumovitom okruženju, što je suprotno dosadašnjim znanstvenim promišljanjima koja prelazak na dvonožno kretanje i uopće goleme anatomske promjene u građi tijela čovjekovih predaka vide upravo u postupnom nestanku šuma na afričkom tlu. U sklopu ovog poglavlja razmatra se i problematika dvonožnog kretanja, pri čemu se navode različite teorije koje su dovele do takve nove anatomske prilagodbe organizama koja je rezultat zasigurno više međusobno povezanih čimbenika. Radi se o više faktora koji su imali za posljedicu promjenu u načinu kretanja i pojavu bipedalizma, no između raznih teorija izdvojila bih onu koja kaže da se dvonožnim hodom uspijeva uštedjeti manja količina energije, koja se potom, vjeruju neki znanstvenici, preusmjerava u reproduktivne aktivnosti nužne za opstanak vrste.

Ipak, autori najviše pozornosti daju australopiteku kao najbolje poznatom ranom hominidu, a nabrajaju razne vrste unutar ovog roda i navode mogućnost da je jedna vrsta australopiteka nazvana *garhi* prva proizvodila oruđe. Do sada se pojava izrade oruđa i oružja vezivala prvenstveno uz *Homo habilisa*, pri čemu se naglašavalo da je moguće da su i raniji hominidi proizvođili oruđe, samo nam je ono zbog malih promjena u materijalu ili pak zbog upotrebe organskih materijala ostalo nepoznanicom.

PALEOLITSKI POČECI KULTURE Ovdje su dane vrlo različite interpretacije razvoja hominida u sklopu kojih se posebno razmatra pojava roda *Homo*. Autori tako dijele hominide u dvije skupine prema anatomske obilježjima (tjelesnim proporcijama, načinu kretanja, brzini odrastanja i sl.) pri čemu temeljni kriterij odvajanja počiva na većoj ili manjoj bliskosti

sa suvremenim čovjekom. Na jednoj su strani vrste udaljenije od današnjeg čovjeka (*A. afarensis*, *A. africanus*, *A. boisei*, *A. robustus* i *H. habilis* – znanstvenici nisu sigurni da li vrstu *H. habilis* možemo smatrati pripadnicima našeg roda – a vrsta *Homo rudolfensis* je, također, zbog nedovoljnog broja podataka ostavljena po strani); na drugoj su vrste koje zasigurno ulaze u rod *Homo* i svojim su karakteristikama bliže suvremenom čovjeku (*H. ergaster*, *H. erectus*, *H. heidelbergensis*, *H. neandertalensis* i *H. sapiens*).

Nakon što objašnjavaju različite tendencije u suvremenoj arheologiji (procesualisti, postprocesualisti) koje spomenutu znanstvenu disciplinu tretiraju kao više egzaktnu (prirodnu) ili pak društvenu, autori prelaze na paleolit kao prvo razdoblje koje ima kulturološko određenje, za razliku od dosadašnjih geoloških perioda koji nisu posvjedočeni materijal-



Ivor Janković i Ivor Karavanić, *Osvit čovječanstva. Počeci našega biološkog i kulturnog razvoja*; Školska knjiga, Zagreb, 2009.

**— AUTORI SU PROUČILI
OGROMNU KOLIČINU
SUVREMENE LITERATURE
TE PREZENTIRALI
NAJNOVIJE ZNANSTVENE
SPOZNAJE VEZANE UZ
OVU TEMATIKU I NA
TAJ NAČIN OMOGUĆILI
HRVATSKOJ JAVNOSTI
DA "DRŽI KORAK"
SA SUVREMENIM
TENDENCIJAMA U
ISTRAŽIVANJU POČETAKA
NAŠEG BIOLOŠKOG I
KULTURNOG RAZVOJA —**

proučavanje procesa evolucije. Naglasak se stavlja na genetsku strukturu i glavne mehanizme njezinih promjena. U ovom poglavlju predstavljeni su i temeljni modeli evolucijskih promjena (postupne i isprekidane promjene), definirani su elementarni pojmovi (populacija, vrsta i dr.)

nim obilježjima života ranih hominida. Naime, izrada oruđa dugo je uzimana kao osnovna razlika između roda *Homo* i ostalih hominida, no istraživanja Jane Goodall pokazala su da i niži primati izrađuju oruđe, što je zahtijevalo redefiniranje pojma roda *Homo*. Eksperimentiranje sa životinjama pokazalo je da temeljnu razliku treba tražiti u većim kognitivnim sposobnostima hominida u odnosu na ostale primat pri čemu je došlo do uskog povezivanja kulturološkog i biološkog razvoja, dok kod "nižih" bića nije utvrđena takva razina povezanosti presudna za opstanak i razvoj vrste.

Analizirajući razdoblje pleistocena u kojem se javljaju pripadnici roda *Homo*, autori upozoravaju na promjene u spoznajama suvremene znanosti prema kojima je dosadašnja uobičajena podjela ovog doba na četiri velika ledena razdoblja zastarjela i zamijenjena mnogobrojnijom podjelom na čak dvadesetak većih glacijalnih perioda. Među prvim pripadnicima roda

— UZ NEANDERTALCE SE OBIČNO VEZUJE POJAVA DUHOVNE KULTURE, IZVEDENA IZ OTKRIVENIH NAMJERNIH UKOPA, KOJI MOGU UKAZIVATI NA PROMIŠLJANJA O SMRTI I NJEZINOM ZNAČENJU, ALI ISTO TAKO MOGU BITI POSLJEDICA ZADOVOLJAVANJA ODREĐENIH HIGIJENSKIH POTREBA —

Homo je i vrsta *Homo erectus* uz koju se vezuje Ašelejenska kultura izrade oruđa, čiji nositelji prvi napuštaju svoje matično područje (Afriku) i kreću prema Aziji, a kasnije i prema Europi. Autori daju pregled razvoja istraživanja ove vrste, kao i opće napomene o njihovim anatomskim karakteristikama koje upućuju na tjelesne proporcije bliske suvremenim ljudima uz daljnje zadržavanje i arhaičnih odlika.

Razmatrajući dolazak tih prvih predstavnika roda *Homo* na tlo Europe, uočavaju da je prva kultura koju tamo zatičemo zapravo predašelejenska, odnosno Oldovanska kultura, što se objašnjava ili direktnim doseljenjem naših predaka preko Gibraltara iz Afrike ili pak dolaskom skupina koje su vrlo brzo napustile Aziju i prešle u Europu zadržavši svoja arhaična obilježja. Autori raspravljaju o pronađenoj osteološkoj građi i njezinoj pripadnosti raznim vrstama roda *Homo* (prvenstveno *H. erectus* – raniji i kasniji tip, arhaični *H. sapiens*). Osim evidentiranim vrstama roda *Homo* koji nastanjuju Europu u razdoblju donjeg paleolita, autori se bave i s njima povezanim, ranije spomenutim kulturama, pri čemu se dotiču njihovih osnovnih materijalnih obilježja (način izrade oruđa, vrste oruđa i lokaliteti nalaza). Ukratko, ovdje je dana rekonstrukcija načina života prvih poznatih stanovnika Europe s obzirom na materijalne pokazatelje ondašnjeg načina života (lovne sposobnosti, upotreba vatre i stanovanje).

KANIBALI VELIKOGA MOZGA “Putujući” kroz paleolit, autori nas sučeljavaju s neandertalcima koji najvećim dijelom žive u periodu srednjeg paleolita. Upoznavanje s neandertalcima počinje s podacima o prvim nalazištima i suprotstavljenim teorijama njihove klasifikacije, pri čemu jedni smatraju neandertalce zasebnom vrstom, dok ih drugi svrstavaju u rod *Homo sapiens*. Njihovo izumiranje objašnjava se trima teorijama koje se, u skladu sa spomenutim teorijama klasifikacije, kreću u rasponu od shvaćanja da su oni jedna od faza u razvoju čovjeka, do onih koje negiraju svaku vezu sa suvremenim čovjekom, kao i modelom koji je između ta dva. Autori daju prikaz širenja neandertalaca, ukazujući na to da se za razliku od prethodnih skupina oni šire iz Europe na istok, a nakon toga dan je prikaz njihovih anatomskih obilježja od kojih bih, između ostalog, izdvojila veći mozak u odnosu na mozak suvremenog čovjeka, pri čemu treba naglasiti da veličina mozga nije pokazatelj inteligencije jer neki ljudi imaju mozak veličine i do 2 kg, a nisu naročito inteligentni; veći je pokazatelj intelekta cerebralna razvedenost moždanih polutki. Veličina mozga neandertalaca nastoji se u suvremenoj znanosti povezati sa čimbenikom hladnoće jer je, analogno sa suvremenim populacijama,

utvrđeno da najveći mozak danas imaju Inuiti koji žive u najhladnijim područjima. Dosta se pozornosti pridaje i specifičnoj fizionomiji lica kao i uopće robusnoj građi njihova tijela, načinu života (izradi oruđa, načinu lova, zadobivenim ozljedama, prehrani i življenju). Velik dio podataka o neandertalskoj populaciji već je obrađen u knjizi Ivora Karavanića *Život neandertalaca*, s tim da su ovdje ti podaci nadopunjeni suvremenijim spoznajama i prošireni drugim dopunskim podacima.

O njima je u odnosu na druge hominide dano najviše podataka što je posljedica činjenice da su njihova nalazišta pretežno vezana uz Europu, zbog čega su i najbolje istražena. Bitno je dodati da se uz neandertalce obično vezuje pojava duhovne kulture koja se izvodi iz otkrivenih namjernih ukopa, koji mogu ukazivati na promišljanja o smrti i njezinom značenju, ali isto tako mogu biti posljedica zadovoljavanja određenih higijenskih potreba. Slično tome, ostaci okera na srednjopaleolitskim nalazištima mogu ukazivati na svojevrzne rituale kao pokazatelje duhovnog ponašanja, no to su pretpostavke koje se za sada ne mogu ni potvrditi ni odbaciti. Naglasila bih da autori nastoje zadržati objektivnost i različite pojave sagledati s različitih stajališta, ne iznoseći pri tome svoja osobna razmišljanja, već se na neki način distancirajući prema spoznajama koje u sebi sadrže tu “bipolarnost”. Uz nepobitno posvjedočenu inhumaciju, autori analiziraju mogućnost neandertalskog prakticiranja sekundarnog ukopa kao i sigurno potvrđenu pojavu kanibalizma, koja je vrlo vjerojatno prisutna i na nalazištu u Krapini. Slažem se s autorima da praksa kanibalizma ne umanjuje humanost pojedinih neandertalskih zajednica koje su zasigurno iskazivale brigu i pažnju prema svojim bolesnim i nemoćnim članovima, pri čemu je bitno naglasiti da je kanibalizam kod ljudskih zajednica prisutan sve do današnjih dana. Napomenula bih da, između ostalih, pripadnici kršćanstva zapravo prakticiraju metaforički kanibalizam.

OD NEANDERTALCA DO MODERNOG ČOVJEKA

Međutim, navodi da je kanibalizam posljedica stresa i neodređenih društvenih čimbenika čine mi se kao način odbacivanja nepoželjnog ponašanja i svojevrsnog ograđivanja od navedenog – doduše, autori iznose stavove drugih znanstvenika. Osobno kanibalizam pripisujem ili ritualnim potrebama ili pak potrebama vezanim uz glad, jer je analiza zubne cakline neandertalaca pokazala da su mnogi patili od kronične pothranjenosti. Raspravlja se ovdje i o tzv. kultu medvjeda, pri čemu mi se čini da medvjede lubanje u nišama ili svojevrsnim kamenim škrišnjama upućuju na osobit odnos prema lubanjama i nisam uvjerena da je riječ o prirodnim procesima zahvaljujući kojima bi došlo do ovakvog pohranjivanja životinjskih ostataka, no tu bi problematiku svakako trebalo detaljnije istražiti. Autori spominju i nalaz mogućeg koštanog instrumenta koji je detaljno analizirao slovenski arheolog I. Turk, pri čemu s pravom navode da se, ukoliko je njegova

teorija točna, naše spoznaje o neandertalcu trebaju velikim djelom revidirati. I prije nego li prijedemo na modernog čovjeka, treba nadodati da se u znanosti dosta raspravljalo o mogućnosti, odnosno nemogućnosti govora neandertalaca da je otkriće jezične kosti ukazalo na to da su oni nedvojbeno posjedovali tu sposobnost.

Autori zatim daju pregled teorija koje pokušavaju objasniti genezu i širenje modernog čovjeka, a zasnivaju se na proučavanju osteološke građe, pri čemu su tri dominantne. Jedna smatra da se moderan čovjek razvija unutar jednog određenog područja (iz Afrike), da bi se potom proširio i zamijenio postojeće populacije u drugim krajevima. Nasuprot ovoj teoriji, neki znanstvenici pristaše su tzv. multi-regionalnog razvoja pri čemu ne bi bilo prekida u evolucijskom razvoju unutar pojedinih geografskih područja, kao u prethodno navedenoj teoriji. Osim spomenutih, danas sve više pristaša dobiva i asimilacijska teorija, koja predstavlja kombinaciju prethodnih, a prema kojoj se *Homo sapiens* – u skladu s prvom teorijom – prvi put javlja u jednom ograničenom području, no širenjem ove nove populacije iz Afrike dolazi do njezinog miješanja sa starosjedilačkim stanovništvom drugih krajeva, a ne do njegova potiskivanja i izumiranja.

U knjizi se posebna pozornost daje prijelazu iz srednjeg u gornji paleolit na europskom području, pri čemu se ukazuje na pogrešku u ranijim tumačenjima tog prijelaznog procesa, prema kojem su se neandertalci isključivo vezivali uz srednji paleolit i pripadajuću kulturu Musterijena, a *Homo sapiens* se pak povezivao s novim razdobljem gornjeg paleolita i ondašnjim kulturama. Novija istraživanja ukazuju na složenije prilike u kojima su obje spomenute populacije prisutne i u gornjem paleolitu, barem u jednom njegovom segmentu, pri čemu je najvažnije za istaknuti da obje dijele određena proizvodna obilježja (neandertalska po-

— JANKOVIĆ I KARAVANIĆ NASTOJE ZADRŽATI OBJEKTIVNOST I RAZLIČITE POJAVE SAGLEDATI S RAZLIČITIH STAJALIŠTA, NE IZNOSEĆI PRI TOME SVOJA OSOBNA RAZMIŠLJANJA, VEĆ SE NA NEKI NAČIN DISTANCIRAJUĆI PREMA PREZENTIRANIM SPOZNAJAMA —

pulacija proizvodi i oruđa s odlikama kultura gornjeg paleolita, a moderna isto tako izrađuje proizvode musterijenskih odlika). U suvremenoj znanosti govori se o tzv. prijelaznim industrijama, a važno je napomenuti da neandertalci čiji se ostaci datiraju u razdoblje gornjeg paleolita nose gracilnija obilježja u odnosu na svoje znatno robusnije prethodnike, što se objašnjava dvama razlozima: promjenama u ponašanju te kulturnim i biološkim kontaktima s modernim čovjekom. Nakon što su neandertalci izumrli, anatomski moderni ljudi ostali su jedini preživjeli hominidi, što je opet dovedeno u pitanje otkrićem osteološke građe na indonezijskom otoku Flores, na kojem je identificirana vrsta *Homo floresiensis*, čija je osebujna građa karakterizirana niskim rastom, malom težinom i nadasve malenim moždanim kapacitetom. Ovaj je nalaz otvorio brojna pitanja, a jedno

od njih je: je li imenska klasifikacija preuranjena s obzirom na niz nepoznanica vezanih uz ovu vrstu?

SLOŽENOST TEMATIKE I PRISTUPA Slijedi opis molekularnih istraživanja u paleoantropologiji od njihovih začetaka u 60-im godinama 20. stoljeća. Autori navode različite pristupe u istraživanju DNK, pri čemu ukazuju na to da se u znanosti, zbog veće brzine mutacija, češće proučava mitohondrijska u odnosu na nuklearnu DNK te se na taj način ujedno obrazlaže nastanak mita o “afričkoj Evi”, prema kojem sve suvremene ljudske populacije imaju ženskog pretka porijeklom iz Afrike.

Slijedi pregled kultura gornjeg paleolita u sklopu kojih se razmatra tehnologija izrade oruđa, pri čemu se radi usporedba sa srednjim paleolitom, a razmatraju se i vrste proizvedenog oruđa, promjene u načinu života – ponajprije lova – koje se povezuju, između ostalog, s promjenama klime i okoliša. Osim proizvodnog procesa izrade oruđa, autori se dotiču i problematike izrade nastambi (tako se, primjerice, u gornjopaleolitskoj istočnoj Europi kuće izrađuju od mamutskih kostiju i kože, što je posljedica prirodnih uvjeta u kojima je nedostajao drugi priručni materijal poput drvene građe), pojave umjetničkih izradovina (autori daju prikaz različitih teorija nastanka umjetnosti vezanih uz estetiku, totemizam, teorije strukturalista i sl.), sahranjivanja, ukazujući na to da je u gornjem paleolitu moderan čovjek razvio obrasce ponašanja koji će se zadržati sve do današnjeg perioda.

Knjiga završava *Zaključnim razmatranjima* u kojima se, u kratkim crtama, rezimira sadržaj i naglašavaju prisutne dvojbe vezane uz evoluciju (poput nestanka neandertalca i njegova genetska nasljedja). Autori zaključuju da čovjek postaje jedina vrsta koja, zahvaljujući svojim kulturološkim i biološkim svojstvima, može velikim dijelom određivati na samo svoju, već i sudbinu drugih vrsta, i na taj način utjecati na daljnji evolucijski tijek.

Na kraju knjige, u poglavlju *Dodaci*, nabrajaju se i pojašnjavaju anatomske termini upotrebljavani u knjizi te donose priloge sastavljeni od kronologije paleolita, slikovnog prikaza obrade oruđa i karte rasprostiranja pojedinih kultura.

Kao što sam navela na početku, *Osvit čovječanstva* je prvenstveno namijenjen stručnoj javnosti, jer ga karakterizira složenost kako tematike, tako i pristupa, zatim interdisciplinarnost, što u cjelini zahtijeva od čitatelja određeno predznanje kako bi se sadržaj mogao pratiti s razumijevanjem. Knjiga je veliki doprinos hrvatskoj znanstvenoj literaturi vezanoj uz znanstveno proučavanje postanka i razvoja čovjeka, a njezina posebna vrijednost leži u činjenici da su autori proučili ogromnu količinu suvremene literature te prezentirali najnovije znanstvene spoznaje vezane uz ovu tematiku i na taj način omogućili hrvatskoj javnosti da “drži korak” sa suvremenim znanstvenim tendencijama u istraživanju početaka našeg biološkog i kulturnog razvoja. Na taj je način barem dijelom popunjena velika praznina koja je do sada, kada je u pitanju ova tematika, postojala u hrvatskom znanstvenom opusu. **E**

O LJUBAVI, TIHO I POLAKO

IZVRSTAN, STILSKI I KOMPOZICIJSKI DORAĐEN ROMAN POZNATOG SLOVENSKEG PISCA PRVI JE DIO LJUBAVNE TRILOGIJE SMJEŠTENE U NOVIJU POVIJEST PREKOMURJA

VIŠNJA PENTIĆ

Anakronizam pruža ljubavi sigurno utočište. Usidrena u tihoj luci, daleko od bura povijesnog vremena, ljubav plete mreže svog Imaginarnog. Njezino vrijeme nikada nije sadašnje, ili je se čeka, ili je se sjeća. Ljubav i njezin vjerni suputnik vrijeme središnje su teme romana *Razdvojit ću pjenu od valova* slovenskog pisca Ferija Lainščka koji je prošle godine, šest godina nakon prvog objavljivanja u domovini, srećom dobio i svoj hrvatski prijevod. Roman su objavili EuropaPress Holding i Novi Liber u zajedničkoj biblioteci konTEKST, a izvanredan prijevod djelo je Anite Peti Stantić.

USPORENA RECEPCIJA Feri Lainšček jedan je od najznačajnijih suvremenih slovenskih književnika. Rođen je 1959. godine u selu Dolenci na Goričkem, a danas živi u Murskoj Soboti. Prvu knjigu objavljuje već 1981. i nakon nje slijede brojna izdanja za djecu, mlade, ali i odrasle. Kao iznimno plodan autor, Lainšček se okušao u svim književnim vrstama pa je objavio više pjesničkih i novelističkih zbirki te dramskih tekstova, a vrhunac svog stvaralaštva postigao je u romanima, kojima je zajedničko da su smješteni u prekomursku sredinu. Lainšček je do sada objavio ukupno dvadeset nagrađivanih romana, no tek je nekoliko prevedeno na hrvatski. Tako je 1998. preveden *Umjesto koga ruža cvate* (*Namesto koga roža cveti*, 1991.) koji je autoru 1992. donio nagradu Kresnik za najbolji slovenski roman, a nju je osvojio i pet godina kasnije romanom *Muriša*. Slijedeći je preveden *Koju je magla donijela* (*Ki jo je magla prinesla*, 1993.), koji kod nas izlazi 2003., a još 1995. osvaja nagradu Prešernove zaklade za književne dosege. Godinu dana kasnije, 2004., kod nas izlazi i *Pijetlov doručak* (*Petlinji zajtrk*, 1999.) te konačno u lipnju prošle godine i roman *Razdvojit ću pjenu od valova* (*Ločil bom peno od valov*) iz 2003. godine. Sve ovo svjedoči o dosta usporenoj i neadekvatnoj recepciji Lainščekovih romana u Hrvatskoj, jer je autor odavno s razlogom preveden i na engleski, mađarski, njemački, češki te španjolski jezik. Možemo se tek nadati da ćemo u budućnosti većinu njegovih romana moći čitati u hrvatskom prijevodu, po mogućnosti na razini onog koji je ovdje ponudila Anita Peti Stantić.

Zanimljivo je da je Lainšček osvojio i jednu hrvatsku nagradu i to onu Centra za dramsku umjetnost iz Zagreba za filmski scenarij *Crni klaun*. Po njegovim scenarijima do sada su snimljeni filmovi *Halgato* (po spomenutom romanu *Umjesto koga ruža cvjeta*), *Mokuš* (po romanu *Koju je magla donijela*), *Pijetlov doručak* i *Vankoštanec*. Osim kao književnik, Lainšček je u domovini poznat i kao tekstopisac za pjesme brojnih slovenskih pop i rock pjevača i skupina, a također djeluje i kao urednik glazbene produkcije u vlastitoj izdavačkoj kući Franc-Franc. Sve u svemu, riječ je o bitnom autoru te opusu koji svakako zaslužuje i kritičku recepciju, a o njezinom neprimjerenom izostanku najbolje svjedoči činjenica da roman *Razdvojit ću pjenu od valova* uopće nije spominjan u brojnim prikazima prošle izdavačke godine

objavljenima u našim stručnim časopisima i publikacijama.

UMJEŠNA KARAKTERIZACIJA LIKOVA Roman je prvi dio trilogije odnosno ljubavne i obiteljske sage ugrađene u povijest Prekomurja. Drugi dio trilogije, nagrađeni roman *Muriša* objavljen je 2006., a treći dio upravo je pred objavljivanjem. *Razdvojit ću pjenu od valova* podnaslovljen je kao *Roman u tri novele* što nam razotkriva njegovu osnovnu strukturu. Svaka od tri novele sadrži nekoliko poglavlja, a zanimljivo je da se opseg novela smanjuje kako roman odmiče. Tako prva novela sadrži čak pet poglavlja, druga četiri, a posljednja tek tri te je opsegom duplo kraća od početne. Novele su majstorski uokvirane dvama kratkim tekstovima koji im daju fikcionalnu vjerodostojnost. Prvi okvirni tekst je ulomak iz diplomske radnje inženjera Juliana Spranskog kojeg kasnije u romanu detektiramo kao jedinca glavnih junaka. Ulomak datira iz godine 1938., dok se radnja samog romana odvija za vrijeme Prvog svjetskog rata. U njemu mladi inženjer neobičnim stilom koji znanstvenost miješa s poetičnošću govori o rijeci Muri i sudbini njezinih stanovnika. Roman pak završava vrlo kratkim svjedočanstvom istog tog Juliana Spranskog koji ovaj put ispovjednim tonom kratko izlaže sudbinu svojih oca i majke, odnosno glavnih junaka romana koji smo upravo pročitali. Ova mudro odabrana pripovjedna tehnika uokvirivanja tekstovima čija je spoznajna razina drugačija od onih ponuđenih u romanu otvara polje romana dubinskoj fikciji.

Glavna junakinja romana je nedokučiva ljepotica Elica Sreš. Upoznajemo je kao posvema mladu djevojku koja sjeda na panj pod prolisalom divljom kruškom i raspušta svoje duge pletenice. U tom trenutku predaha: "Činilo joj se i da njezina duga slamasta kosa žudi za slobodom pa joj se činilo da je zapucketala od ugođe". Ova rečenica razotkriva autorovu umješnost u karakterizaciji likova. Ono što se događa sa kosom koja nevino "žudi za slobodom" i "pucketa od ugođe" zapravo se odnosi na samu junakinju s čijim smo čežnjama i užitcima vješto upoznati personifikacijskim opisom njezine kose. Elica Sreš živi u osamljenoj kolibi sa svojom starom majkom koju upoznajmo ovako: "Mati je izvrnula drveni kotlić iz kojeg je bila nahranila njihovu jedinu svinju pa je sitnim kokošjim koracima prišla prozoru". Upada u oči da se u prvoj rečenici posvećenoj majci pojavljuju dvije životinje: svinja i kokoš. Upravo će animalna strana ljudske prirode biti ključna u karakterizaciji majčinog lika.

RAZUM I OSJEĆAJI Zaplet romana počinje kada Elicu iz pogrebnog zbora seoskih djevoja za buduću suprugu odabire tajanstveni Ivan Spransky. Za Elicu on predstavlja mogućnost bijega od vlastite sudbine iako je njegov doživljaj svijeta bitno drugačiji od njezinog: "Već joj se na prvi pogled učinio stasitim i muževnim poput onoga lovca iz njezine prve čitanke što stoji na obali jezera gledajući za divljim patkama. Njegove su oči bile pune pogleda koji obuhvaća čitavo visoko

nebo i široke vode odjednom, ipak pomno slijedeći i ptice koje su u jatu raširenom poput strelice dižu nad obzor. Njegovo je držanje bilo usamljeničko, možda čak i sneno, no vjerojatno je ipak istina da je posve smiren i samouvjeren, jer u svakom slučaju dobro zna da će ptice ponovno doletjeti i da će mu biti ponuđena druga mogućnost". Iz ovoga razabiremo njegovo preferiranje razuma nad osjećajima u suočavanju s fenomenima životne stvarnosti. Ivan, koji radi kao carski vodoupravitelj, uzima Elicu za ženu te u Soboti s njom zasniva obitelj. Za njega je izuzetno važno da obitelj uđe među sobotsku višu građansku klasu pa stoga kupuje raskošnu vilu te zapošljava sluškinju. Elica se tako gotovo posve odvaja od majke i života u osamljenoj stračari sa samo jednom svinjom. Paru se uskoro rađa sin Julian čijim je tekstovima roman uokviren. No, Ivanova prošlost sustiće će mladi par te poslužiti kao katalizator Elicinom dubinskom nezadovoljstvu. Ona naime sve više vremena provodi jašući divljom prirodom te tako upražnjavajući dio osobnosti potisnut građanskom svakodnevnicom. Ivan je s druge strane potpuno posvećen zgrtanju materijalnog bogatstva za svoju obitelj te stoga sve više odsutan. Razdor u par unijet će njegovo odbijanje da se razotkrije pred svojom mladom suprugom kao i tvrdoglavo neprihvatanje njezine prave prirode, tako drugačije od njegove vlastite. Njihova ljubav neće uspjeti prevladati zapreku posvema različitim unutarnjih svjetova koji uporno slijede vlastiti tok, baš poput rijeke koja, čime god je pregradili, na kraju ipak završi tamo gdje joj je priroda to namijenila. Tako dok Ivan sudržanom odlučnošću ganja status i bogatstvo uporno se dodvoravajući sobotskoj malograđanštini, Elica uživa u jahanju prirodom praćena stražarom kojeg joj je suprug namijenio ni ne sluteći da je tako izgradio most "između divljine njezine prošlosti i urednosti njezine sadašnjosti". Polako Elica postaje poput divljih patki na koje vrebalo lovca iz njezine prve školske čitanke: "Tamo su bile patke koje su se upravo bile uplašile, podigle se iznad obzora i potom zastale u letu – upravo onako kako se ponekada učini da na trenutak zastanu i ptice koje nisu nacrtane. Već je kao dijete osjećala da ih je crtač namjerno uhvatio u takvom trenutku. Najvjerojatnije su baš zato i ostale u njezinu sjećanju kao slika u kojoj je bila pohranjena tajanstvena poruka".

DVOZNAČNI ANAKRONIZAM Na samom početku spomenuti anakronizam najvjernije opisuje Lainščekov roman. Pojam upućuje na dva moguća značenja: prvo na grčki *anachronismos* ili "koji je u nevrjeme" te drugo na zastarjelost, nesuvremenost. Prvo nam značenje može pomoći da predstavimo pripovjednu tehniku romana, a drugo stil kojim je roman napisan. Naime, iako je riječ o ljubavnom romanu, navedeni zaplet nije ljubavna priča koju se romanom želi predstaviti. Ljubav je smještena izvan same naracije, u čisto Imaginarno proizvedeno fikcijom romana. Odnos između dvoje junaka tek je predigra sudbinskoj ljubavi junakinje koja počinje u trenutku kada sam roman završava, i to



Feri Lainšček, *Razdvojit ću pjenu od valova*, sa slovenskoga prevela Anita Peti Stantić; EPH i Novi Liber, Zagreb, 2009.

upravo rečenicom iz naslova: "Ločil bom peno od valov". Taj tako zvučan imperativ koji se u romanu pojavljuje u funkciji zavjeta prepun otvorenih "o" kao da u sebi sadrži neku praiskonsku snagu koja s glavnom junakinjom komunicira na razini različitoj od one razumske tako bliske njezinom suprugu.

Spomenuta pak nesuvremenost vidljiva je u izuzetnom autorovom stilu koji krase dorađenost, promišljenost te prije svega nenametljivost. Autor je posvema skriven iza svoje estetičke, ali i moralne posvećenosti zakonima fikcije. Zakriven plaštem savršeno tečne naracije koja nikada ne upućuje ni na što izvan svijeta romana pripovjedač, iako sveprisutan, uporno ostaje nevidljivim. U tom starinskom pristupu u kojem ništa nije relativizirano ili ironizirano ljudi i stvari zadržavaju svoju auru zrcaleći njome svijet kojem pripadaju. Nije slučajno da je rijeka Mura ne samo prostor romana, već i njegova središnja metafora. Dajući mu kako fizičku, tako i metafizičku dimenziju, Mura teče pričom svojim nedokučivim tijekom. Nekad je nepredvidiv i strastan slap, a nekad opet tiha i polagana, kao ljubav. Dok vodoupravitelj Ivan Spransky za zadatak ima ukrotiti prirodni joj tok, njezina nepokolebljiva unutarnja snaga uvijek je nosi tamo gdje joj je priroda to prvotno namijenila. Kako to u uvodnom ulomku objašnjava inženjer Julian Spransky: "Premda su je tako revno gurali amo tamo, rijeka je više od svega neprestano htjela po svome pa je po svome, dakako, i mijenjala svoju granicu". Preko upotrijebljenog glagola "htjeti" pripisanog rijeci u mislima nam oživljava i sudbina glavne junakinje koju vodoupravitelj poput rijeke uzalud kroti. To naizgled prirodno zrcaljenje motiva jedna je od ključnih karakteristika sofisticirane autorove proze. Svaka rečenica posvećena rijeci može se iščitati i kao karakterizacija likova romana, upućeni smo na to već u okvirnom tekstu romana. Dok mladi inženjer opisuje rijeku, osjećamo da zapravo govorimo o nečemu drugom, puno dubljem od njezinog korita: "Zbog neuređenog i razvedenog toka Mura je već od davnina tekla po brojnim sporednim riječnim koritima te se rukavcima neumoljivo uvlačila u obale". Lainščekova proza stilski je protočna i značenijski neiscrpna poput riječnih rukavaca u svakom od kojih uporan tragač može pronaći zlatno jaje. Vješto komponirajući motive koji se međusobno zrcale, autor stvara duboku fikciju u kojoj stvari mogu značiti sve, a opet sačuvati svoju usidrenost u realnom. Sve se u romanu na čudesan način dotiče i udaljava poput planeta nekog nespoznatljivog nam sustava čineći tako njegov naizgled daleki svijet neodoljivo sličnim onome koji nas okružuje. **E**

Ljiljana Filipović, Znaci

KAKO NASTAJE IDEOGRAM? KAKO NAS OBUZIMA ZAPIS ČIJI TRAG NE ŽELIMO UNIŠTITI, NE ŽELIMO ZAVRŠITI, NE ŽELIMO DO KRAJA RASTUMAČITI? O TAJNIM ZNAKOVIMA RAZMIŠLJA SPISATELJICA I FILOZOFKINJA LJILJANA FILIPOVIĆ

O bjavljujete nahladu, otkazujete put, ne dižete se na zvonjavu na vratima, nikoga ne puštate u stan, ne javljate se na telefon, nije vas briga za brižne esemesove, ne primjećujete lajanje susjedova psa, zvukovi ne dopiru do vas, pravite se da ste zaboravili na dogovor tamo negdje kamo ste trebali otputovati, ne zanima vas pošta, ne osjećate glad, raščistili ste stol, papire raspostrli po podu... Zovu vas znaci, da ih crtate, ispišete, već nešto što oni žele, neki šifrirani kôd, slanje poruke nekome koga ne poznate. Za koju ne znate hoće li ikada biti odaslana. Neki vaš ideogram.

Obuzetost zna kako zaštititi sebe. Kako se sakriti. Kako se ispričati, kako laž zakamufirati u istinu.

Neki su tako, sjetite se, crtali po pijesku, gradili možda piramide, zidove utvrde, misleći da je to zbog nečeg drugog. Možda neke tuđe moći. Neke tuđe opsjednutosti. Vama su dovoljni i obični znaci. Slova.

Kada djeca počinju učiti pisati, lišca su im predana, usredotočena na iscrtaavanje slova. Kao da ispisuju njegovu tajnu povijest. Svjedoka nekog vremena. Čuvara života. Izvlače crte, svoju šifru. Tajnu svoga karaktera. Budućnost iz prošlosti koje se ne sjećaju.

Dolazi neki odrasli i smatra da to ne smiju lijevom rukom. Cijeli je svijet desnoruk. Sve je za njih napravljeno. Industrije bi se urušile da sad moraju proizvoditi i za ljevoruke. Olakšava im se život ako se prilagode. I drugima.

I sami ste se navikli prikrivati svoju neprilagođenost, svoj tihi otpor, da uvježbano prebacujete olovku u desnu ruku kad vam netko bane na vrata. Ostaje vam da se nasmiješite na pomisao da je lakše skrivati tajnu ljevorukosti nego o njoj govoriti.

Možda biste, pomislite, mogli na samom kraju napisati prijatelju: *Bio sam ljevoruk cijelog života*. Još u sebi dodate, *a ti to nisi znao, nisi mario, baš te bilo briga*. I onda u svojim mislima poderete tu poruku. Što bi to njemu značilo? Ponekad ste se znali zaboraviti, uhvatili vas neki koji ne poznate, u vašoj ljevorukosti, zadivila ih. Postala je pomodna ta razlika, shvatite.

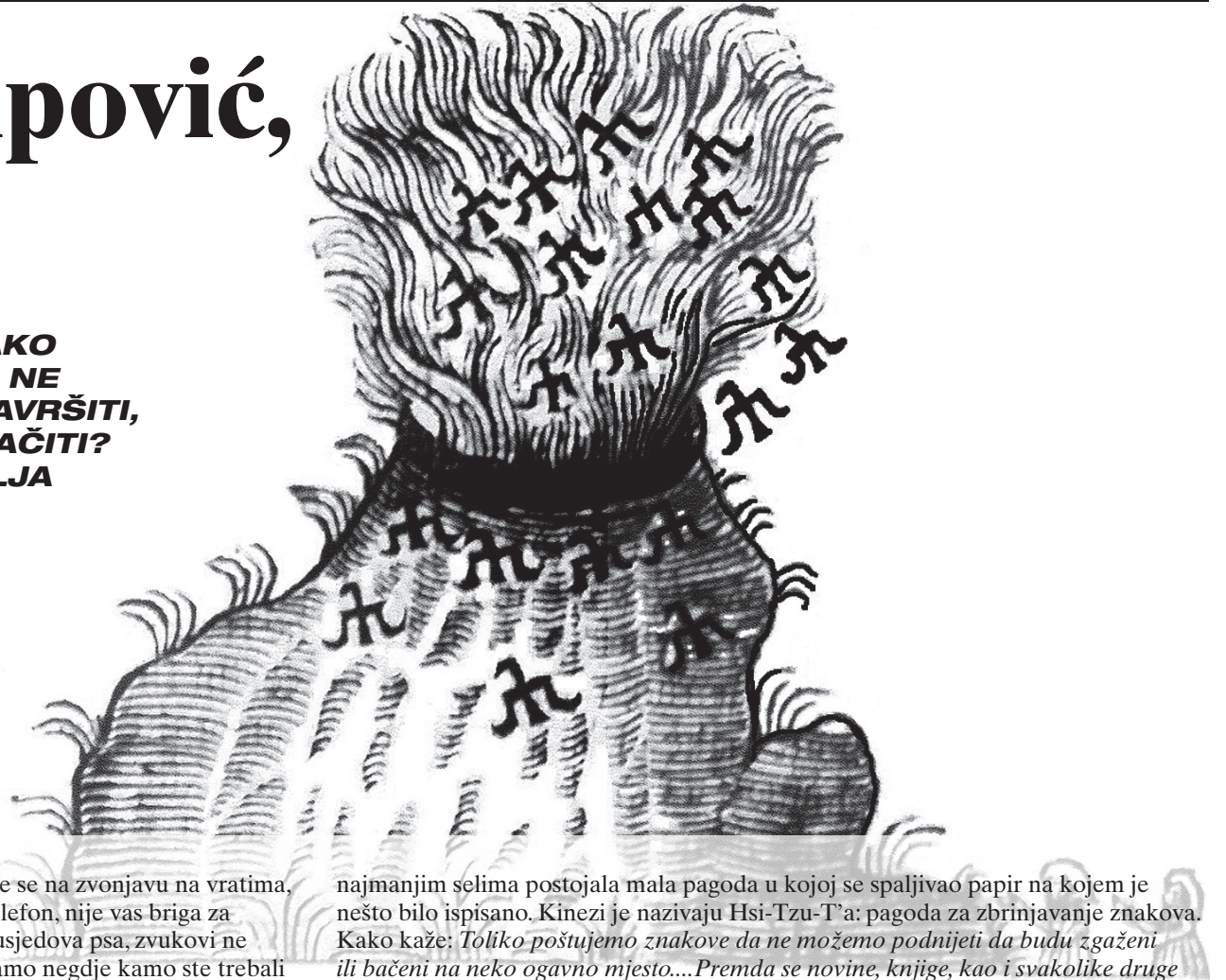
Zašto vam oni nisu bili prijatelji? Nego taj zlobnik kojem nikad ništa nije bilo dobro što se vi učinili. Nitko! Ne samo vi. I one koji su ga zanimali neko vrijeme bacio je u smeće, smatrao je svoju selektivnost superirornom vrijednošću, a vašu toleranciju slabošću uma. Prestao je i čitati, jedino što vas je, kad se pitate otkuda vam on, jednom davno i spojilo. Sad su ga zanimalo vlastite ideje kojima vam je satima znao dosadivati, da ste se poslije toga strovalili u krevet i pobjegli u neki dugi san. Možda ste mu se trebali suprotstaviti? Možda ste i vi njega iznevjerili svojom pristojnošću? Željom da se ne miješate previše? Da ga ne povrijedite? Tko bi znao, mislite, to je valjda neki karmički *leasing*. Možda tako rade istinski talentirani. Ne mare za druge. Ili se zatvaraju u utvrdi prije no što ih stignu povrijediti. Priznajete mu uspješnost. Vaša tajna ljevorukost štitila vas je od njegove moguće potpune izdaje vašeg prijateljstva. Zato što ste ga vi već tome tajnom izdali? Gotovo da optužujete sebe. A tu je i bijeg u znakove koje nije znao, a valjda ni želio, razumjeti. Jer kako to vi, tako neizbirljvi, možete znati nešto što vas zaokuplja. Znaju znaci kako da mu ne dopuste da uđe među njih i razbaca ih.

Sad se ponekad pitate zbog čega se vaš otac zanimao za ženu koja nije marila za pripadanje, voljela samo jednu osobu, otišla zbog nje u smrt. Je li to bila neka poruka koju nikad nećete razumjeti? Neki tek ispričani znak?

Znacima možete biti obuzeti i da vam ne otkrivaju značenje. Popuštate li im na kraju života kao čežnjama koje ne priznajete? Učite li zato pisma i jezike koje ne znate?

Svatko ima neko svoje slovo. Posebno mu je. Može opisati njegovu ljepotu, osobitost koju mu pripisuje, vezati ga uz neki njemu zanimljiv pojam. Ono je vaša/ njegova povijest. A ipak osim opisa teško mu je reći zašto je izabrao *z*, a ne *l*. Zašto mu se neka linija čini ljepšom od drugih.

1938. Chiang Yee je u knjizi o kineskoj kaligrafiji ispričao da je pisana riječ usađena već u djetinjstvu u kineska srca. Kineze se poučava da ne poderu ispisano, kao ni da ne zloupotrebe papir na kojem je nešto napisano, čak i ako nije ni od kakve praktične vrijednosti. U svakom području grada, u to je vrijeme, čak i u



najmanjim selima postojala mala pagoda u kojoj se spaljivao papir na kojem je nešto bilo ispisano. Kinezi je nazivaju Hsi-Tzu-T'a: pagoda za zbrinjavanje znakova. Kako kaže: *Toliko poštujemo znakove da ne možemo podnijeti da budu zgaženi ili bačeni na neko ogavno mjesto....Premda se novine, knjige, kao i svakolike druge tiskovine slijevaju svaki dan sa svih strana, staro poštovanje prema pisanoj riječi i dalje prevladava. Većina je kineskih poslovnih ljudi, uvjerena da će im dobro napisan znak na njihovu dućanu, donijeti sreću i spremni su pronaći i izuzetno dobro platiti kaligrafa koji će to učiniti*. Nakon što su znaci ispisani ili oslikani na tablu, štapić je zapaljen ispred njih i priređuje se zabava. Cijenimo rukopise naših prijatelja, ističe Chiang Yee, *Čak ih skupljamo zbog njihova izgleda, a ne kao uspomene*. (str. 13)

Radoznalo ispitujete svog kineskog učitelja o pagodama koje zbrinjavaju pismena, a on, sedamdesetak godina kasnije na Chiang Yeeove tvrdnje, odgovara: *Ako sam dobro razumio, u Kini postoji mnogo T'a (ta na pinyinu)-pagoda, ali mišljena nam da ih gradimo zbog budizma. No danas ima sve više i više crkava!*

Neraspoloženi ste. Jeste li ga možda uvrijedili? Vraćate se Chiang Yeeu sedamdeset godina unatrag: *...našu ljubav prema prirodi karakterizira želja da s njom identificiramo naše umove, te da uživamo u njoj onakva kakva jest. U kaligrafiji smo privučeni prirodi na isti neodoljivi način: svaki potez, svaka točka sugerira oblik prirodnog objekta... Tako slijedi da je naše cijenjenje kaligrafskih poteza proporcionalno s osjećajem prema prirodi...*(str. 110.)

Sedamdeset godina poslije opčinjenost znacima Kinu nije mogla spasiti od razornosti gospodarskog procvata. Ponekad vas nečija nesreća baci na koljena. Položaj koji ste oduvijek prezirali. Vjerovali ste da za sve postoje objašnjenja. Da vas teorije uče predviđanju. Isključuju klečanje.

Valjda ste preskočili neka poglavlja. Sigurno su postojali znaci. Već ispisani. Koji su govorili da će vas nečija nesreća dohvatiti jače no vlastita. Ili, da na vlastitu ne mislite. Poslije ih odgonetate. Poslije. Nakon klečanja. Sve vam se čini jasnim. Zašto ih niste znali iščitati? Prije.

Budite se u jezi. Utrnuli ste od snova. Tjeskoba vam, sigurni ste, nešto važno govori, ali vi nikako ne razumijete o čemu se radi. Ili, ne želite shvatiti.

Vjerate znakove po kući. Lijepite po zidovima. Poslije nailazite na tumačenja da se baš tako to treba i činiti. Kako ste znali? Ostavljati tragove? Ići tragom nečega što vam je nepoznato? Zašto sami sebe ne razumijete?

A znate da postoje sveti rukopisi, pisma i znaci koji imaju čarobnu moć, izlječiteljska slova, zaštite nad vratima, tekstovi koji se ne pokazuju ženama, tekstovi koje ne čitaju žene, slova koja vas čuvaju, znakovi koji vas odvođe u druge dimenzije, znakovi koji vas štite u ovoj dimenziji. Znakovi kletve. Znaci koji se pretapaju u brojeve.... Sigurno je sve to ispričano u nekom *Harryju Potteru*...

Djeca stvaraju svoje tajne znakove, smišljaju jezike koji ne razumiju njihovi roditelji. Šifriraju kao da su im templari bili učitelji. Škola učini da za to poslije više nemaju vremena. Osim ako im to nije profesija. Tajne su gurnute u akcijske filmove, astrološke časopise, emisije na rubu znanosti, prodaje ih se kao suvenire, otisnuti su na čokoladice, *besteselleri* su.

Znaci se skrivaju i svojim umnažanjem. Okruženi ste njima. Nude vam odgonetku cijelog svijeta. Svatko ima svoje *carstvo znakova*. Ali vas samo zanima iscrtaavanje nekih vaših slova koja vas ispunjavaju mirom. Začaranost znacima. Koji su vama samo možda važni. Kojima ne možete ne dopustiti da vladaju vama.

Ući u svoj znak za vas znači kročiti u svoj san. Ispisujete svoja slova kao ideograme. Samo njih imate. Slažu se u stih. Iznenada, Ponekad u crtež. Nastojite li shvatiti zašto ste lagali prijateljima da ste otputovali, osamili se toliko da to niste ni osjećali, samo da bi iscrtili nešto što vam se odjednom učini nejasnom črčarijom, dakle, u jednom trenutku kad ih pokušate tumačiti, započinju igru. Nude zamamne zablude. Da bi vam se jednom možda, možda razotkrili. Kad vam gotovo više nije stalo, kad ste gotovo zaboravili na njih. Kad ste se *ohladili*. Čekaju neko svoje vrijeme. ■

Chiang Yee, *Chinese Calligraphy*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, and London, 1973 (First published by Methuen & Company, Ltd, 1938.)

Ivica Jakšić Čokrić Puko, Marsadura

PRVO POLUVRIJEME
RADNA VEČERA (IZVANREDNA, PETAK, 5. 10. 2007)

TRUDOVİ

Ja, Rade, Josip, Rufo, Veva, Kefa, Marjan, Batinoga, Deda, Zvonimir, Mamoje, Šale, Joke, Jure, Domagoj, Bager, Vice, Zubo i Drug Tito (uz opravdani izostanak najmanje jednoga od nabrojanih) dva tjedna prije početka bolskog malonogometnog prvenstva, na Prvom poslijeratnom, izvanrednom, kongresu saveza komunista Jugoslavije u Taverni Riva, reformirali smo (lanjski) klub (zastupnika) Marsadura i postavili ga na čvrstim temeljima AVNOJ-a.

U demokratskom ozračju, jednouljem nazočnih, za predsjednika kluba i vrhovnog zapovjednika oružanih snaga izabran je... Ja – naravno!

Crveno, bijelo, plavi dresovi, sa zvijezdom, nisu prihvaćeni. Crveno-bijele kockice nisu prihvaćene. Plave majice sa žutim zvjezdicama nisu prihvaćene. Otpali su, a bilo je prijedloga, kiltovi, suknjice i hulahopke. I na kraju smo se odlučili za crne majice, crne hlače i crne kopačke, a da ne bude sve u prirodnoj boji, naziv kluba, Marsadura, bit će, kao i štucne, u boji introvertiranih homoseksualaca – ne, dakle, u ružičastoj, već u žutoj.

A donesene su i neke povijesne odluke: Da se kralju Petru zabrani povratak u domovinu! Da se Istra pripoji matici zemlji! Da će Marsadura biti bolski prvak i da će u Africi (2010) osvojiti Svjetsko prvenstvo.

Ne sjećam se točno što je bilo za večeru, ali nestalo je dok si rekao trihinelu, a nakon večere uslijedio je neizbježan poker nas veže i spaja.

A najvažniji događaj tog dana, u cijelom Svijetu, bio je: Nataša Jakšić, u osmom mjesecu trudnoće, otišla je u rodilište.

RADNA VEČERA (IZVANREDNA, SUBOTA, 13. 10)

POROĐAJNE MUKE

Druga, izvanredna, radna večera u krnjem sastavu, s dva gosta (iz Zagreba), i prva, izvanredna, pečena kozletina, domaća koza od 35 kila iz tora Eterović, s pečenim krumpirima i salatoma, te kombinacija sira Gran padano - Paški kao desert. Dotični desert konzumirali su svi osim Kefe, koji se, kao truhlica (noseća žena) zaželio slatkoga (Semi fredo) nakon čega je jeo i sir! Vino, domaće proizvodnje, nije zadovoljilo uglavnom istančani ukus nazočnih, a hrana, dok se konzumirala topla, ocjenjena je vrlo dobrom (Služimo narodu!). Jedinu negativnu primjedu na kvalitetu kozletine, mislivši pri konzumiranju iste da jede janjetinu, imao je Doktor Kukoč (Bager) – što ga ipak nije spriječilo da pojede nekoliko i to ne baš pažljivo odabranih komada.

Dok je Marsadura derala kozu, hrvatska reprezentacija je u kvalifikacijskoj utakmici za Europsko nogometno prvenstvo, s 1:0, oderala Izrael. U TV prijenos (Kako Musa dere jarca) uključili smo se s malim zakašnjenjem, tako da nismo čuli himnu – izraelsku – šteta!

Nakon utakmice, a prije šakovanja za obranu titule svjetskog prvaka u jednoj od federacija (W.B.A, W.C, T.B.F...) između izazvanoga Ibrahimova (Rus) i izazivača Holyfielda (Amerikanac), otvorio sam Drugi, izvanredni, kongres rečenog saveza na kojemu je zaključeno:

Članovi partije s licencom igrača, a nakon odustajanja Dede (sanira neke probleme) su: Domagoj, Doktor Kukoč, Rade, Marjan, Batinoga, Zvonimir (kad ne bude igrao na Hvaru), Mamoje, Josip, Šale, Kefa, Veva, Joke, Jure, ja i Messi.

Prvi dan obuke nedjelja – Voždovac. Forsiranje planine (Vidova gora) utorak – svi koji mogu (opravdanja su uslijedila odmah!).

Svi igrači i članovi kluba moraju poštivati... (slično kao u Hrvatskom saboru)

Disciplinski pravilnik izradit će uprava kluba.

Mažoretkinje – u osnivanju.

Pod točkom razno bilo je govora o nogometnoj taktici i o večeri, a naročito o budućim večerama s posebnim osvrtom na vino, glede čega je zauzet jednoglasan stav da vino mora biti najmanje iste kvalitete kao lanjsko, a lani smo pili domaći barik iz Podruma, nekada Poljoprivredna zadruga, a danas Jeruzalem d. o. o. Jeruzolime, Jeruzolime... (I tako je Bol postao Palestina!)

Predložio sam, na kraju (prije pokera), što je i jednoglasno usvojeno, da s ovog mjesta pošaljemo pozdravni telegram Nogometnom svezu kao i cjelokupnoj samoupravnoj zajednici radnog naroda i narodnosti Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: Za dom(aće nogometno prvenstvo)! Spremni!

A najvažniji događaj tog dana, u cijelom Svijetu i šire bio je: Nataša je u radaonici. Trudovi su u tijeku – i sve je u redu!

(U boksakom susretu izgubili su Amerikanci. I to je uredi!)

KONDIJIJSKI TRENING (NEDJELJA, 14. 10)

Nedjelja. Dućani ne rade. Po dogovoru, sastali smo se na (Dečje odmaralište opštine) Voždovac. Neće više naše (hrvatske) devise u Beograd... I ne idu više, to je istina. Jedna od rijetkih istina Domovinskog rata, osim, dakako, par stotina tisuća poginulih na jednoj, drugoj i trećoj strani, a mi smo bili u pravu! To i Bog na našoj strani dali su nam za pravo da promijenimo mrsko, neprijateljsko, zločinačko ime Voždovac u ... ali avaj! Kad nekome rečem da je moj studio (atelijer) i stan na Benaćicu, dotični ili dotična zine. I onda slijedi neizbježno: to vam je Voždovac. I onda je svima sve jasno.

Na tom i takvom Voždovcu dakle, u privremenom vlasništvu Škole, ili Općine, ili tako nešto, dočekao sam, nakon osam godina, uputu o deložaciji!

Elem, na Voždovcu je igralište, a imali smo i teretanu, ručne izrade, sad je bungalov. Postavili smo i koševu (za košarku), ispred bungalova. Bungalovi su... eto, ja se raspičao, a trening samo što nije počeo.

Gostujući trener (iz Zagreba) postrojio je momčad, šest od (mogućih) četrnaest. Za prvi put i nije loše. Počeli smo sa zagrijavanjem. Pet serija čučnjeva, pet serija sklekova – kombinirano. Nakon prve serije Josip je bio zagrijan, Mamoje pregrijan, Veva treba smršaviti petnaest kila, a što je utreniranost i dobra kondicija, pokazali smo Rade, Marjan i ja. Svaka nam čast!

BARBA IVICA

Najvažniji događaj tog dana, u cijelom Svijetu, Svemiru i šire bio je i jest: Nataša Jakšić, žena mog brata Zvonimira, u Splitskom rodilištu, u osmom mjesecu trudnoće, u nedjelju, nikad nezaboravljenoj datumi i godine, 14. 10. 2007. dakle, negdje oko 20 sati, na svijet je, pa makar i ovakav, carskim rezom donijela blizance. Bogu hvala! Curice, jedna od 1600, a druga od 1800 grama, što za prvi put (umjetna oplodnja) i nije loše. Postao sam barba, svaka mi čast!

VIDOVA GORA (UTORAK, 16. 10)

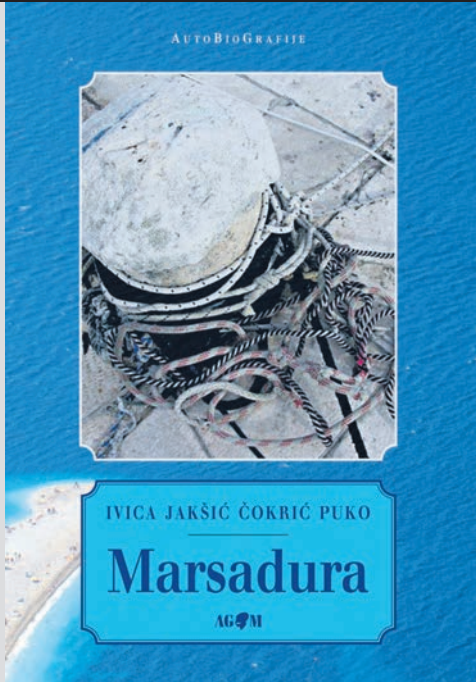
Partizani mi smo brački... Ja, Veva, gostujući trener, Joke i Batinoga – stazama partizana iliti kozjim putovima, kako bi se danas reklo.

Prvo stajanje, rupa bez dna. „Njemačka buža“, objašnjava vođa puta, privremeni klupski trener Veva, i nastavlja: „Dame i gospodo! Ovo je povijesni momenat!“ Povijesnost momenta i rečenog lokaliteta sastoji se u tome što su u „Njemačku bužu“ partizani za vrijeme Drugog svjetskog rata bacali Nijemce. Točnije, bacili su jednog Nijemca i to onog koji je pobjegao s Vidove gore gdje su ga rečeni partizani, skupa s nekoliko ostalih Nijemaca, trebali baciti u sličnu rupu. Ako i ta nema dna, onda je duboka točno 778 metara. U „Njemačku bužu“ bacili smo kamen, dva puta, nije se čulo buć, nije se čulo tup. Zapravo, čulo se tup, ali od udaranja kamena u stjenke. Možda je stvarno bez dna? A možda su to i dokazali „niki stručnjaci ča su bili duošli izmirit bužu po su u nju bacivali niku carvenu vodu i gledali di će izoć“, objasnio nam je Veva – i tako je nastalo Crveno more. *Partizani mi smo brački...* nastavljamo uspon.

Drugo stajanje, alumini. Aluminijske žice ko u priči. Ostalo nakon postavljanja dalekovoda za struju. Temelji za stupove izgledaju stabilno. Stupovi za razapinjanje žice izgledaju stabilno. Razapeta aluminijska žica izgleda stabilno. Sve izgleda stabilno, a kad god tri puta zaredom zagrmu, u Bolu nestane struje. Žicu ću pokupiti na povratku, a od nje ću napraviti nogometaše: 2000 kuna komad. Nas pravih nogometaša, ljudskih bića, ali ne Šukera, Bobana i Ronaldinja, u Bolu ima više od sto. Neka svaki drugi kupi skulpturu, to je 100.000 kuna. Pa kupim T-HT-ove dionice, pa prodam, pa se učlanim u HDZ, pa opet kupim, pa prodam, pa se učlanim u SDP, pa kupim, pa prodam... i tako je nastala politička ekonomija. *Partizani mi smo brački...* nastavljamo.

Treće stajanje, Pijer. Na ogromnoj litici, s desne strane, koja pripada Kaštilu (brdo na kojem je svojedobno pisalo *Plenki lopove*) u ogromnom, crvenom kredom iscrtanom srcu, pored ostalih nerazumljivih i manje razumljivih zapisa, kočoperio se uklesani Pijer, brat onog malog L koji je svojedobno, u Bolu, vidio Gospu. Istu tu Gospu vidjelo je još nekoliko djece, a događanja iz spilje ukazanja prenosio je

IVICA JAKŠIĆ ČOKRIĆ PUKO rođen je 6. 2. 1955. u Bolu na otoku Braču i živjet će vječno – tim riječima počinje bilješku o sebi taj neuhvatljivi student Turističkog fakulteta, prodavač Zlatnog rata arapskom šejku, student Likovne akademije u Beču, nesuđeni teolog, sudionik Domovinskog rata, organizator bolških karnevala, maketar cruisera, borac protiv turizma, ljubitelj ateističke literature, romanopisac, autor križnog puta, voditelj dalmatinske klapa Dalmatinska klapa dalmatinska konoba Dalmatino Dalmacija, redatelj predstava, inicijator Viroza partyja i lider Multimedijalne putujuće artistske skupine za mentalnu higijenu, fizikalnu terapiju i brzu prehranu ŠUŠUR Bol. *Marsadura* je niz zapisa tijekom jedne sezone bolskog malonogometnog prvenstva u kojima se otkriva i više nego biste željeli saznati o autoru, njegovim blišnjima i životu na hrvatskom otoku zimi. *Marsadura* je lokalna riječ, a znači *splet* ili, kako bi to Tudman rekao, *zapletaj*. “Nešto jebeno zamršeno”, kaže I. J. Č. P., poput parangala, Gordijeva čvora, hrvatske politike ili života. *Marsadura* je i malonogometni tim kojega Puko (dosta neuspješno) vodi iz kola u kolo, a nakon svakog meča slijedi pantagruelovska gozba, zbog koje se valjda prvenstvo i upriličilo. Na koncu, *Marsadura* je ime romana u kojem, daleko vještije nego što igra nogomet, I. J. Č. P. prepleće niti maloga mista i velike povijesti, svoje biografije i nogometne svakidašnjice, propalih ideala i brojnih planova. Marsadura je nogomet, marsadura je život, marsadura je književnost - živjela marsadura! Ionako ništa drugo nemamo. Zapis je to iz pogovora uz Marsaduru Borisa Becka, a knjiga uskoro izlazi u biblioteci AutoBioGrafije zagrebačkog AGM-a.



mladahni zagrebački student biologije, Boljanin, sad već pokojni, Božidar Jakšić, brat mog pokojnog oca Zvonka – dakle moj barba. Jedina nezgoda kod Bolskog ukazanja bila je sama godina ukazanja – 1946. Jer pripremala se 1948. (rezolucija Informbiroa) i barba Božidar je, naravno, uhapšen i osuđen za, uz Gospinu i američku pomoć, potkopavanje socijalističkog sustava, te je i odležao četiri godine u zatvoru, uglavnom u Lepoglavi i uglavnom u samici. A Gospa, ta ista, ili neka druga, ukazala se kasnije u Hercegovini. Gospa međugorska, ili neka druga, ali u svakom slučaju Gospa, pomagala je i pomaže Amerikancima. Pomagala je i pomaže Nijemcima. Pomagala je i pomaže Talijanima. Pomagala je i nama u svim dosadašnjim ratovima. Pomaže svim katolicima u borbi protiv neprijatelja, pa makar i sami katolici krvarili jedni protiv drugih, a za svoj narod, naravno. I naravno – na slavu Božju! *Partizani mi smo brački...* idemo dalje.

Četvrto stajanje, vrh Vidove gore, produžen za četiri, pet, šest puta po deset, dvadeset, trideset i više metara starog željeza novih odašiljača, prijemnika i repetitora, te satelitskih i svemirskih antena za: radija, televizije, mobitelove, internetove, radare, svemirske brodove, galaktičke cruisere i mikrovalne pećnice. Ispod postrojenja, u predvorju planinarskog doma, već zahrđala ploča od tankog pozlaćenog lima, koja nam kazuje da su u ratu za Vidovicu sudjelovali i pripadnici Njezinog kraljevskog veličanstva. Malo dalje Vladimir Nazor, Bračanin, uklesan u *tvardu brošku stinu: Otoče bez vode, izvori ne ključaju na tvojim proplancima, potoci ne teku niz tvoje klance. Piješ rosu jutarnju i kišu noćnu...* I mitraljesko gnijezdo. Njemačkih osvajača ili jugoslavenskih partizana? Fašista ili antifašista? Ili hrvatskih rodoljuba!

Osvježili smo se u domu Vladimir Nazor. Skinuli smo znojne majice i zamijenili ih sa suhima iz ranca. Opa, pa mi imamo i rance! Krenuo je spust. (Ovakvo planinarenje trebalo bi ponavljati češće. I ne samo na Vidovu goru. Jer Brač je kontinent među otocima, ima brda, ima škrapa, ima trnja...). *Partizani mi smo Brački, škrap! trnju navikli...*

Smiraj dana, noć proviruje iza brda, a iz šume rika veprova... Bože, čuvaj moje nećakinje!

RADNA VEČERA (REDOVNA, PONEDJELJAK, 22. 10)

NAPREDOVANJE

Večera je malo kasnila, ali isplatilo se čekati. Biftek, pa teletina, pa svinjetina, pa pečeni krumpiri, pa salata, pa šok: pire od prokula! Nakon potresa koji je progutao svu mesnu hranu, a čiju su razornu moć jedva ublažili ostaci krumpira, salate i naročito prokula, uslijedio je sir (i Kefa). Vino je bilo bolje nego prošli put, ali nije iz Podruma. Jeruzolime, Jeruzolime...

Prvi, redovni, kongres prošao je u prijateljskom ozračju i naša samoupravna zajednica mora da bude...

Bolsko malonogometno prvenstvo, iz nepoznatih razloga, nije počelo u prošlu nedjelju, već počinje u sljedeću subotu. Dresove još nismo nabavili (zatajila je naša kineska veza)

„A to treba hitno!“ poručuje Plenki, organizator bolskog nogometarstva. Za blagajnika smo, konzultirajući protokol, izabrali Batinogu. Trening kondicijski, trening s loptom, trening s puškama... A onda je na red došao poker. Rasprava, ne igra. Katastrofa! (O razmjerima katastrofe, u sljedećem nastavku, nakon dvije kratke meditacije o marsaduri)

A sad nešto veselo: moje nećakinje, blizanke, rođene jedna malo prije, druga malo kasnije, dobile su dva grama – zajedno. Bogu hvala!

MNK MARSADURA (UTORAK, 23. 10)

Sve počne neozbiljno. Kao Hajduk, kao Dinamo, kao Barcelona. Nađu se trojica, nešto dogovaraju, igraju se loptom, dođu još trojica, pa desetorica, pa igraju nogomet, pa se opet dogovaraju i naprave klub. A navijači naprave Torcidu.

A sve počne neozbiljno. Kao život. Rodi se čovjek, opale ga po guzici da bi ispustio glas kojim osamdeset godina postavlja pitanja, da bi na kraju doživio smrt na koju još nemamo odgovor. A samo zato što smo u onih osamdeset godina propustili, samima sebi, postaviti pravo pitanje.

A možda neki, ipak, stvarima daju previše smisla? Možda ne treba baš svemu davati smisao? Možda ni sam život nema smisla? Jer smrt je besmisao, kao i život, reći će na kraju svog velikog romana, *Derviš i smrt*, veliki Meša Selimović. Živjela zajebackanija! Vraćamo se nogometu.

Marsadura je osnovana 1. 10. 2006. godine – klasična povijesna laž, skoro kao demokracija. A zašto ponekad treba lagati (biti demokračićan), evo odgovora. Marsadura je osnovana 2. 10. 2006, jedan dan nakon tradicionalne bolske, četvrte po redu, Viroza party. A kako je Viroza party – završna fešta ljetne Viroze (bacanje u virove iza katamarana) koja počinje 24. 6. (Bol je župa Sv. Ivana Krstitelja) i traje do 1. 10. – najveći bolski narodni običaj, upravo smo 1. 10. (Viroza party) uzeli za datum osnivanja kluba – e, da bi, povijesno gledano, povijest Marsadure izgledala, je li...

Naše prošlogodišnje osnivanje kluba, dakle, bilo je uistinu zajebackanija. I to ne loša. Malo nogometa, redovna večera ponedjeljkom i obavezan poker. Predsjednik sam postao nakon trećeg kola, jer je to u zajebackaniji, na radnoj večeri, predložio Veva. Isto tako smo došli i do članova uprave. A isto tako je Veva nosio vodu, pa postao trener. I sve je štimalo. I osvojili smo čak peto mjesto. I bila je na kraju zajednička *Večeras je naša fešta*. U sfumato atmosferi palestinskog Podruma, sto i šesnaest ljudi pojelo je sto ovčica i jednoga pastira. Bez ikakvog... Nevjerojatno! I u ranim jutarnjim satima, nakon troduplog mitraljeskog šaržera što hrvatskih, što onih drugih pjesama, zaključili smo prvo, u povijesti Bola, malonogometno prvenstvo. Nevjerojatno!

A još nevjerojatnije dogodilo se dogodine. Ove godine (007) nastavljeno je Bolsko prvenstvo! Osam prijavljenih klubova! Bravo Plenki (lopove)! Idemo dalje!

Moje nećakinje, blizanke, radnih imena Prva i Druga, za sada, dobile su još dva grama! Bogu hvala!

MARSADURA (SRIJEDA, 24. 10)

Marsadura (od *mrsit*, *marsit*: zapletati – *Rječnik bračkih čakavskih govora*, Petar Šimunović) na našem Bolskom dijalektu označava nešto jebeno zamršeno.

Obično su to prije bili parangali, još prije Gordijev čvor, kasnije gobleni, a u novije vrijeme politika kojoj (hrvatskoj, europskoj i svjetskoj) naziv *marsadura* pristaje kao Pameli Anderson silikonske sise. I tek nakon silnih ideja o nazivu kluba, jedno vrijeme je čak bio u opticaju Vevin *Homoseksualci*, prihvaćen je moj naziv Marsadura – bez obzira na Pamelu Anderson i njezine sise.

Prva, izvanredna, radna (utemeljiteljska) večera, iako je trebala biti zajebackanija, ni sam ne znam zašto, ali bila je (skoro) sasvim ozbiljna (tko nam je kriv!). Uglavnom, od te večeri, koja se iz farse pretvorila u nešto, ne znam još što, počela su moja (zamislite) očekivanja – možda se nešto i dogodi? Ako ne ništa, onda barem ovaj dnevnik, spomenar, memoari, marsadura, što li već je, a što redovito pišem od rečene večeri koja je započela farsom. Možda se na kraju dogodi i literatura? Možda na kraju i od kluba nešto bude. Možda za pet, deset ili petnaest godina Hrvatska nogometna reprezentacija bude sastavljena od najmanje pet bolskih konobara!

A možda će i moje nećakinje igrati nogomet! O, kako mrzim... a do grla sam u njemu!

ODGOĐENO PRVENSTVO (SUBOTA, 27. 10)

Izvlačenju parova, u prošlu srijedu, nazočili su svi predsjednici klubova. I ja, iako sam od one Pokerske večeri kuvertirao neopozivu ostavku na mjesto predsjednika i na članstvo u klubu. Nije moglo drukčije.

Naš protivnik bit će Rekreativo Bol. Dogovorena je i revijalna, trening utakmica, između Marsadure i Teleteksta. Ostali klubovi s kojima će se Marsadura sastajati u ovom prvenstvu, sa mnom, ili bez mene, što ovisi o reakciji na moju ostavku, su: Pumpieri, Apaurini, Fjaka, Johnnie Walker, Gemišt yunited (i točeno pivo).

Trening utakmica na igralištu Elaphusa, u prošli četvrtak, na kojoj, iz rečenih razloga, nisam bio, završila je rezultatom 6:0 u korist protivničke nesreće, a briljirao je moj adut – mali Jure.

A danas: Prvenstvo je odgođeno. Umro je Josipov otac. Umar je Nido...

PISMO (NEDJELJA, 28. 10)

Kuvertirana odluka, što je metafora za gotovu stvar, za odluku koja se više ne mijenja, doživjela je promjenu. Ne u sadržaju, već u formi. Jer, odgođena je (naravno) i redovna radna večera u ponedjeljak. A na toj, odgođenoj večeri, planirao sam (eto što ti je plan) usmeno obrazložiti svoju neopozivu ostavku. Ostalo je jedino pismo. *Pišem pismo* (“Posljednja večera“) *tinta mi se proli...*

Pisma sam – svima onima koji su bili na inkriminiranoj, redovnoj, radnoj večeri zamršenog kluba – uručio preko našeg, neredovitog klupskog igrača, a redovitog i profesionalnog bolskog poštara Šale đigi bigi! Čekam reakcije.

NEĆAKINJE (PONEDJELJAK, 29. 10)

Split. Stotinu poslova, a najvažniji: vidjeti nećakinje. Posjete rodilištu od 13 do 13,30. Samo?

Stigao sam znojan i, iako u dobroj kondiciji, zadihan, u 13 i 25. Ovo je prvi veći napor koji sam učinio za svoje nećakinje. Osim, naravno, izvođenja u šetnju Zvonimirovog, a zapravo obiteljskog psa Srečka. Joj, da čuje Klarica (moja mačka) da sam Srečka spomenuo prije nje, oduzela bi sebi, uvjeren sam, jedan od onih svojih (koliko ono mačka ima?) života! Klarica, zlato moje!

Zvonimir me dočekao na vratima bolnice, pićimo u rodilište specijalnog tipa zvano inkubator, na četvrtom katu, valjda je zbog toga specijalno. Prolazimo, u trku, pored običnog rodilišta. Vrlo običnog, zapravo neobičnog, neobično ružnog.

Vrijeme je kategorija koja, iako dogovorena, ima svoje vlastite zakonitosti koje se ne mogu obuzdati satom. Do nećakinja, na primjer, ima još pet sekundi, ali me to ne sprečava napisati slijedeće:

DEMOGRAFSKA OBNOVA

Zašto laprdaju o hrvatskoj demografskoj obnovi: naši političari, naši demografski stručnjaci, naši populisti, naša Crkva i svi naši dušobrižnici, strašnim strahom prestravljeni za brojčanu budućnost našeg hrvatskog naroda! A rodilište, maternica čovječanstva, izgleda kao grobnica za Borisa... (Beckera)!

A da ne govorimo o rebalansu proračuna onih koji se, bez obzira na sve, odluče za djecu? Da ne govorimo o onima koji žele ostati i svoju djecu odgajati na *Otoče, volim te?* Da ne govorimo o rodilištu kojeg više na Kontinentu Braču nema? Da ne govorimo o pedijatrima (koji za razliku od onih sličnih koji uistinu vole djecu) ne stignu... Da ne govorimo o patronažnoj... Da ne govorimo o umjetnoj... Da ne govorimo? Da ne govorimo uopće!

I nećemo. Nećemo govoriti mi, ali govorit će političari (i svećenici)! Naročito sada, prijevremena politička kampanja od tristo milijuna kuna se zahuktava, ovo je izborna godina – 007 – tajni agent(i) na djelu! Trla baba lan...

Na isteku pete sekunde stigao sam na cilj.

„Tamo“, brat mi pokazuje prstom. Ušao sam.

Ja, brat i Nataša spadamo u vrlo visoke ljude. I krupne, dobro, ne moj brat i Nataša, ali ja imam kilograma – 104 žive vage. Možda i nisam ja toliko krupan, možda i nismo nas troje toliko visoki, ali u usporedbi s drugima, koji su također došli vidjeti svoju djecu, mi smo divovi. Ušao sam dakle... i ustanovio, prvo: nas tri diva dobili smo, od sve djece u inkubatoru, baš onu najmanju. Drugo: moje nećakinje izgledaju kao kokoši s perajama. I treće: dogodila se zamjena, ovo nisu naša djeca! Kasnije, kad smo izlazili, primijetio sam, u (ne)inkubatoru za oporavljenu djecu, jednu krupnu curicu. „Zvone“, rekao sam bratu, „prominmo ove dvi naše za onu debelu.“

A još kasnije, sam se spuštajući prema centru Splita, preživao sam, negdje, na lijevoj strani, na oko dva milimetra od srca, možda sam upravo locirao poziciju duše, preživao sam svu nataloženu sreću. I nikakva demografska obnova, nikakvi političari, nikakvi svećenici, nikakve bolnice i rodilišta, nikakvi inkubatori i nikakva debela djeca ne mogu mi otetiti onaj osmjeh, a kunem se da sam ga vidio, koji su dvije najljepše curice na svijetu – moje nećakinje, od danas Eva i Zara, kroz debelo staklo neuglednog inkubatora – uputile svom barba Ivici. **B**

Efe Duyan, Namještaj naših života

Izgubljeni svijet na Bliskom Istoku

Dok se sunce bez obzira na sve
bezbrižno šetka Gazom
Sjene se izdužuju desetljećima
A bojažljivi život uvijek zaostaje nekoliko
koraka.

Starica sa svojim posljednjim crnim
pramenom
Umorna je od čekanja
Mnogo je prošlo otkako je gostinjska soba
posljednji put otvorena
Govori kao da je prvi put, ali kome

Ljudi na fotografijama blijede iako ona
briše prašinu
Svaki dan posprema krevet iako nikad ne
postaje neuredno

Kiša koja pljušti nad Tel Avivom uskoro će
doći u njezin vrt
Jer između Palestine i neba
Nitko ne može
Izgraditi zid

Ali ipak, umorna je od čekanja

Dio koji nedostaje

Tko je izabrao namještaj naših života?
I zbacimo sve to,
tvoje tijelo je dovoljno da ispuni kuću.

Drveće Istanbula
prikriva naše poljupce
nemamo zajedničkih fotografija,
nitko nas ne vidi:
gledajmo jedno u drugo.

Ne sjećam se glazbe, ni sebe u svemu
tome;
na koliko god da podijelim gomilu
uvijek si njezin djehtelj.

Nijedan grad nije predaleko –
nekoliko milimetara na karti svijeta, pa
što
neka onaj kome sunce prvom izlazi budi
drugog.

Jednom sam te poljubio
i taj je poljubac danima pržio moje usne
a moje su usne odsad tvoj obzor.
Tražiš li dio koji nedostaje u životu
i jesam li to ja?

Koja si od jednina?

dobar dečko! ovo nije oluja, već moja
zviždaljka.
ne daj da redovne linije idu dalje
moja djevojka nikad nije postala sirena
svako more dovukao sam do Ankare
izabrao drugu ženu, moja trka

za zalaskom sunca, mrlja od džema na
hlačama.
preskočio sam godine kao polja školice
grad nije odrastao, nemoj...
pa, gdje je dečko?

zašto se klaunovi uopće ne smiju?
šaljivčeva jednina! naravno da će ti dosaditi
svaka igra
toliko sam sretnih vidio,
bili su završeci.
imam plavetnilo iznajmljeno od neba
nikad izgubljeno u rastanku.
koliko god karanfila držao, još uvijek mi
ih nedostaje.

poznajem mnoge sebe
s prtljagom punim zabranjene ljubavi
nisam prešao ni jednu granicu.
liječi li ljubav prolazak vremena?

kako je svako more
prošlo kroz mene
i dotaklo istu ženu?

Dijete

Izumitelji, ovisnici o Nobelima, lica s
naočalama...
Tko je od vas mogao izumiti hodanje?

Ljubavnica

Tako si lijepa
Svi ti to zacijelo govore
Ali s godinama
Bit ćeš sve ljepša.

Gledajući tebe

Kada je djevojčica okrene naopako i ode
Kornjača po prvi put vidi nebo

Preveli Efe Duyan i Marko Pogačar



EFE DUYAN rođen je 1981. godine u Istanbulu. Nakon što je diplomirao na Njemačkom učilištu u Istanbulu, studirao je arhitekturu i filozofiju na Tehničkom fakultetu Bliskog istoka te povijest i teoriju arhitekture na Yildiz tehničkom fakultetu. Trenutno predaje povijest arhitekture na fakultetu Mimar Sinan. Pjesme i eseji objavljeni su mu u raznim književnim časopisima poput *Edebiyat Eleştiri*, *Öteki-Siz*, *Damar*, *Kavram Karmaşa*, *Akköy*. Radio je kao urednik u *Nikbinlik-u*, *Damar-u*, *soL-u* i *Sanat Cephesi-u*. 2006. godine objavio je *Takas* u kojemu je sakupio sve svoje pjesme (s Kemalom Özerom). Njegova druga knjiga *Gradnja likova u Nâzım Hikmetovoj poeziji* objavljena je 2008. godine.

KAPETAN KOMA PREPORUČUJE



“Estonska djevojčica, ili vjerojatnije ruskinja, smanjuje najviši estonski vrh sa 1.98 m na 1.51 m.”

Uncyclopedia/ Neciklopedija

Uncyclopedia je satirična verzija Wikipedije, dakle - članke također može pisati svatko, samo što ovdje tekstovi moraju biti što netočniji, ludi i duhovitiji. Postoji i hrvatska verzija – Neciklopedija (http://hr.neciklopedija.org/wiki/Glavna_stranica), i zapravo duhovitošću ne zaostaje za majčinskom “engleskom” verzijom.

U rubrici “Vijesti” tako možete otkriti da je “03. 10. 2009. Počela gradnja Islamskog centra za obuku terorista u Rijeci. Među 350 uzvanika bili su predsjednik RH Stjepan Mesić, predsjednik Mešihata Islamske zajednice u Hrvatskoj muftija Ševko Omerbašić i reisu-l-ulema Rijasetu islamske zajednice BiH Mustafa Cerić.”

“Jeste li znali”, kaže Neciklopedija, “...da penis ima oči? ...da ako otkinete sise narastu vam još veće i bolje? ...da je najveći dijamant koji je pronađen težio četrdeset tona, a pronađen je u Piramidi Sunca u Visokom? ...da je drug Tito jedva izvukao živu glavu u drugom svjetskom

ratu bježeći pred krdom ustaških, ratnih, oklopljenih vjeverica?”

Kakva bi to bila hrvatska Neciklopedija bez članka o Srbiji? “Srbija je naoružana sa oko 1000 NLO-a koje je srpski predsjednik dobio prilikom posjeta vanzemaljaca Beogradu. Ti NLO-i bili su višak i zato su ih vanzemaljci odlučili uvaliti Srbima...”, itd.

Jedan od najduhovitijih članaka je onaj o Estoniji: “Estonija (eng. Eesti, est. Estonia), zemlja u Južnoj Antartici, najjužnija je bivša socijalistička zemlja. Graniči sa Finskom, Republikom Srbijom do Tokija te Mađarskom. Često se miješa sa afričkom zemljom slična naziva – Indonezijom. Kao jedina zemlja na svijetu čiji vrh ne prelazi 2 metra, turizam bazira na prodaji alkohola susjednim Fincima i Mađarima. Glavni grad je Dubrovnik (poznat i kao Tallinn).

...Od 1 300 000 stanovnika Estonije (jedini točan podatak u članku!!!) 900 000 su Rusi, 300 000 su Esto-Rusi (Rusi koji imaju estonskog pretka ili potomka) a ostalih 150 000 su pripadnici nacionalnih manjina. Većina stanovnika govori mađarski. Estonskim se služe samo dvije osobe.” — **Zoran Roško**

PROZAK / NAVRH JEZIKA

Godišnji natječaj ALGORITMA i ZAREZA

za najbolji neobjavljeni prozni i pjesnički rukopis autora do 35 godina starosti

Alen Ležaja,

Lukša i Luna

S nebesa bljedunjava Luna nemoćno promatra Lukšu, veterana posljednjega rata. Nesanica muči čovjeka. Nalaktio se ispaćeno na metalne rubove svoga balkona na petome katu i puši. Sjetan je. Ili mu je možda samo takav izraz lica od lijekova. Ne bi trebalo. Antidepresivi su *passe*. In su antipsihotici. Olanzapin, risperidon i kvetiapin. Vrhom lijevog kažiprsta nježno tapka po kutiji cigareta. Ovaj put mu se motaju po glavi dramatične slike. Malo prije ih je vidio. Discovery Channel. *Antilope – sličice iz života i smrti*.

Jadan je to život. Predodređen da ti se vratne žile nadu pod zubima. I sve po zakonu prirode. Jebeš ga. Priroda je okrutna i nepravedna. Ni mrava ne zgaziš u životu, a što dobiješ za nagradu? Egzekuciju. Ko da si nekakav zločinac? Đavla, zločinci ne svršavaju tako. Svršavaju tako njihove žrtve. Pihh...

Teški monolog drma Lukšu. Nije ga lako ni slušati niti biti blizu.

Ali, nešto se događa. Lukša se lakto-vima odguruje od ruba balkonske ograde. Uspravlja tijelo i kao vojnik pred pozdrav izbacuje prsa. Desna ruka mu se podiže. Među prstima je cigareta. Sad se na tim visinama njen vrh još više žari. Namješta nišan. Evo još malo. Gotovo. Cigareta je uperena u Lunu. Čeka se naredba.

Iza cigarete bljeskaju Lukšini podočnjaci. Na mjesečevom svjetlu indigo su boje. Lukšino lice počinje mijenjati oblik.

Pretvara se u bolnu grimasu iznijansiranu tugom. Zajeca.

Luna stani... Stani!

Neću pucati! Stani, molim te! Neću pucati ako staneš! Nemoj bježati... rekao sam stani... imam naredbu... gledaju/gledaj u mene... nemoj, molim te... još si dijete... ako boga znaš, stani... Luna... moram pucati... imam te na nišanu... znaš da moram... naređeno je...

Umjesto pucnja začu se glasno crkveno zvono iz neposredne blizine. Lukša spusti ruku naglo otriježnjen.

Zvonilo je još tri puta sa zvonika crkve Gospe od Kauflanda. Bliži se zora. Oštar i jasan zvuk zvona uskladuje se sa čistom proljetnom noći. Sad je Lukša već vidno ispuhan. Ponovo se grbi pa postavlja laktove na prozor. Ah, evo i antilopa sa svojim weltschmerzom. Opet skakuću ispred očiju. Lukša baca razočarano cigaretu u noć.

Sad je već jasno da se ispod tropske livade s antilopama krije tuga. Tuga za Lunom.

Zašto ne želi stati? pitao se i pitao stotine puta do sada.

Da je stala ne bih nikad pucao. Ne bih, majke mi.

Možda bi tako i bilo. Tko to može znati? Sad je glavno da je Lukša sam sebe uvjerio u tu priču. Jer ga to smiruje. I već ga je smirilo. Izgleda kao da se ohladio jednako brzo kao što se maločas zapalio. Vadi posljednju cigaretu iz kutije. Više ne podiže

pogled k nebu. Obavlja radnju paljenja gledajući prema dolje. Upaljač je opekao vrh cigarete i Lukša može povući dim.

– Ode i treća kutija. Rezime dana: loše. A sad, znači, put pod noge. Do benzinske po cigare.

U svojoj lijevoj ruci gužva praznu kutiju. Zatim je hitne kroz prozor. Okreće se i ulazi u masnu kuhinju. Putem prolazi pored malog televizora koji živi na bijelom plastičnom stoliću. Zastaje i baca pogled. Discovery Channel. Pingvini.

– Njima nije loše. Bar se pingvinima ne može ništa dogoditi. Njima je život dobar. Veseo. Gegaš se, plivaš, roniš...

Najednom se na televizoru mijenja kadar. Više nije tamo gomila pingvina koji jedan po jedan blesavo skaču u more. Zamijenio ih je prizor glavatog tuljana s pingvinom među zubima. Lukša okreće glavu i nastavlja prema hodniku. Tamo mu na podu spavaju cipele. Nazuva ih uz jedan dugi glasan izdah. Iz usta mu ispada cigara. Prati je pogledom dok ona ponire k podu.

– Ionako je pri kraju.

Gnječi je na prašnjavom tepihu s tek nazuvenom cipelom. Stoji na njoj. Sve dok nije potpuno siguran u njenu smrt. Podiže cipelu s opuška i odlazi prema vratima. Otvara ih, ali zastaje na pragu.

Okreće se. Pogled mu putuje kroz hodnik pa preko kuhinje i balkona odskakuje i lijepi se na komad svjetlucajuće Lune na nebu. Gleda je. Zatvara vrata. Ipak neće

van. Ostao je u hodniku pored vrata. Miran je. Ali kao zvijer pred napad. Gleda, zumira, procjenjuje. Lagano podiže ruke u sprinterski stav. Napinje noge i – sad!

Lukša kao ispaljen pretrčava duguljasti hodnik, dobiva ubrzanje u kuhinji, a na balkonu, u trku, staje nogom na kantu za smeće i preko nje prelazi na rub balkona i... od samog ruba balkona odbija se visoko u zrak.

Visoko. *Lunatico* Lukša zapliva zrakom put Lune.

Stani! viknuo je.

Dok pada, očajnički grabi rukama. Želi je zaustaviti rukama. Ljudi, treba Lunu pod hitno zaustaviti, izgleda da Lukša neće moći. Neka netko drugi zaustavi tu neposlušnu djevojčicu. Brzo. Prije nego što puška opali. **▣**

ALEN LEŽAJA (1977., Zadar) povremeno piše i objavljuje. Živi tihim, obiteljskim životom u Splitu.

Hannah Hein,

Zbir stvari

Matador

Stao je bik
Analogijom boje
Rumene kao krv
Opisane u zastavi
Rogoboriti protiv hladnog
željeza
Zrak – gol
Prikaza pad ili posrnuće
Udarac trupla
U slavu
U zdravlje
Junaka
Junak je onaj
Čije su oči sive
Protiv hladnog željeza
Protiv volje boje hladnog željeza
Spuzle

Pepeo se taložio na kaput

Pepeo se taložio na kaput
Nježno kao snijeg
Sjetno kao snijeg
Samo što tada ne sniježi
Crvenili se obrazi i ruke
Sasvim tanke
Izdužene tanke
Ruke su bile u bijelom
Zraka je nedostajalo
Zraka sunca
Tračka sunca
Kao natruhe metafore
Spuštala se tama
Nježno kao lijes
Teška kao lijes
Kada je odlazio
Muk bijaše zbir svih stvari

Čovjek s dlakavim srcem

Čovjek s dlakavim srcem
Stisnuo se u se
Radi pretankog kaputa
I čini mu se da ofucani rubovi
s rukava
Zarazili su čitav svijet
Pak sve je golobrado i žlundravo
Prišito na nj, kao vlastita sjena
Jao, jao, bije jauk za drugim
U srčanom ritmu
Dok mu hladnoća tjera dlake
na srcu

Komuške

Trunule su na prhku drvetu
Slad
U mračnoj, teškim damastom
zakrivenoj izbi
Tamo rubac naslonjen na
stranicu od mjedi
Ruže otkriva
Ležaj uz rub
Stijene
Netko je boravio ondje
Godi od stola
I nožice na njem
Pramen smjerno odsječene kose
Sve zastalo
Kao u prozorčiću filmske vrpce
Ponudeno oku
Bez riječi

Škripio je snijeg

Škripio je snijeg pod korakom
Ali škripali su i zubi
Konjokradice
Kostima krutim kao šiljcima
Kojim obija se u modernu
društvu led
Kasapio je stranputice

Od konjaka je zasušena kap
Pomisli dijete sjedeći na
saonicama
Tako su i njega vukli
Po sasvim suhu snijegu
Noga mu nije valjala
Zašto bi inače odrastao čovjek
dao da ga vuku
A vukli su ga kao psa
Isprebijanog od alkohola
Tulio je
Od boli je valjda ispustio kap
Da je drugi može jezikom
dirnuti
Kada se bude sanjkao
Odrvenjen od hladnoće

noga filologa

BOLTEKOVE ŠKOLE

STUDIJA O JEDNOM OBRAZOVNOM PUTU PRIJE REFORME OBRAZOVANJA. PROBUŠILI SU MI NAIME ŠILOM UŠI TAKO DA JE ŠILO KROZ JEDNO UHO ULAZILO A KROZ DRUGO IZLAZILO. JELI SMO I HRANILI SU NAS METAFIZIČKIM PLODOVIMA, A NI MISLITI SE NIJE SMJELO O DRŽAVI, POLITIČKIM, VOJNIM I EKONOMSKIM NAUKAMA ILI JAVNOM PRAVU. VELIKE, DRAGI MOJ BRATE, DELAJU I STROŠKE I NORIJE, I JOŠĆE K TOMU VEKŠE MAČKARE

NEVEN JOVANOVIĆ

Godine 1751., 27. svibnja, kad sam se nalazio u Bišupcu kod Varaždina, uslijed silne žege, koja je bila tada i sljedećih dana, viđena je neobična pojava poput nekog oblačića – ipak to nije bio oblak – koji je postajao sve bljeđi, proizveo neki prasak i zatim se rasplinuo. Puk je u svojoj neukosti mislio da se otvorilo nebo. (...) Međutim su tada kod Hrašćine pale iz zraka dvije kugle i zabile se u zemlju. Tamošnji ih je župnik dao iskopati, pa je o tome pisano raznim ljudima (...) tvar je bila čelično-željezna i, što je čudno, vrlo čista, tako da nije sadržavala uopće nimalo zemlje niti ikakve druge mrlje. Djelovanjem sunca ona je povučena iz tamošnjeg rudnog gorja, osobito iz brda Ivančice, gdje, kako je opće poznato, ima željeza. U zraku su se te rudne čestice stopile u jednu smjesu i stvorile otežu kuglu. Ona je zbog sile teže kao i zbog veće udaljenosti pala poput munje. Tako je, prema nauci filozofa, ta pojava nastala uslijed privlačne snage sunca i nije nikakvo čudo, nego potpuno prirodna stvar.

JER TE NE PODNOSIMO Lipanj 1760. – Izenada pade mi na pamet ono što mi se jednom desilo kao mladiću. Mnogo sam se naime tada kolebao koje bih zvanje odabrao. Kako nisam poznavao ono što sam birao, i kako mi je nedostajalo sposobnosti rasuđivanja, kolebao sam se u neizvjesnosti, da li da odaberem djelatlan život u staležu svjetovnog svećenstva ili u isusovačkom (...). Desilo mi se da sam u prividenjima koja se javljaju u snu ugledao pojavu i lik Ksavera onakav, kakav sam vidio naslikan u crkvama, i uz njega mnogo svećenika, i to svjetovnih, koji su mene, odjevena u kleričko odijelo, na neobičan način mučili. Probušili su mi naime šilom uši tako da je šilo kroz jedno uho ulazilo a kroz drugo izlazilo. Kad sam ih upitao zašto to rade, odgovoriše mi: “Jer te ne podnosimo.”

Čovjek koji je ostavio ove zapise - na latinskom, u rukopisu, da bi bili umalo spaljeni, objavljeni tek 1901., a na hrvatski prevedeni 1952. – zvao se Baltazar Adam Krčelić (1715.-1778.). Bio je svećenik, učitelj, kanonik Zagrebačkog kaptola, pravnik, historiograf. Zahvaljujući zapažanjima poput ovih netom citiranih, prvenstveno u djelomično autobiografskoj “tajnoj povijesti” tadašnje kontinentalne Hrvatske (povjesnica se zove *Annuae*, i bilježi događaje 1748.-1767.) – Krčelića znamo kao jednu od najdojmljivijih ličnosti hrvatskoga XVIII. stoljeća, jednog od arhetipskih krležijan-skih “intelektualca u sukobu s okolinom”. Zbog ove “kontroverznosti” – ali i zbog iskrenosti kojom Krčelić piše u *Anuama* – kasniji će ga povjesničari kritizirati i kao “častohlepna intriganta koji teži za materijalnim dobicima” i kao “izdajicu hrvatskog naroda” i “tuđinskog slugu”. On je, međutim, smatrao da doprinosi modernizaciji Hrvatske – “izbavljajući je iz tame predrasuda, kako izobrazbom sinova domovine, tako i podvrgavajući samovolju vladajućih načelima prava i pravičnosti” – budući ujedno dovoljno radoznao da dade prvo, koliko je meni poznato, hrvatsko književno svjedočanstvo o lezbijstvu (i o klitorisu).

BOGOVI HRVATSKE Knjiga Teodore Shek Brnardić postavlja temelj za pitanje: otkud Krčelić? Što je omogućilo pojavu jedne takve ličnosti u osamnaestostoljetnoj Bansknoj Hrvatskoj, u *reliquiae reliquiarum* kraljevine bez samostalnosti, razapete između Habsburga i Mađara, priklještene Otomanskim Carstvom i Vojnom Krajinom, podijeljene na gotovo samostalne *varmedije*, županije, rastrzane socijalnom nepravdom, neobrazovanošću, napetostima između sitnoga “starog” i novopridošloga, tuđinskog, “velikog” plemstva, zemlje u kojoj se još uvijek progone vještice i izbijaju seljačke bune ravne onim Gupčevima, zemlja u kojoj je sva stvarna vlast u rukama dvojice ili trojice najmoćnijih dužnosnika (“bogova Hrvatske”)?

Odgovor Shek Brnardić traži na ishodištu, na sjecištu Krčelićeva karaktera i talenta s jedne strane i, s druge, obrazovnog sustava koji je prihvatio nadareno dijete sitnih plemića (sredinom XVIII. st. obitelj Krčelić posjedovala je sedam kmetova) iz Šenkovca, između Sutle i Zaprešića. Povjesničarski precizno – ovo je prvenstveno znanstvena knjiga, mada pisana pristupačno i jasno – Shek Brnardić rekonstruirao kontekste škola koje je Krčelić pohađao, ustanovljava koje je učitelje slušao, koje je udžbenike morao čitati, koje gradivo savladavati od svoje sedme do dvadeset i treće godine, prvo u Zagrebu na isusovačkoj gimnaziji (1722.-28.) te sjemeništu (1728.-31.), onda na sveučilištima u Beču (1731.-34.) i Bologni (1734.-38.).

MATRICA I KONZERVATORIJ Učilišta su nužno dijelom “matrice novih ideja”, dijelom “konzervatoriji umrlih misli”. Gimnazija i sjemenište, glavne obrazovne ustanove gradića od pet tisuća stanovnika kakav je Zagreb tada, potom hrvatski odgojni zavodi u Beču i Bologni (čiji je pitomac Krčelić bio) usredotočeni su na skolastičke spekulacije i virtuoznost u latinskom, i bit će u kasnijem Krčelićevu životu polazište za kritiku sustava obrazovanja: “jeli smo i

hranili su nas metafizičkim plodovima, a ni misliti se nije smjelo o državi, političkim, vojnim i ekonomskim naukama ili javnom pravu (...) propovijedalo se da su to heretičke stvari (...) bilo je dovoljno vladati osnovama gramatike, govora i proturječenja, te vikanje u pitanju o kojem se ništa nije znalo.”

Istovremeno, Beč je veliki evropski grad, u doba Krčelićeva boravka na vrhuncu barokne kulture, sjedište “inteligencije” koja će širiti ideje ranoga prosvjetiteljstva, mjesto gdje je Krčelić mogao doći u doticaj s djelima npr. Lodovica Antonija Muratorija, zagovornika reforme katolicizma nasuprot dotadašnjoj baroknoj pobožnosti (u *Anuama* će Krčelić posebno zabilježiti Muratorijevu smrt 1750. i isusovačke zabrane njegovih knjiga 1766.). Na bečkom se sveučilištu - mada tamošnji profesori, redom crkvene osobe, ne pripadaju osobito prosvjetljenim i naprednim umovima - već osjeća kriza postojećeg modela obrazovanja, svijest o neadekvatnosti. Na postojanje te svijesti upućuje knjižnica bečkoga Hrvatskog kolegija (koja je morala biti sastavljena po preporukama profesora), sadržavajući, uz tradicionalne skolastičke, i novije prirodznanstvene naslove.

KLJUČONOŠA KNJIŽNICE Živeći i učeći u bolonjskom Ugarsko-ilirskom kolegiju, studirajući na sveučilištu građansko i crkveno pravo te teologiju (čiji su profesori-dominikanci u vezi sa zagrebačkim biskupom Jurjem Branjugom), Krčelić je usavršio znanje talijanskog, a vjerojatno i francuskoga, kojim će se služiti kasnije u dopisivanju. Osim toga, u Bologni – gradu Papinske Države – uz sveučilište djeluje i *Istituto Marsiliano delle Scienze*, paralelna znanstvena ustanova grofa Ferdinanda Luigi Marsiglija, usmjerena prirodznanstvenom i matematičkom eksperimentiranju i istraživanju; članovi instituta predaju i na sveučilištu u sklopu filozofskoga fakulteta. Kasniji Krčelićev racionalizam – interes za prirodne pojave, bolesti, njegovo uspješno svladavanje epidemije kuge za župnikovanja u Selima kod Siska – mogao je biti potaknut upravo ovakvom prirodznanstvenom bolonjskom klimom.

Napokon, iz ovog su razdoblja očuvana prva svjedočanstva Krčelićeve osobnosti: između 1735. i 1737. on piše iz Bologne prijatelju sa studija Matiji Nikoli Mesiću, kombinirajući kićenost i moraliziranje, latinštinu i kajkavštinu (“Z bogom dragi, dragi, predragi moj Mikica, moje srce, pišće, golubek, denique drago moje”), politička, čitalačka (“Boltek Krčelić” je u Bologni “ključonoša knjižnice”) i modna zapažanja (prsluci i rukavice česte su teme). Tu nalazimo i prva svjedočanstva slobodoumnosti: Krčelić Mesiću šalje neku knjigu o fiziognomiji, ali umotan pod drugim naslovom – teološkim – i upozorava posebno na nešto “o čemu me sram govoriti, no ipak i to treba znati vrlo čovjek. Zato sam htio, kako kažu, poderati spomenutu stranicu, ali nisam, da ne bih gospodina brata lišio znanja...”

REFORMATOR PEDOFIL Završivši u inozemstvu filozofiju, teologiju i pravo, iskusivši na vlastitoj koži dosege formalističke skolastike zasnovane prvenstveno na poznavanju jezika i “disputacije” (iznalaženja,



Teodora Shek Brnardić, *Svijet Baltazara Adama Krčelića*.

Obrazovanje na razmeđu tridentskoga katolicizma i katoličkoga prosvjetiteljstva, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

po potrebi, argumenata za i protiv zadanih teza), te se konačno zaredivši 1738., Krčelić je ušao u uzak krug crkvenih intelektualaca Zagrebačkog kaptola. Dalje će djelovati kao reformator “iznutra”, suradujući – kad se ukaže prilika – sa savjetnicima Marije Terezije poput Gerharda van Swietenena i Josepha von Sonnenfelsa. Postaje 1745. prefekt sjemeništa, 1747. kanonik; iste će godine biti postavljen za rektora Hrvatskoga kolegija u Beču; 1752. je prisjednik Sudbenoga stola, sudjeluje u pripremama za poreznu i školsku reformu Marije Terezije. Nakon seljačkih buna 1755. Krčelić predlaže dvoru politički i obrazovni preustroj Hrvatske, no njegove ideje nailaze na snažan otpor, kako među plemstvom i političarima, tako i u crkvenom vrhu (protiv Krčelića zagrebački je biskup poveo dugotrajan i mučan spor, tužeći ga za utaju novca, pedofiliju i različite druge nečasne postupke). Uprava Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije bit će reorganizirana tek desetljeće kasnije, 1767., uvođenjem prve moderne hrvatske vlade – Hrvatskoga kraljevskoga vijeća – gdje će mjesto ravnatelja nauka zauzeti Nikola Škrlec, najbolji Krčelićev učenik iz bečkoga kolegija.

Studija Shek Brnardić Krčelićevoj individualnosti prilazi na zanimljiv i poticajan način, takorekuć trigonometrijski, preko općenitosti obrazovnog sustava. Ta je općenitost i sama, međutim, individualna, budući da se načelno isti konzervativan sustav drugačije realizira u Bologni, Beču i Zagrebu. Ova je knjiga dragocjen doprinos *intelektualnoj* nacionalnoj povijesti – dakle, niti onoj faktografsko-biografskoj, niti onoj faktografsko-političkoj, institucionalnoj, ekonomskoj – a demonstrira i nezaobilaznu povezanost “nacionalnog” s “internacionalnim”: hrvatski kolegiji i Krčelić *mediji* su preko kojih nad-nacionalne “moderne” zajednice utječu na “pred-moderne”, i marginalne, nacionalne (kao što je Banska Hrvatska XVIII. st). Ono što, možda, ostaje nerazriješeno jest samo *međudjelovanje* individualnog i kolektivnog. Ono je svojevrsna siva zona, dokumentarno nedokučiva, ali najzujbudljiviji momenti knjige upravo su (vrlo suzdržano formulirane) spekulacije i indicije, poput onih o djelovanju slobodoumnih profesora unutar konzervativnih okvira, o preobrazbi Krčelića iz discipliniranog štrebera u kritičkog promišljatelja, o ulozi koju je u tome mogla odigrati samo-svijest kakvu sugerira Krčelićev sudbonosan san. **B**

– nastavak sa stranice 2

dan: što je dovelo do raspada Jugoslavije?”. Sudionici okruglog stola su Predrag Matvejević, Stipe Mesić i Budimir Lončar, a moderirat će ga profesor s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu Tvrtko Jakovina. U prvom bi se krugu razgovaralo o različitim praksama ili fazama u razvoju socijalizma u SFRJ. Koliko je prekid sa Staljinom promijenio Jugoslaviju? Koliko se daleko moglo i išlo u demokratizaciji sustava, njegovom liberaliziranju? Koliko su to mogli i željeli učiniti primjerice hrvatski “Prolječari” ili srbijanski “Liberali”? Zašto razvoj jugoslavenskog socijalizma izgleda kao niz kratkih rezova i nedovršenih projekata? Koliko su se uopće razumjeli i na teorijskim pitanjima političari iz različitih jugoslavenskih republika? Zašto je, konačno, Jugoslavija bila tako žestoki protivnik radikalnih lijevih režima poput Kube? Drugi dio razgovora problematizirao bi propast socijalističkih režima u istočnoj Europi, raspad SSSR-a i, prije svega, uzroke raspada Jugoslavije. Kolika je odgovornost sustava, njegovih ideja, loše prakse za krvavi raspad?

Treći krug razgovora trebao bi valorizirati postignuća, pokazati što je sa socijalizmom danas. Jesu li europska društva danas manje socijalno osjetljiva jer je prestao postojati alternativni model, ma kakva da su bila njegova ograničenja? Kakva je sudbina ideje socijalizma u svjetlu duboke krize modela liberalnog kapitalizma? Što pokazuje transformacija Kine i postavlja li se to kao novi model socijalističkih društava?



Demode festival

Demode kolektiv nakon više od 5 godina djelovanja, brojnih nastupa i

gostujućih izvođača, po prvi put predstavlja Demode festival koji će se u suradnji sa Kulturom promjene Studentskog centra održati od 15. do 22. svibnja u prostorijama SC-a i SKUC-a Pauk. Demode festival osmišljen je kao festival nezavisne glazbe i videa čija je svrha promicanje mladih domaćih glazbenika i video umjetnika te predstavljanje etabliranih međunarodnih audio-vizualnih izvođača s naglaskom na suvremenoj alternativnoj glazbi, popratnim vizualizacijama i video instalacijama. Glavni dio programa održat će se zadnjih dva dana festivala; u petak 21.5. u SKUC-u Pauk nastupaju francuski *electro* mračnjak Danger, legenda 8-bitovne glazbe i net.lableova Goto80 zajedno s



VJ Raquel Meyers, svemirski electro-dance Japanci The Lowbrows, VJ Liik i domaćin Demode kolektiv. Festival završava nastupom možda najplodnijeg izvođača američke nezavisne glazbene scene Teda Lea i njegovih The Pharmacists, a pozitivnu atmosferu će upotpuniti jedan od najboljih mladih hrvatskih singer-songwritera Matija Habijanec sa svojim bendom Marshmallows. Prilikom za nastup, odnosno prezentaciju svojih vizualizacija, dobit će i najbolji polaznici VJ radionice organizirane u sklopu festivala. Mnoge će iznenaditi kombinacije izvođača na festivalu, ponajprije ona folk punkera Teda Lea i elektroničara poput Danglera. U sklopu Demode festivala održat će se već spomenuta VJ radionica, tribina o nezavisnom glazbenom izdavaštvu u Hrvatskoj i predavanje o 8-bit kulturi i glazbenoj produkciji. Popratni programi festivala su besplatni, a više o programu možete saznati na www.demodeisout.com. VJ radionica počinje 15. svibnja i trajat će do 20. svibnja. **E**

NA NASLOVNOJ STRANICI: BOŽIDAR KATIĆ, RED ZONE

Problem parkiranja i cjelokupnog prometa u gradu Zagrebu svakim danom je sve veći. Gradski oci konstantno traže rješenje preopterećenog gradskog prometa, pogotovo u gradskoj jezgri, a i načine kako ukrotiti nesavjesne vozače. Dok se traži rješenje, zagrebački Holding svakodnevno prenamjenjuje javne površine (što uključuje parkove, pločnike itd.) u parkirna mjesta i pritom ih “masno” naplaćuje pod opravdanjem kako je to jedan od načina koji vodi smanjenju gužve. Vozači će naći i najmanje mjesto na koje će po svaku cijenu strpati svog metalnog ljubimca pritom ne mareći ni za koga, dok će Holding nastaviti pretvarati javne površine u parkirališna mjesta i naplaćivati čisti zrak. Akcija *Red zone* provedena je u sklopu MaxArtFesta 2009. godine. Suradnici: Danijel, Igor i Toni.

BOŽIDAR KATIĆ (1983., Zagreb), diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Tijekom 2005. i 2006. godine boravio je na studijskoj razmjeni na Likovnoj akademiji u Bratislavi (Slovačka). Jedan je od osnivača kulturno-umjetničke udruge Udruga_b te jedan od koordinatora na festivalu performansa DO-PUST u Splitu. Izlagao je na nekoliko skupnih i samostalnih izložbi, izvodio javne instalacije i performanse. Autor je dviju javnih skulptura.

OGLAS

Imajte svoj QUORUM

tema broja:
praksa teorije

TOMISLAV BRLEK | JACQUES DERRIDA | ŽELJKO KIPKE | GIORGIO AGAMBEN | MORANA ČALE | STEFANO AGOSTI | NENADIVIĆ | GILLES DELEUZE | LADA ČALE FELDMAN | TATJANA PERUŠKO | NIKLAS LUHMANN | MARYJANEDEVANEY | TATJANA JUKIĆ | MAURICE BLANCHOT | KRISTINA PETRENAI ANDRIĆ | VLADIMIR BITI | M.M. BAHTIN | DEAN DUDA | PATRIZIA VIOLI | PHILIPPE LACOUÉ-LABARTHE | ZRINKA BOŽIĆ BLANUŠA

GENERACIJE SAZRIJEVAJU, QUORUM TRAJE... 1985 →

Centar za knjigu, Zagreb, Nike Grškovića 39 | e-mail: quorum@czk.hr | tel: +385 1 48 13 022 | fax: +385 1 48 13 323
distribucija: MeandarMedia | prodaja: prodaja@meandar.hr



IMPRESSUM

zarež, dvotjednik za kulturna i društvena zbivanja

adresa uredništva
Vodnikova 17, HR-10000 Zagreb,
tel: +385 1 4855 449, 4855 451
fax: +385 1 4813 572
e-mail: zarež@zg.htnet.hr
web: www.zarež.hr

uredništvo prima
pon-pet 12-15h

nakladnik
Druga strana d.o.o.

za nakladnika
Andrea Zlatar

glavni urednik
Boris Postnikov

zamjenici glavnog urednika
Nataša Govedić, Srećko Horvat i Marko Pogačar

izvršni urednik
Nenad Perković

poslovna tajnica
Dijana Cepić

uredništvo
Dario Grgić, Silva Kalčić, Katarina Luketić, Suzana Marjanić, Trpimir Matasović, Jelena Ostojić, Nataša Petrinjak, Srećko Pulig, Zoran Roško i Gioia-Ana Ulrich

dizajn
Ira Payer, Tina Ivezić

lektura
Darko Milošić

prijelom i priprema za tisak
Davor Milašinčić

tisak
Tiskara Zagreb d.o.o.

Tiskanje ovog broja omogućili su:
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
Ured za kulturu grada Zagreba



BOŽIDAR KATIĆ, RED ZONE